

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

ÖTÖDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYÉS

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

Szilárd

Budapest, 1886. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

- I. szám. A XV. századi tárnoki jog. Wenzel Gusztávtól.
- II. szám. Fényes Elek emlékezete. Keleti Károlytól.
- III. szám. A Társadalom keletkezéséről. Beöthy Leótól.
- IV. szám. A »Servitus fumi immittendi« hazai jogunk rendszerében.
Wenzel Gusztávtól.
- V. szám. Magyarország népességének szaporodása és fogyása, országrészek és nemzetiségek szerint. Keleti Károlytól.
- VI. szám. Két legújabb törvényhozási mű a Polgári Perjog köréből.
Zlinszky Imrétől.
- VII. szám. Emlékbeszéd alsóviszti Fogarasi János r. tag fölött. Tóth
Lőrincztől.
- VIII. szám. Öt év Magyarország bűnvádi statisztikájából. Konek
Sándortól.
- IX. szám. Magyar hölgyek leveleiről. Deák Farkastól.
-

3

A TÁRSADALOM
KELETKEZÉSÉRŐL.

BEÖTHY LEÓ

LEV. TAGTÓL.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1878. márczius 11-én tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

A társadalom keletkezéséről.

Társadalomnak nem nevezünk olyan egyéncsoportokat, melyeknek tagjai csupán együtt élnek helyben és időben, az egyéneknek egymás közötti (nemi s egyéb) szabad érintkezése mellett és melyekben a tagoknak egymás közötti viszonya a tagok mindegyikére nézve teljesen homogénnek tűnik fel, ha ugyan tekinteten kívül hagyjuk a nem és a kor, a szülői és magzati viszony által megszabott különbségeket; úgy hogy ezen viszonyokat nem tekintve, *a* úgy áll a *b*-hez, mint *b* az *a*-hoz, és mindkettő egymáshoz úgy áll, mint minden más fajokhoz, a melylyel érintkeznek.

Társadalomnak nevezünk olyan egyéncsoportot, melyben ezen állapota az egyéni viszonyok teljes homogeneitásának megszűnik az által, hogy a tagok egy részénél, a mindegyikkel közös tevékenységen kívül, olyan többé-kevésbé állandó jelleggel bíró tevékenység fejlődik, mely a többiek létviszonyaira módosító befolyást gyakorol, azon befolyáson túl, melyet az egyének közti viszony homogeneitása mellett is, minden egyesnek létevékenysége a többire egyaránt gyakorolhatott. Eldöntetlenül maradhat egyelőre azon kérdés, hogy e befolyás szükségkép kedvezően módosítja-e létviszonyait azoknak kik alatta állanak, vagy lehet-e azokra nézve kedvezőtlen is; valamint eldöntetlen marad itt az is, hogy olyan egyéncsoportot, melyben az egyeseknek s az összeségnek létfolyamát kedvezőtlenül befolyásoló ilyen viszony fejlődött volna, tekinthetnők-e ez alapon úgy, mint kezdetleges társadalmat. A tárgy kifejtése szempontjából czélszerűbbnek látszik egyelőre azon feltevésből kiindulni, hogy a tagok egy részének, vagy csak

egyikének is, azon a többiekétől eltérő tevékenysége, ezeknek létfeltételeit rájuk nézve kedvezőleg befolyásolja.

Ez állapot a hol létrejött, úgy tekinthető, mint első lépés a társadalmi fejlődésben s az egyéncsoport, melyben az létrejött, úgy mint egy legkezdetlegesebb társadalom.

A tagok egy részének a többiekétől eltérő és ezekre kiható tevékenysége múlhatlanul módosulást feltételez a többiek állásában is, úgy az életkörülményeket illetve általában, valamint az amazok iránti viszonyt illetőleg, mely szükségkép más lesz, mint egymás közt azoké, a kiknek tevékenysége kölcsönösen semmi eltérést nem mutat. A jellemző sajátság tehát, mely a társadalmat más egyéncsoporttól megkülönbözteti, áll a szervezetenleg egyalkatú lényeknek eltérő s az eltérők közt egymásra kiható és kiegészítőleg ható tevékenységében, mi által az egyén a saját létfenntartására szükséges erőfeszítések egy része alól felmentetik, e helyett más valamely feladat hármolván reá, melynek teljesítése által az egyéniéknél és családiaknál általánosabb érdekeket mozdít elő és saját s a hozzá legközelebb állók létfenntartásán túl, a többieknek az összeségnek érdekét szolgálja. Az illető egyéncsoporton belől ezzel kötelék támad, míg ugyanezen körülmény által, más hasonfajú egyénektől, melyekre azon érdekszolgálat nem terjed ki, határozottabban külön válva, a belső összefüggés és kifelé való megkülönböződés által szorosabb értelemben egységgé válik az, és az egyes részeknek az összegré kiható funkcionálása folytán szervezetnek lesz tekinthető. Ebből folyólag a társadalom alakulása az egyénre nézve szükségkép a teljes cselekvési szabadság egy részének elvesztésével jár, mert úgy az egyeseknek a többiekre kiható aktivitása, mint ezzel szemben a többieknek passzivitása, involválja, hogy addig, míg e viszony fennáll, az egyéni cselekvés gyakran más, mint csupán a külső lehetőség és az egyéni tetszés szabályozása alá essék. E feladása nélkül az egyéni szabadság egy részének, nem lehet társadalmat képzelni, s olyan kevésbé, mint a vezető nélkül valamely területen együtt élő hasonfajú állatokat, ép oly kevésbé tekinthetnénk társadalomnak olyan lények összeségét, melyek az emberit meghaladó észszel és erénnyel felruházva népesítenének be valamely

ismeretlen világot, azon magasabb tulajdonaiknál fogva nélkülözhetvén minden olyan specializálódását az egyéni tevékenységeknek, mely az egyéni lét fentartására, vagy az egyesek közötti viszonyok szabályozására irányul.

A társadalom fogalmának teljesen határozott körülírása megkívánja még különös hangsúlyozását 1-ször annak, hogy a család körén belől létesülő kihatás az egyéni célokon túl és ebből folyó feladatok elvállalása és e körön belől felosztása, épen csak a családi és nem a társadalmi köteleket alkotja meg.

2-szor annak, mi az ímént már el volt mondva, hogy a közös létet befolyásoló tevékenységeknek felosztása csupán akkor, ha szervezetiesleg egyalkatú lények közt jön létre, tekintethő társadalmat alkotónak.

E két meghatározás voltaképen csak ugyanazon egy fogalmat illeti, mert a család körén belől létesülő felosztása a feladatoknak a szervezeti (nemi) eltérésen alapszik, és mert az egy fajhoz tartozó lények szervezeti eltérései mindig úgy tekinthetők, mint nemiek, hogy ha bár a szervezetek némely típusa a fajszaporitási tevékenységben való részvételtől ki van zárva. Így némely fejlett szervezetű közösségekben élő rovaroknál. E közösségek épen minthogy csak egy-egy fölötté kiterjedt családból állanak és mivel a körükben létesülő munkafelosztás a különböző típusok szervezeti eltéréseivel áll kapcsolatban, Spencer Herbert nézete szerint, melyet e kérdésre nézve magunkévá teszünk, a társadalmak közé nem számíthatók.

Ha valamely tárgynak természetét vizsgálni s illetőleg azt sajátágaiban leírni akarjuk, első sorban kíváncsiak, hogy fogalmának meghatározását bírjuk. Ennek hiányában állandó körvonalok nélkül, mindig fluktuálva kiterjedésben és alakban fog előttünk lebegni, és nem leszünk képesek azt biztos szemügyre venni. Ezért az illető fogalomnak önkényszerű meghatározása is jobb, mint semminő. Miután ezt előre bocsátottam, be kell ismernem, hogy a társadalom fogalmának az eddigiekben való körvonalozása az önkény bélyegét viseli, mint minden olyan osztályozás, mely szélsőségeikben eshetőleg messze elütő, de végtelen apró átmenetű közfokokban egymás mellé sorakozó

objektumok közt létesíttetik. Ez mindig a methodus szüksége által a vizsgálódóra rótt kényszer folytán történik. Lehetetlen feltenni ugyanis, hogy a legmagasabb társadalmi fejlettség és ennek elképzelhető legteljesebb ellentéte közt, mindazon formákon át, melyeket az élő lények egymás közti viszonya ölthet, létezzék bárhol egy pont, melyen innen és túl, a legközelebb álló alakzatok, generikus eltérést mutassanak, a minék alapján valóban okszerűleg lennének osztályozhatók. Ez eleve is feltételezhető s még inkább meggyőződünk róla, ha egy futólagos tekintetet vetünk azon egyénnévi viszonyokra, melyek a között meghatározás értelmében valódi társadalmi köteleket nem képeznek.

Az állatfajok e szempontból egyedül (illetőleg párosan) élőkre, és csordában élőkre oszlnak. A csordában élők más csordákban élő fajrokonok iránt, ilyenekkel való találkozásnál rendesen ellenséges magatartást tanúsítanak, míg az egyedül élő állatok, melyek oly különböző jellegű fajokat foglalnak magukba, mint oroszlán és nyúl, fajrokonaik között ilyen különbséget természetesen nem tesznek és nem tehetnek, mert az eshetőleg létező személyes ellen- vagy rokonszeny nem jöhet itt tekintetbe. Az oroszlán nem él aggregátban, s mindamellett, ha több egyén találkozik, megtörténik, hogy egy ideig együtt tartanak, együtt vadásznak, míg azután, különösen párosodás idejében, ismét elválnak egymástól. A kizárás, melyet az egy csordában élő állatok más csordák tagjaival szemben gyakorolnak, összetartozóságuk érzetének bizonyítékát képezi; másrészt azonban, ha a csordát szabad volna úgy tekinteni, mint kezdetleges társadalmat, azt lehetne már ez alapon is mondani, hogy a társadalom keletkezése válaszfalakat emel a faj határain belől, míg az egyedül élő állatokra nézve a faj helyettesíti a társadalmat, képezvén minden alkat nélküli indefinit közösséget.

E szóval »közösség« fogjuk jelezni jövőben, a hol erre szükség lesz, a társadalmi állapotot el nem ért fajok egyénnévi viszonyát; a magánosan élők képezvén, ismétljük alkat nélküli, indefinit, a csordában élők definit közösséget. Ha ez utóbbira ki akarná az ember terjeszteni a társadalom nevét, a mit az összetartozóság tapasztalt érzetének alapján oksze-

rütlenség nélkül tenni lehetne, azonnal felmerülhetne a hajlam még egy lépéssel tovább menni s a társadalom fogalmát a fajéval azonosítani, ott hol a fajon belől ilyen választóvonalak nem léteznek. Mert ha az összetartózság érzetének nyilvánulása folytán kezdetleges társadalmat lehetne látni a csordában, holott ezen összetartózság a fajrokonoktól való elszigetelődéssel azonos, mért ne jogosítana ugyanerre ezen érzetnyilvánulás ott is, a hol az a fajrokonokra különbség nélkül kiterjed?

Csak az idevágó fogalmak ruganyosságának további jellemzésére szurom itt közbe, hogy a jelenkori természettudomány színvonalán álló organologiai munkákban a különböző állat- és növényfajoknak sociális viszonyairól is van szó, értetvén alattuk azon kölcsönhatások, melyeket a különböző fajok egymás létviszonyaira gyakorolnak.

Visszatérve az elébbeniekre, nem tekinthetjük kétségesnek, hogy a jogosultság a társadalom nevét kiterjeszteni csordákra, növekszik, ha ezekben bizonyos egyének vezetőképp szerepelnek, mint a csordásan élő állatok legnagyobb részénél tapasztalható, habár a vezetés leginkább csak az út megválasztására, az irány kijelölésére szorítkozik, vándorlás vagy menekülés alkalmával és a követés nem is e tény előnyeinek ösztönszerű felismeréséből ered, hanem teljesen önkénytelen. Ugyanis valamint az összetartozás érzete onnan származik, hogy az egyes egyén a csorda minden tagját külön-külön ismeri, míg a csordához nem tartozó fajrokonokat nem ismeri, úgy a csordavezetőnek követése ismét abból, hogy ezt mindegyik legrégebben és legjobban ismeri, lévén az mindig természetesség és erő által kiváló valamely vén himtagja a csordának. A merre ez véletlenül ballag vagy rohan, arra a többi is. E viszonynak egyedüli eredménye, hogy a csorda együtt maradása inkább van így biztosítva, mint az egyének közötti viszony teljes egyenlősége mellett. A vezető szereplése itt még funkciónak alig nevezhető, s ezért a vezető sem szervnek s az ilyen vezetővel bíró csorda sem szervezetnek, akár az ilyenre korlátoztassék a társadalom fogalma akár nem.

Nem tudom mennyire hitelesek azon elbeszélések, melyek némely állatközösségekben a vezető által gyakorolt tény-

leges tekintélyről és a közösség iránti gondoskodásáról szólnak; ha valók ez elbeszélések és ilyen állatközösségek léteznek, úgy ezeket a szerves közösségek neve megilleti, a vezetők itt valódi szerv gyanánt működven. Ekkép ezek társadalmak lennének, mert a társadalom, azon értelemben, mint fogalmát imént meghatároztuk, szerves közösség, vagy: egy szóval és tekintet nélkül első alkatrészeinek különállására: szervezet. Mint szervezetekre általában, úgy erre nézve is állnia kell annak, hogy minél számosabbak és tevékenységüknel fogva különnebbek a szervek, a fejlettségnek annál magasabb fokán áll a szervezet.

Azon észrevételnek taglalásában, hogy a társadalom fogalmának meghatározása körül az önkénynek egy bizonyos mértéke nélkülözhetlen, a meghatározásunk alapján e fogalom alá nem jutó közösségeket három fokozat szerint osztályoztuk, a mire nézve itt célszerűnek látszik megjegyezni, hogy e fokozatokat illetőleg is áll szükségkép, a mi az osztályozásról általában mondatott; kétségtelen, hogy a jelzett fokozatok között is észrevehetlen átmenetet közvetítenek olyan alkatok sorozatai, melyek határozottan sem egyik sem másik fokozathoz nem számíthatók. A tökéletes remeték és a csordások közt közvetítenek a kisebb-nagyobb csoportokba, rövidebb vagy hosszabb időre, de nem állandón gyülekezők. Míg a kinőtt keletindiai tigrist soha nem látni másképp mint egyedül vagy párjával, az oroszlánt olykor nyolczad, kilenczed magával is látták az Afrikában utazók; még sokkal nagyobb falkákba gyülekszik télen a farkas, a hol elszaporodott, míg nyáron csak párjával él. Az erszényesek, őrlők, majmok és kóródzók némely fajainak közösségei is az állandóság és kizárólagosság eltérő fokait mutatják, a hol pedig ezen állandóság és kizárólagosság tökéletes, ott az egyének egyenkint határozottan ismervén egymást, a társak közti különböztetéssel, az egyéni sajátosságok méltánylásával, mely az ismerésben nyilvánul, már meg van vetve alapja az egyes vezető elismertetésének, melyhez az egyesek által alkat, erő, gyorsaság s egyéb tulajdonok alapján társaikra tett vagy azoktól fogadott benyomások különbözőségének eltérő fokai közvetítenek.

Egy vezetőnek önkénytelen elismerése a csorda részéről, hogy abban ezen elismertetésnek homályosabb vagy vilá-

gosabb sejtelmét felköltse olyan processus, melynek végbemenelete egyedül annak értelmi erejétől föltételeztetik, valamint hogy innen kezdve a közösségi alkat további fejlődése mindinkább az értelmiség fokával függ össze, míg a legkezdetlegesebb állapotok, hajlam és körülmények közvetlen kényszere által határozottnak el.¹⁾ A vezetés öntudatossá váltával a tekintély gyakorlása lépést tarthat, vagy csak kevéssel követheti azt s a vezettetés szokása által már jól előkészített talajt talál. Ezzel eljutottunk azon osztályára a közösségi alkatoknak, melyen túl a további szervi fejlődés az egységek olyan értelmi fokától feltételeztetik, minőt az előttünk ismert lények között egyedül az ember mutat; sőt kétséges, hogy már ezen foknak is, világos példái az állatoknál észleltettek-e.

A társadalmi szerveződés további haladásához nélkülözhetlen értelmi tulajdont felismerjük abban, mely képesít a közlési módozatok magasabb kifejtésére. Benyomások és kíváncsiság önkénytelen érzéki nyilvánulásait megérteni, azaz okozati összefüggésbe hozni eredetükkel, ez kétségtelenül az első lépés ily rendszer kiképezése irányában. A nyilvánulások megértetés céljából, azaz már nem önkénytelenül, hanem öntudatosan reprodukálni, — ez a magasabb állatoknál is megtalálható első stádiuma e képességnek, mely azonban e határvonalon belől ismét tetemes fokozati eltéréseket mutat, a mennyiben az illető benyomás általánosabb vagy speciálisabb kategória szerint közölhető. Ennél magasabb fokát az állatoknál nem ismerjük, mert azon hypothesis, mely szerint a hanygák tetemesen kifejlett közlési rendszerrel bírnának, behizonyítatlan lévén, nem vehetjük tekintetbe.

A társadalmak keletkezési módozatainak tárgyalásánál lesz még alkalmunk méltányolni azon nagy fontosságot, melylyel a közlési képesség az alsóbb rendű közösségekre nézve is bír, alakulásuk és fennállásuk szempontjából. Itt ezeknek s a kezdetleges társadalmaknak további jellemzésére csak azt kell

¹⁾ Természetesen kiveendők e szabály alól is azon, már elebb a tárgyalásból kizárt magas szervezetű család-közösségek melyekben az egyének által a közösség érdekében teljesített feladatok különbözősége, az egyéni szervezet eltérései által, úgy szólván, mechanikailag van előszabva.

még jobban kiemelnünk, hogy mennyire föltételeztetik a közlési képességtől az egyedeknek, egyéni szervezetük eltérései által elő nem irt különmemű és egymásét kölcsönösen kiegészítő tevékenysége; vagy más szavakkal, hogy mennyire föltételeztetik azon képességtől a társadalmi szervek több oldalú kifejlődése, mely a szoros értelemben vett társadalmat az alsóbb rendű közösségektől megkülönbözteti. Amannak legkezdetlegesebb fokául az tekinthető, midőn egy vagy több egyén már nem csupán követtetik a többi által és nem is csak általános-ságában egyoldalú személyes tekintély által válik ki, mely egyesekre nem lehet különböző irányokban impulsiv, hanem öntudatosan és több oldalún gyakorol befolyást egyeseknek és az összességnek cselekvésére. Ez t. i. utasítást adni és fogadni elválaszthatlan a közlési képességnek egy előhaladt fokától és valóban nem ismerünk állatfajt, a melynél ez konstatálható lenne; az ilyen szervezet már a beszéd tehetségével felruházott ember kizárólagos tulajdona, habár azon tehetség nem is elválaszthatlan a társadalmi szervezettől, mint bizonyítják Ausztrália lakóinak egy része és a peserek, kikről mondhatni, hogy legfőlebb is definit közösségekben élnek.¹⁾ E tény önkényt reávezet egy észleletre, melynek formulázása további fejtegetéseinknek hasznára válhat; hogy t. i. a közlési rendszer minden most élő embereknél sokkal magasabb fejlődési fokot ért el, mint minőt a fennálló társadalmi szervezetek tesznek szükségessé, vagyis hogy akár az amerikai s afrikai törzseket, akár a nyugoteurópai kulturnépeket tekintsük, a nyelv, melyet beszélnek, megfelelhetne sokkal fejlettebb társadalmi állapotok szükségének, mint a milyenek az illető helyen belső fejlődés által elértettek. Természetesen nem mondatik ezzel, hogy a kulturnépek állapotai, ha mesterségesen alkalmaztathatnának azon törzseknél, ezek nyelvében is kielégítő közlési organumot találnának.

Önkényt foly ezen észleletből, hogy ha a társadalom szervezeti fejlődése föltételezi a nyelvnek egy bizonyos fokig való fejlettségét, a mit eleve föltételeztünk, ellenben ezen

¹⁾ Egyébiránt alig lehet kételkedni, hogy az emberiség ezen számkivetettei, úgy mint a busmanok is, valamivel magasabb társadalmi és művelődési fokról sülyedtek le.

utóbbi haladásában nincs hozzá kötve amahoz, hanem ettől függetlenül és szükségein túl gyarapodhat. Ez könnyen magyarázható; a közlési képesség első kezdetei a családban jönnek létre és némely remete-módon élő állatoknál is aránylag jelentékeny fejlődést érnek el; e tehetség tehát prioritással bír a közösségek fejlődésével szemben. A közösségben azután és a kezdetleges társadalomban e tehetségnek fejlődési képessége sok tápot nyer a tágabb körű egyéni érintkezés viszonyai-ban és más oly eseményekben, melyek a társadalmi szervezet fejlődésére közvetlen befolyással nincsenek; haladhat tehát mikor ez vesztegel, holott emennek haladása is ugyan csak azon eseteket szaporítja, melyek tápot nyújtanak azon képességnek, a hol ez létezik.

A nyelvnek fejletlensége vagy szegénysége az embernél nem akadály a értelmi fok emelkedésének, mert ehhez mindenkor könnyen hozzá alkalmazkodik és követni képes minden lépését a haladásban. Ez a későbbi szellemi s irodalmi kultúra korszakára nézve nagyon ismert és elismert tény. Tudja mindenki, hogy nem volt még eset rá, miszerint valamely fogalom kifejezésére szót ne találtak volna; ellenben a régibb és újabb philosophia és a középkori pseudotudományos vagy metaphysikai irodalom temérdek példával bizonyítja, hogy szavak gyártathattak, melyek mögött fogalmat hiába keresne az ember. Hogy a fejlődési történet minden stádiumában a közlési képességnek kellett függnie az értelmi foktól és nem fordítva, ennek amattól, ez kivüláglik ha tekintetbe vesszük, hogy mennyire és a legszigorúbban véve értelmi tulajdonokon alapszik a közlés képessége. Azon pusztán a sensatio eleven-ségét tanusító sajáttság, a mely szerint benyomások tükröződ-nek a benyomást fogadó lény külső magatartásában s illetve valamely hangban nyilvánulnak — lennének bár a benyomá-sok még oly specializáltak s a hangrendszer megfelelőleg gaz-dag, a mely utóbbi pusztán érzéki finomságtól és szervi tulaj-donoktól föltételeztetik — ez magában sohasem adná meg a közlés lehetőségét, a mely nem a hangok produkálásától, hanem azok felfogásától függ, t. i. a képességtől a hallott hangokat összeköttetésbe hozni a benyomásokkal, melyekkel korábbi alkalmaknál párosultak azok, a mi emlékező tehetség.

get és kombinációt föltételez. Ha a hangok felfogása czélzás-talanul imitativ és emotionális tény volt, de azoknak felfogása és a korábban azon hangokkal kapcsolatosan tapasztalt benyomásoknak az emlékezetben áltaiuk való fölélesztése intellektuális tény. Ha továbbá imént azt mondtuk, hogy a specializált benyomásoknak gazdag hangrendszer útján való nyilvánítása érzéki finomságtól és szervi tulajdonoktól föltételeztetik, ezt szorosan a nyilvánításra kívánjuk vonatkoztatni, míg a benyomásoknak specializálása, azaz a tünemények közt való részletes különböztetés ismét értelmi cselekvény és pedig olyan, melytől kiváló mértékben függ a közlési képességnek kifejlődése valódi beszéddé.

Hogy tehát a közlési képesség kezdeteiből a valódi beszéd fejlődhessek, az embernek erősebb értelmiség által kellett különböznie az állatoktól, már mielőtt beszélő lény lett volna. E szerint a szerves társadalmak keletkezésének lehetősége, mely közvetlenül a közlési képesség magas fejlettségétől függött, közvetve föltételezve volt az értelemnek magasabb fokától. Nehogy félreértessem, szükségesnek tartom különösen hangsúlyozni, hogy a lehetőség volt ezektől föltételezve, hogy ezek csak megengedték a mi hiányukban létre nem jöhetett volna, de a mit ezen tényezők positiv hatásából lehozni nem lehet, legkevesebbé pedig a társadalom megalkotását az értelemből akkép, hogy előnyeinek felfogása birta volna reá az embert annak megalkotására, a mit még meg kellett volna előznie a feltalálás szellemi tényének.

Azonkívül hogy a kezdetleges beszéd tulajdonával birnia kellett az embernek, hogy létre jöhessen a társadalom, szükségkép feltételezendő az is, hogy definit közösségben élt légyen. Ez következik egyrészt abból, hogy szerves társadalom közvetlenül csak ilyenből, mint közvetlen előfokából fejlődhetett, de azonkívül a beszédnek fejlődése is föltételezi a szükséges értelmi fokon kívül a definit közösség előzetes fennállását. Mert ha feltehetjük bár, hogy az első emotionális hangok, mint az általános fajjellem által meghatározottak, egy fajnak minden egyénénél hasonlóak; de a benyomások mind specializáltabb nyilvánításával, szükségkép kellett az egyéni kedélyalkat és hangulat különböző voltánál fogva, ezeknek mind szabadab-

ban is tükröződniök, azon nyilvánulásokban, melyekben szélsély és játszóság kifejezése is megtalálták helyüket. Indefinit, alkatnélküli közösségben az egyéni hangképzés mindig megtartotta volna jogait. Ugyanazon egyének állandó és sűrű érintkezése más fajrokonoktól való elszigetelődéssel kellett hozzá, hogy az utánzási hajlamnak (itt az egyénről egyénre gyakorolt alakító befolyás) és a hangok közötti kiválasztásnak közreműködése mellett, specializáltabb benyomások nyilvánításánál, egyugyanazon hangok emelkedhessenek általános érvényre, a mi által egyedül lehetett a nyilvánítás közlése.

Minél többneműek voltak a fogadott benyomások, illetőleg minél inkább disciplinálva volt az értelem a benyomások közt való különböztetésre, azoknak specializálására, annál nélkülözhetlenebb volt a közlési képesség fentartására a definit közösségben való élet. Az embernél pedig az értelemnek ilyen módon való kifejlődését előmozdította az is, és talán kiválólag ez, hogy kezének alkata, egybekötve már előzetesen elért értelmi fokával, reávezette külső, azaz nem szervezetéhez tartozó eszközök használatára, természetes eszközeit, a külső szerveket ekkép mintegy megtoldva. Bizonyosan nem állott meg ott, hol a majom, t. i. kövek használatánál magvak feltörésére, hanem megcsinálta a legkezdetlegesebb kő- és faszerszámokat és fegyvereket, sőt valószínűleg a védő gunyhót is, mielőtt a közlési képesség oda fejlődött volna, hol már beszédnek nevezhető. Ugyanis az intellektuális különbség, mely abban mit ipari tevékenységnek nevezhetünk, a legalacsonyabban álló embert némely magasabb állatoktól elválasztja, habár nagy, de mégis csekélyebb annál, melyet a beszélésnek az elébbeni által birt képessége állapít meg köztük. A beszéd kifejtésére szükséges értelmi fok magasabb lévén mint a primitív ipari tevékenységre megkívánt, ezen utóbb nevezett fok bizonyosan korábban is éretett el. Itt egy látszólagos ellenmondást kell földeríteni: ha a primitív ipari fejlődés korábbi mint a nyelv, mikép van hogy némely népeknél a beszédnek kifejlődése dacára amaz oly alacsony fokon maradt, a minőn, mint az iméntiekben föltételeztük, állhatott már a nyelv kifejlődése előtt; vagyis oly alacsonyban, hogy ezen primärebb tulajdonban elért fokuk által kevesebbet különböznek az állatoktól, mint a közlési képesség

secundärebb tulajdona által? Az ellenmondás, a mennyiben erről szó lehet, abban áll, hogy a beszédre képesítő magasabb értelem daczára, iparilag megállott azon fokon, melyet csekélyebb értelem mellett is elérhetett. A megfejtés következő: ipari haladás föltételeztetik különböző tényezőktől, u. m. egyrészt olyan kedvező viszonyoktól, melyek arra könnyen reá vezetnek, mint p. o. az eszközöknek, edényeknek stb. a természetben meglevő, könnyen megszerezhető anyagai sőt mintái; másrészt olyan kedvezőtlen körülményektől, melyek e tekintetben kényszerűt gyakorolnak. E két rendbeli körülmények összeműködésétől függ e téren a haladás; a hol egyik vagy másik hiányzik, lassu lesz az; a hol mindkettő hiányzik, ott semmi haladás nem lehet, mint a tűzföldieknél; sőt hanyatlás következhet be, ha előbb azon két tényező megvolt s aztán p. o. más területre üzetés folytán, megszűnt.

A kezdetleges kultúra első eszközei által komplikáltabb létviszonyok és egyéni vonatkozások szaporították azon benyomásokat és észleleteket, melyeknek közlése külön-külön jelt igényelt és növekedett általuk a közlési képességnek fontossága is a közösségre nézve. És minél fontosabbá vált e képesség, annál biztosabb volt további kifejlődése mint a természetes választás alapján minden olyan tulajdoné, melynek nagyobb mértékű birtokával növekszik a létért való küzdelemben a fenmaradás valószínűsége. Már az indefinit közösségben a családnak, melynek tagjai képesek voltak benyomásaikat, észleleteiket és szándokaikat egymással sejtetni, előnyt biztosíthatott ez más családokkal szemben, melyek e tulajdont nem, vagy kevesebb birták. Az állatok létföltételei közt is fontosak a hangok, melyekkel veszély esetében egymást figyelmeztetik avagy tápszer feltalálásakor egymást hívják. Ha az indefinit közösségben azon családoknak, a definit közösségek közt pedig azon közösségeknek, melyek a közlési képességet nagyobb mértékben birták, a létért való küzdelemben előnyük volt, az ilyeneknek gyakoribb megmenekvése a semmisüléssel fenyegető veszélyek elől és belfajzás általi terjeszkedése, egyszerűsmind azon képességnek további növekedését is előmozdította, az által, hogy a természetes választás ezeknek ivadécai közt folyhatott ugyanazon irányban tovább. Ugyanis ha szerencsés

hajlamaik folytán erősen elszaporodott közösségek megoszoltak több közösségre,¹⁾ (mi ily esetben elkerülhetlenül bekövetkezik, mert nagyobb közösségek csak kifejlett társadalmi szervezet által tarthatók össze) ezen új közösségek elszigetelődván egymástól és különböző esélyek befolyása alá jutván, örökölt tulajdonaikat is különböző gyorsasággal fogják tovább fejleszteni, a mi ismét azoknak kiválasztására vezet, melyek ezt leggyorsabban teszik.

Hogy az ősemberek közt folyt ilyen kiválasztási processus a közlési képesség alapján, ez nagyobb valószínűséget nyer az által is, hogy a beszéd tulajdona az egész emberiséggel közös, — noha ez értelmi s egyéb tekintetben oly jelentékeny eltéréseket mutat az egyes fajok közt, — valamint, hogy a hagyomány, monda vagy mythos sem tud beszéd nélküli emberekéről. Tekintve, hogy az embert beszéd nélküli ősektől származónak kell föltételeznünk és tekintve, hogy alig hihető, mikép ez ősök minden ivadéka kiképezte volna e tulajdont, tehát föltételezendő, hogy azok, melyek erre képesek nem voltak, már korán kihaltak, a létért való küzdelemben merülván el, nem lévén képesek a versenyt kiállni azon fajrokonáikkal, melyek e tulajdont bírták.

Az ezen következtetések által megállapított okokat és hatásokat, mielőtt tovább mennénk, világosság kedvéért okozati rendben rekapituláljuk.

Az első kiindulási pontot képezi azon feltevés, hogy az ember még midőn szervezetlen közösségben élt s a beszédet még nem bírta, egyéb állatokhoz viszonyítva kiváló értelmességgel volt felruházva. E föltevésre a hatásokból visszafelé következtetve jutottunk; induktív bizonyítékok nem állanak rendelkezésül, de nem is szükségesek. Ha tovább menve vissza ezen sajátság eredetét keresnők, csak a létért való küzdelem általi természetes választás törvényére jutnánk, mely minden fajbeli különbözőzés, minden alkati sajátság közös eredete.

¹⁾ A társadalomtan egyik legfontosabb, később kifejtendő törvénye szerint, a kiterjedés, melyet valamely definit közösség elérhet, föltételeztetik annak szervi fejlődése által.

Számosak és kivált nagyon eltérők azon tulajdonok, melyeknek kiváló foka előmozdította az egyéni lét fentartását és a faj fenmaradását, u. m. izomerő, természetes fegyverek, mint hatahmas fogak, karmok vagy szarvak, nagy termet, megfelelő erővel; kis termet, mely bűvő helyet könnyen talál, hová a nagyobb ellenség nem követheti; gyorsaság a futásban, fákon való kuszásban és uszásban; éles látás, éber hallás, páncélszerű bőr, végtelen szaporaság, mely minden pusztítással daczol, mind e tulajdonok kifejlődhettek az ismert törvény alapján azon fokig, melyet a jelen állatvilág fajai mutatnak, eredetileg végtelen apró eltérésekből, melyek az őslények alkatait egymás közt megkülönböztették. Csodálatos volna, ha csak az értelem, melynek egy bizonyos fokát az önálló mozgással bíró állatok egyike sem nélkülözheti, bármily mérvben bírja is a fenn elősorolt tulajdonok egyikét vagy többjeit, ha csak az értelem lett volna az, melynek kiválóbb foka tulajdonosának állandó előnyt s ezzel magának a tulajdonnak fejlődési képességet ne szerzett volna. Csodálkozni lehetne inkább azon, hogy e tulajdon épen csak egy faj keletkezésére nyújtott alkalmat, azaz csak egy fajnál fejlődött ki rendkívüli mértékben; de e részben sokat magyaráz azon tény, hogy olyan lénynél fejlődött, mely egyéb szervezeti előnyökkel nem birt; sem természetes fegyverek, sem négy könnyű láb a futáshoz, sem négy kéz a kúszáshoz, sem páncélszerű bőr, hanem közepes termet, és aránylag középyszerű izomerő. Kétségtelen, hogy e szegénység egy részt s azon gazdagság másrészt okozati összefüggésben állanak, és csaknem bizonyos, hogy két ekkép jellemzett faj egymás mellett ki nem fejlődhetett, meg nem állhatott; mert egyiknél mégis csekélyebbnek kellett volna lennie az értelemnek mint a másiknál, s nem lévén ellensúlyozva egyéb előnyök által, a gyengébbnek végleges legyőzése állította volna helyre az értelmi faj egységét.

A definit közösségben élő emberek értelmi tulajdonainak tehát, midőn azoknak külső alkata már a maihoz hasonló volt, oly fokon kellett állaniok, mely pótolhatta egyéb alkati előnyöknek hiányát, megengedve a kéz természetes ügyességének minden irányban, fegyverek, eszközök stb. készítésére való kizsákmányolását, a mi a majomnál, kellő értelmi tulajdo-

nok hiányában nem létesülhetett,¹⁾ noha kezének alkotása nem kedvezőtlenebb, mint az emberi kézé.

Ezen foka az értelemnek elég magas volt arra, hogy megengedje a közlési képességből való kifejlődését a beszéd tulajdonának, mely kifejlődést előmozdították az ipari tevékenység folytán komplikáltabb egyéni érintkezések és általában komplikáltabb létviszonyok.

Az értelemnek ezen értelmi productumok által meghatározott foka, egybekötve ezen produktumokkal, azaz a beszéd tulajdonával és az ipari tevékenységgel, lehetővé tették a társadalmi szervek képződését, vagyis a társadalmi szervezet megalkakulását.

És most áttérünk a tényezőkre, melyek, miután a lehetőség meg volt adva reá, azt tényleg létrehozhatták.

Többen reá utaltak már a természetes kiválasztásra, mint a társadalmi fejlődésben közreműködő tényezőre. Így Bagehot: »Bármí mondassék a természet kiválasztás principiuma ellen egyéb szakokban, írja a nevezett, a kora emberi történetben való predominációja iránt nincs kétség. A legerősebbek kiirtották a leggyengébbeket, a hogy tudták. Nem szükségel bizonyítást az, hogy bármely formája a polgári társulásnak hatályosabb, mint semminő; hogy bizonyos számú családok csoportulata, mely, habár csak lazán is követ egy vezetőt, erősebb lesz az olyan családoznál, melyek nem engedelmeskednek senkinek, hanem a világban szétszórvá bolyonganak, mindegyik egyedül küzdven magáért.«

És alább: »Korai időkben a kormányzat mennyisége sokkal fontosabb, mint annak minősége. A mire az embereknek szükségük van, az egy az egyéneket összefoglaló szabályoztatás, a mely velük ugyanazon dolgokat téteti, mely megmondja nekik, hogy egymástól mit várhatnak, — mely egy mintára alakítja s így megtartja őket. Hogy miből áll ezen szabályoztatás, az nem bir nagy fontossággal. A jó szabályoztatás jobb mint a rossz, a rossz jobb mint semminő.«²⁾

¹⁾ Az értelem ily fokú kifejlődésének lehetős okait tárgyalni itt nem volna helyén; erről való nézeteimet másutt fogom kifejteni.

²⁾ Bagehot, Physics and Politics, London, 1872.

Az ebből folyó következtetést az idézett író a társadalomnak csupán fenmaradására és fejlődésére látja alkalmazhatónak, és nem vél határozottan felelhetni arra, hogy mikép lett a társadalom. Ez onnan magyarázható, hogy csak két élesen elkülönített, ellentétes állapotot lát: társadalmi lét és ennek ellenkezője.

Ebben hibáz, mi annyival kevesbbé bocsátható meg, mivel a természetes kiválasztási elmélet ismerete és elfogadása által előkészítve kellene lennie azon igazság fölismerésére, hogy e látszólagos ellentétek tulajdonképen csak szélsőségek, melyeket végtelen apró eltérésű közbenső fokok sorozata köt össze, a mi különben közelebbi vizsgálathoz minden ellentétre nézve kitünik.

Teljesen közvetítetlenek csupán különböző kategóriájú dolgok lehetnek, a melyek pedig természetesen nem mutathatnak ellentétet, és a melyek közt, minthogy a tárgyak és eszmék világának nincsenek egymástól elzárt területei, nem ugyan átmenetet, de nexust létesít a párhuzamosság.

Nincs ok, a melynél fogva kétségbe lehetne vonni, hogy ugyanazon tényezők, a melyek a fokozat felső lépcsőin a csúsponthoz közelebb visznek, ugyanazok az alsóbb fokokon a fenékponttól való eltávozást okozhatnának.

Igaz, hogy a természetes választás hatásának kiterjesztésével a fokozat minden részére, még nincs megfejtve a haladás egész titka; e tényező kiegészítést látszik kívánni. Mert ha a fejlettebb társadalmak sikeresebben mint a fejletlenek, ezek sikeresebben, mint a közösségek, s a közösségek ismét sikeresebben mint a remeték, küzdöttek a létért s ennek folytán az utóbbiak kivestek, míg a közösségek közül csak kivételes körülmények közt s a hol valódi társadalmak hatásától óva voltak, tartották fenn magukat némelyek, ez nem magyarázza meg, hogy miért éltek némelyek remete módon, míg mások közösségben s ismét mások társadalomban. Ezt csak egyéni tulajdonok eltérései vagy egy egyéni tulajdon különböző foka magyarázhatja meg. A létért való küzdelem a közösségeknek kedvezve, a remetékkel szemben s a társadalomnak a közösségekkel szemben, ekkép választást eszközölt azon egyéni tulajdon alapján és így mindinkább növelte azt.

Ezen tulajdon tehát az, melylyel összevetve lesz a természetes kiválasztás a társadalmi fejlődés tényezőjévé.

E tulajdon meg van találva. Régen ajkán van mindenkinek, ki e kérdéssel foglalkozott. De tudományos eredményére nem emelkedhetett az ebben félig meglevő egyszerű igazság, míg kiegészítője, a természetes választás elmélete hiányzott. Ennek hiányában kénytelen volt a philosophus föltételezni, hogy az ember eredetileg kész társulási hajlammal, mint fajjelleggel, felruházva a természet által, mint kész alkatrésze a társadalomnak, mint kifejlett zoon politikon lépett be a teremtésbe, a mi elkerülhetlenné tette a további tévedéseket.

Bizonytékául ennek idézünk egy író, ki egészen más fokával a tudományos komolyságnak és a szellemi eszközöknek, mint az imént idézett Bagehot, s oly beható mélységgel, mint azóta talán senki, fürkészte a társadalmi fejlődés természet-törvényét. Ez író Comte Ágost, ki noha a haladás eszméjét első vezette be a társadalmi viszonyok szemléletébe, az ember tulajdonait mindamellett stationáriusoknak tudta képzelni. Stationáriusoknak képzelte azokat, ez kitűnik onnan, miszerint a jelenből a multa következtetve, azon társadalmi hajlamokat, melyeket a kulturállam polgára mutat, (kire nézve a társadalmon kívüli élet, erkölcsileg épen oly lehetetlen mint physikailag) kiterjesztve egész belterjességükben a polgárisult népek legrégibb őseire is, ezekből közvetlenül lehozhatni vélte a társadalomnak rögtöni megalapítását. Sajnos tévedése — melyet egy ezen tárgy felvilágosításához nélkülözhetlen igazsággal való ismeretlensége magyaráz meg — annyira vitte, hogy Gallnak az úgynevezett phrenologia feltalálójának tarthatlan rendszerét elfogadva, kiválólág ennek tekintélyére hivatkozott,¹⁾ midőn a polgári hajlamokat eredeti és megmásíthatlan fajjellegül nyilatkoztatta, mely minden egyébnél hozzájárulása nélkül létrehozta a társadalmat. Szerinte a Gall tanúsága után ez igazság semmi más bizonyítást nem igényelt.

¹⁾ »Ezen elmélet tudományosan megállapította az emberi természet ellenállhatlan társadalmi hajlamát.« *Comte, Cours de philosophie positive.* IV. köt. 363. l.

»Az emberi nemnek egy, az együttes életre ösztönszerű hajlam folytán, függetlenül minden személyes számítástól, és gyakran a legerélyesebb egyéni érdekek ellenére való kíváloán spontán sociabilitása, kétségbe tehát tovább nem vonható még azok által sem, a kik nem vennék eléggé tekintetbe azon nélkülözhetlen világot, melyet értelmi és erkölcsi természetünknek egy egészséges biológiai theoriája (a Gall-féle systema) áraszt e tárgyra.«

Ezt írja Comte,²⁾ miután szerencsésen megczáfolta azon nézetet, a mely szerint a társadalmi életből az egyénre nézve eredő előnyök megfontolása birta volna reá az embert a társadalom megalapítására; helyesen utal azon »circulus viciosus«-ra, melyet e föltevés képez azon tagadhatlan igazsággal összetéve, hogy a társadalmi élet előnyeiről való egyéni meggyőződés nem előzhette meg ezen életmódot és csak hosszabb társadalmi fejlődés után jöhetett létre.

De bármennyire igaza legyen is ebben, argumentumot, mint ő véli, még sem képezhet ez igazság azon föltevésre, mely saját elméletéből foly, hogy t. i. a társulási hajlamnak kíváló, az őseibert az állatoktól gyökeresen megkülönböztető mértéke, vezette volna ezt reá a társadalomnak rögtönös megalapítására. E föltevés egészen önkényes. Ellenkezőleg bizonyosnak lehet tekinteni, hogy az őseibert épen e tekintetben nem vált ki az állatok közül. Igaz, a társadalomban növekedett embernél szintén általános e hajlam és elismerjük, nemcsak szokásból ered, hanem vele született. Azonban tudjuk most, hogy az innátus vagyis örökölt hajlamokat az ősök sajátították el a létért való küzdelem s a természetes kiválasztás hatása alatt; ezek a fajnak megszokásai. És ilyen elsajátított-nak kell tekinteni minden olyan jellemző tulajdont, mely nem tartozik a szerves életnek alapföltételei közé.

Ellenben minden öntudatos lénynél *a priori* föltételezhető azon hajlam különböző fokokban, ha ezen fokokat a O pont alatt is tovább terjedőknek képzeljük, mint negatív nagyságokat. Negatív fokokat határoznak meg olyan lényeknél, melyeknél a magános élet szabály, a szülők és fiatalok közti

²⁾ Cours de philosophie positive. Paris, 1869. IV. köt. 386. l.

és a testvérek közti együttmaradásnak tartama. A társulási hajlamnak magasabb foka és nemkülönben a O ponton alól a társulási hajlam hiányának csekélyebb foka növelte a fennmaradás valószínűségét s azon irányban természetes kiválasztást eszközölt. Így tehát nem az emberi természetben *eredetileg* meglevő hajlam hozta össze az embereket; épen olyan kevésbé mint a közösségben való élés, mint Comte hangsúlyozza, gyakran problematikus előnyeinek felismerése: hanem azon igen nagyon valódi előnyök, melyek azokra nézve, kikben a társulási hajlamnak egy csirája véletlenül meg volt, ebből származtak, — ezen előnyök okozták, hogy mind több olyan egyén született, kiben azon hajlam meg volt. A társadalomban élő embereknek az életüket minden oldalról fenyegető veszélyeknek elkerülése és magzataiknak fölnevelése azon korig, midőn magukról gondoskodhattak, gyakrabban sikerült, mint a magánosan élőknek, vagyis a társadalmi élet következménye az átlagos életkornak meghosszabbodása volt.

A társadalmi hajlamnak tehát már igen csekély foka is az egyéneknek egy részénél, csupán az által, hogy más számos egyénnél, még csekélyebb volt azon hajlam, s illetőleg még nagyobb annak hiánya, a létért való küzdelem által eszközölt kiválasztás és öröklés útján szükségképen reá vezetett a társadalmi hajlam erősödésére, mert olyan egyéneknek, melyek kizárólag, azon hajlammal bíró szülőktől származtak, általánosabb és maximumában valamint minimumában magasabb mértékben kellett birniok azon hajlamot, mint az elébbeni nemzedéknek, melynél a tulajdonban csak a fajokon belől is kivétel nélkül meglevő variabilitásnak kifejezése nyilvánult.

Ki van emelve az előrebocsátottakban, hogy a valódi, szerves társadalom kifejlődése föltételezte az értelemnek és a közlési képességnek olyan fokát, minőt az állatok egy faja sem mutat s így eszik azon kérdés, hogy a létért való küzdelem mért nem idézte elő az állatoknál olyan szervezetek kifejlődését. Mig egyrészt az értelemnek csekély foka nem engedte volna ezt, másrészt bizonyos, hogy a társas élet az állatokra nézve, létfentartásuk szempontjából korántsem bir azon jelentőséggel, mint az emberre nézve. Csak a nagyobb, erősebb

állatok vannak csordákban gyülekezés által képesítve saját és főleg magzataik életét inkább megóvni a ragadozóktól. Az éjszakamerikai prairie-farkas csak elmaradozott bölény borjakat ejt zsákmányul, messziről sompolyogva a hatalmas állatok csordái után és jaj az oroszlánnak, mely egy dél-afrikai bivaly csordából akarna kiragadni egy borjat, habár eltévedt egyéneket olykor leránt, másod harmad-magával a kinőtteket is. De csak az erősebb növényevő állatok élnek nagyobb csordákban, a hol ragadozók elleni harcra kell készen lenniök; gyengébb állatok, melyek csak futásban találnak menedéket, mint p. o. a gazell, kevesed magukkal s a rejtekre szorulóknak egészen magánosan élnek; az ilyeneknek ártalmukra volna a nagy számban való együttélés. Így továbbá a kisebb ragadozók társaságokban, a nagyok egyedül vagy kevesed magukkal vadásznak. E példákat szaporítani lehetne, de ez fölösleges. Az állatfajoknak létviszonyai, csaknem kivétel nélkül abban különböznek az emberiektől, miszerint amazok a saját ajbeliek elleni küzdelmet úgyszólván nem ismerik, míg az embernél az ember ellen való küzdelemhez hasonlítva, minden más elveszti jelentőségét. Ennek oka azon uralkodó állásban fekszik, melyet felsőbb értelmiségénél fogva, a szerves lények világában elfoglal és melynél fogva terjeszkedésének csak saját faja emel akadályt, mikor a harcznak ember és ember közt meg kell kezdődnie, míg állatoknál ennek szüksége nem áll be, minthogy a fajok küzdelme egymás közt szabályozza, ellensúlyozza szaporodásukat.

A definit közösségben élő ember, ki a beszéd tulajdonát, tehát az egyetértő és esetről esetre változó eljárás lehetőségét, továbbá a kezdetleges fegyvereket már birta és birt végre ravasz, furfangos észjárást,¹⁾ ez ember már ura volt az állatvilágnak, a melyen, valamint a növényvilágon, hol ez birt reá jelentőséggel, fajrokonaival osztozkodott, mint egyedüli félelmes versenytársakkal. A fajrokon volt az egyedüli az élő lények közt, ki képes volt erősen elszaporodni mindig hajlandó sorait megritkítani; ez és az éhség; amazzal szemben, bármily félelmes volt is, lehetett győzelmet remélni, az utóbbi

¹⁾ Typus az éjszakamerikai indián, a fölfedezés korszakában.

ellen nem, ennek győzelme biztos volt, ha megnőni hagyták. Az imént jelzett fokán állva a szellemi és ipari fejlődésnek, társadalmilag legalább is a definit közösség állapotára eljutottnak kelle lennie, mint az előbbiekben kimutattuk. Ekkor már minden föltétel meg volt adva reá, hogy a kiváló egyéni tulajdonok, melyek felfogására és méltánylására az ember már elébb is teljesen meg volt érve, birtokosaiknak tekintélyt, és a követendő egyértelmű eljárások eldöntésére, mind nagyobb befolyást szerezzenek és valóságos főnökökül ismertessék el azokat, ekkép a szerves társadalom legalsó fokára emelve az addigi közösséget. Erre kétségtelenül legkedvezőbb a vázolt pillanat, midőn az ember és ember közötti verseny a legélesebb alakot ölti, és mikor az egymás mellett élő közösségeknek azaz törzseknek egy nagy részére nézve kell, hogy üssön a kiirtatás általi kimulás órája. A társadalmi szerveződés foka a meginduló kiválasztásban kétszeresen lesz döntő:

1. az által, hogy az erős vezetői tekintély folytán létesülő szervesebb összetartás és teljesebb együtt-működés dönteni fog különben egyenlő felek közt;

2. azért, mert a túlnyomó szám, a nagyobb törzs majd mindig győzedelmeskedni fog a kisebb fölött, és nagyobb közösségek fennállása mindig fejlettebb szervezetet föltételez.

Ez utóbbi, bár szerencsére elég általánosan elismert igazságot, mindamellett valamivel bővebben ki fogjuk itt fejteni, mert ezzel kapcsolatosan látjuk legezészerűbbnek a társadalmak további szervezkedésének módozatait is fejtegetni. Épen ezért a társas kötelék első alaki képződésére még egyszer visszatérünk.

Azon legkezdetlegesebb fokán a társas életnek, melyet definit közösségnek nevezünk, a mikor bizonyos számú közös származásu egyén együtt tanyáz és vándorol, együtt támad és megtámadtatva együtt védi magát, a kiváló tulajdonok folytán felöltő egyének, mint kimutattuk, az által, hogy a többiek tekintetét és figyelmét állandóan magukra vonják, központokká, cselekedeteik utánzás tárgyává, s ezzel ők vezetőkké lesznek. Adva lévén a beszéd tulajdona, ez minden egyének hozzá járulása nélkül átalakítja a vezetőt főnökké,

minthogy amannak, hogy cselekvőleges tekintélyt is gyakorolhasson, hogy utasítást másképen is mint példája által adhasson, erre csak a közlés képessége hiányzott. A kiváló egyének kiváló helyzete, a közbenső érintkezési eszköznek, a melylyel az egyének értelmileg egymásra hathattak, a beszédnek keletkezésével önkényt átment tekintély gyakorlásába, melyre a hajlamnak már elébb meg kellett lennie, úgy annál ki a tekintélyt gyakorolta, mint annál, a kin az gyakoroltatott s a mely hajlam csak a közvetítő eszköz létrejöttét várta. A személyes tulajdonokon alapulónak, tisztán a személyhez kötötteknek kell tehát azon személyes érintkezési viszonyokból önkénytesen, mondhatnám mechanikus módon kifejlődő tekintélyt képzelnünk.

A tekintélynek örökössége, az első szülöttség vagy a főnök fiai közti választás alapján egy későbbi fejlődési fokozat, mely a társadalmi létről való teljes öntudatosságot, a fölött való gondolkodást föltételez az egyéneknél. Ennek lehetősége a legkezdetlegesebb fokra nézve pedig már ki van zárva az által is, hogy rudimentumait a társas életnek szükségképen már az állati állapotból hozta át az ember, mely rudimentumok a beszéd fejlődése által átalakuló érintkezési viszonyokat lépésről lépésre követve, a kész embert már kész, habár kezdetleges társadalmi szervezettel is látták el. Az öröklés fejlett eszü és emlékezetü egyének nótíója és a származási és rokonsági viszonyok számon-tartását az egyének közt föltételezi, a mi a beszéd hiányában el nem képzelhető; a míg ez hiányzott, addig csak az hathatott, a mi mindig szemelött s ezért mindig emlékezetben volt. Másrészt képtelen föltevés, hogy a beszéd kifejlődésével, akkor is, ha az egy nap alatt, nem pedig hosszú időkre eloszló fejlődési processusal történt volna, a vezetői tekintély is egyszerre örökössé váljon. Ez, habár csakugyan már kezdetleges fokon létre is jöhetett, mégis tetemes előkört feltételez és nem képzelhető el máskép, mint: ismét csak az egyéni tulajdonok által költött olyan rendkívüli tiszteletnek és ragaszkodásnak eredménye, mely magának a személynek kultuszában már nem talál kellő kielégítést és átviszi ezt mindenre, mi hozzá közel áll, első sorban pedig vérére. Világos hogy ilyen fogalmak sem az átmenetet állat és ember közt, sem az átmenet utáni legelső időt nem jellemezhetik.

A míg a főnök tekintélye személyes tulajdonain, azoknak közvetlen szemléletén alapszik, addig a vele való személyes érintkezéshez és folytonos együttmaradáshoz is van az kötve; személyes tekintélyt közvetlenül igen sok egyén fölött gyakorolni nem lehetséges; a tömegben elvész az egyes, bármily kiváló legyen is. Hogy nagy tömegre hathasson, környezetre van szüksége, mely közte és a tömeg közt közvetít, mely tehát ettől már szintén elvált, megkülönböződött s ekkép egy új társadalmi szervet képez.

Ha felteszszük, hogy oly társadalom, melynek egyedüli megkülönböződött szerve egy, személyes tulajdonok által kijelölt főnök, ha felteszszük, hogy ilyen társadalom belfajzás által erősen elszaporodik, úgy annak a személyes érintkezések lazulása folytán vissza kellene sülyednie a definit közösség, a vezető nélküli csorda állapotára, ha ennek nem hatna győzelmesen ellene két különböző és további következményeiben eltérő természetes ellenszer. Egyik az, melyet már jeleztünk: a főnök és a tömeg közt közvetítő több tagú közegnek alakulása, a többi kiválóbb, a tömeg és a főnök által megkülönböztetett egyénekből, neveztesse azokat ez állapoton alfőnököknek vagy alvezetőknek, a hol pedig az örökosság principiuma érvényesül, a főnök s az alvezetők állására nézve nemeseknek.

A másik abból ered, miszerint nagyon számos egyén közül épen csak egy nehezen válhat ki, úgy hogy személyes tulajdonai által mintegy kizárólagosan legyen megkülönböztetve. Kisebb csapatban könnyen meglehet, hogy egyik nem talál magához hasonlót; számosaknál ez (kivéven a szellem legmagasabb tulajdonaira nézve, melyek itt tekintetbe nem jönnek) lehetetlen. Az egyszeri főnöknek, ha a törzs elszaporodott, kell hogy vetélytársai akadjanak a tömeg bámulatában; a megoszló tekintély pedig a törzs megoszlását eredményezendi több olyan kisebb társadalomra, melyek kiterjedése megengedi a legegyszerűbb szervezet fennállítását. Ez pedig akkor következik be szükségkép, ha az említett közvetítő közegnek megalakulása által a tekintély szervileg ki nem terjesztetik azokra, kik gyakorlására egyéniségük által hivatva vannak. Ha ellenben ez megalakul, míg egyrészt eleget tesz a kiváló egyének többes száma által

nevelt szükségnek, másrészt korántsem azonos a főnöki tekintély megoszlásával, következésképp csökkentésével. Ellenkezőleg ezen további megkülönböződés a tekintélynek addig ismert legmagasabb, mert egyedüli fokára helyezvén a közvetítőket, ezáltal azt, ki eddig egyedül foglalta el e fokot s ki az erre fölemelteknek mégis mindig fölötte marad, természetserüleg magasabb tekintélyvel ruházza fel. És pedig ezen megkülönböződés létesülhet a nélkül, hogy a sokaság kénytelenítve legyen a főbbek és a legmagasabb között érdemeik alapján különböztetni, a mi talán legyőzhetlen nehézséget képezne, mint az egyszerű szervezet fentartására nézve felhozott nehézségekből foly. Létesülhet ez akkép, hogy a tekintély élvezetének hosszabb idejével, a korán megkülönböztetett egyénnek növekvő korával folyton megújított érdemei, mintegy tőkesíttetnek egyénisége javára, mikor közvetlenül a sokaság hangulatának kifolyása a különböztetés. És létesülhet a szerint is, ha a főbbek kisebb csoportjában megszerezheti egyik azon tekintélyt, melyet a kisebb társadalmakban az egyes főnök szerezhetett meg. Végre létre jöhet a közvetítő szerv a főnök kezdeménye alapján is.

A törzsnek elszaporodása tehát magában még nem eredményezi nagyobb társadalom létrejöttét; hanem csupán akkor, ha egyszersmind a szervi fejlődés is lépést tart a szaporodással. Azon lépés, melyet a most elmondottakkal vázoltunk, még ugyanazon ösztönszerű hajlamok eredménye, melyek a legelső szerveződést tartják fenn, habár nagyobb értelmet, több különböztetési tehetséget feltételeznek az egyeseknél, mint az első fok. Ha ez hiányzik, a szaporodás okvetlenül megoszlást eredményez. Természetes továbbá, hogy sem a szaporodás, sem a szervezet további fejlődésének ebből folyó szüksége itt meg nem állapodik. Az elébbeni tüneménynek ismétlődése egy harmadik osztálynak, az alfőnökök és a tömeg közti kifejlődésével, nem lehetetlen ugyan és különösen a funkciók különbözőződésével a szervi teendők elosztásával kapcsolatosan jelentőséget is nyerhet a társadalomra nézve, de ezzel mindenestre befejezettnek tekinthető az osztályképezés útján való tovafejlesztése az olyan társadalomnak, mely a kultúrának még kezdetleges fokán áll, és hol az egyéni és társadalmi

teendők következképp igen egyoldaluak. Nem mintha a vezető szervek osztályainak sokszorozódása lehetetlen volna ily viszonyok közt is apró társadalmakban. De ilyenekben annak nincs jelentősége és fölösleges lévén hibás képződésnek tekinthető; nagyobb társadalmakat pedig organikusan összetartani nem lehet képes ezen sokszorozása az egynemű tényezőknek. A közfokok sokasága szükségképp lazítja a viszonyt a tömeg és a főbbek közt, minthogy az elébbeni nem lehet képes hódolata fokainak annyszoros különböztetésére; már pedig ha egy vezető a közhódolatban egyenlősítve van a fölötte állóval, ha ennek neve a népben nem költ erősebb tiszteletet, mint amazé, úgy a jog szerint alárendelt a tények erejénél fogva egyenlő lesz amazzal és függetlenségének, vagyis a társadalom szakadásának, a melyre való hajlamot meghozhatja annak terjeszkedése, a szervezet által nem lesz eleje véve.

További terjeszkedés esetén ily szervezet mellett a szétbomlás szinte elkerülhetlenek látszik, ha további, az eddig való fejlődéshez még hozzá nem járult tényezők közbe nem lépnek. Ezeket különben létrehozhatja a társadalmi szellemnek az eddigi stádiumok által előmozdított kifejlődése. Ezen fejlődés két irányban képzelhető:

1. Az ösztönszerű, örökölt belső hajlamok, a melyekből az eddigi összetartás származott s illetőleg a definit közösségi állapotból átszármazott, felváltatnak az összetartozóság öntudatos érzete által, a mi az általános öntudatosság, a teljesebb eszmélés, vagyis nagyobb gondolattevékenység kifejlődésével önkényt létrejöhet, pusztán ennek, t. i. az öntudatosságnak azon addig homályos érzülettel való összetétele folytán. Ez érzületnek az egyénben, mint láttuk, első eredete a vele egy közösségben élőknek szemtől szembe ismerése, mely megveti a közösség fogalmának alapját. Ha egyszer ez utóbbi a kezdetleges lélekben határozottabb körvonalokat nyert, akkor az egyesek ismerése általánosságban megszűnhet a nélkül, hogy amaz, a közösség fogalma, az összetartozás érzete is megszűnjék. Midőn pedig az értelem fejlődésével ez érzet öntudatossá válik, úgy hogy az egyének maguknak róla számot adnak és a kölcsönös érintkezésekben is mint elismert közös érzület kifejezést nyer az, ezzel kifejelettnek tekinthető azon érzés, melyet

ma ugynevezünk hazaszeretet, de a mely mindig kifejezőbben, igazabban nevezetethetnék nemzetszeretnek. Nyelvre, szokásokra, nagyrészt eredetre, tehát multa nézve is hasonló egyének összetartozóságának öntudatos érzete, melyet tekintettel öntudatoságára és a következő pont alatt tárgyalandó párhuzamos fejlődési irányra, így nevezünk: *polgári öntudat*. Létrejötté nem zárja ki a társadalmi szerveknek sem érdem alapján való kiszemeltetését, sem pedig az illető funkcióknak az imént jelzett módon örökössé váltát. Az utóbbi esetben azonban föltételezi, hogy a létrejött osztályok közt ne zavartassék meg ez által az összetartozóság érzete, a magánéletre kiterjedő elkülönződés, vagyis az életmódban és szokásokban kifejlődő éles eltérések által. Ez a kasztrendszer létrejöttével volna azonos, melylyel nem egyeztetethető meg az összetartozóságnak az egész társadalmat átható öntudatos érzete. Különbö a tapasztalás azt mutatja, hogy a szervek ezen utóbbi módozatu kifejlésének iránya a következő 2. pont alatt vázolt föltételekhez van kötve.

2. A főnök, és a fejlődés folyamában a legfőbb főnök által gyakorolt tekintély, az irányában való tisztelet és engedelmesség, a körülmények folytán belterjesebb, a társadalmi és az egyéni életnek minden ágát átható jelentőséget nyernek. A körülményekben, melyek ezt előidézik, összejátszhatnak természeti (égelji, termékenységi stb.) fajjellembeli, személyi és történeti vagyis eseményi viszonyok, melyek később talán felvilágosíthatók lesznek. Az engedelmességre diszciplínált vagyis kényúri vezetés alatt álló társadalomban, az egyének kölcsönös vonatkozásai egymás közt csaknem elenyésző fontosságúak azokhoz képest, melyek minden egyes és a legfőbb hatalom közt léteznek, s így az összetartozóság érzete nem, hanem e helyett a legfőbb hatalom gyakorlójához való tartozásnak érzete fejlődik ki, vagyis: az *alattvalói öntudat*. Ez szükségkép egybe van kötve a tekintély örökössé váltával, mert a hódolatnak ezen foka magasabb annál (és szükségkép magában foglalja), melynek alapján az örökösség létre jön.

Ez utóbbi irányát a társadalmi fejlődésnek, azon oknál fogva, mivel benne az a mi természetszerűleg eszköznek látszik hivatva lenni, úgy tűnik fel mint czél, hibás képződésnek pathologikus fejlődésnek tekinteni, nagy lesz a hajlandóság és

nem egészen igazolatlanul; mert azon engedelmesség nem egyéb, mint túltengése a principiumnak, mely eredetét és előfokát képezi; előidéztetik az egyszer megkezdett irányban, mind tovább és az organikus célszerűség határain túl való haladásra a természetben gyakran tapasztalt antiteologikus hajlam által.

Mindamellett ez nem volna méltányos; mert bár a szervek itten valóban úgy tűnnek fel, mint cél, melynek fentartására szolgál az egész test, és pedig gyakran erősen sínlódva e parasitismus befolyása alatt, azért főfeladatukat, a társadalom együtt tartását, mégis sikeresen teljesítik, lehetővé téve annak növekedését messze túl azon mértéken, melyet a közvélemény és közbizalom által tartott főnök és a közvetítő szervek stádiumán érhet az el, hogy ha nem sikerül tovább szerveződni az 1. pont alatt felállított tényező által kijelölhető irányban. E részben előnyei más kevésbé szervezett társadalmakkal összehasonlítva, szembeötlők. Az egynek köteles abszolút engedelmesség elvén álló társadalom olyan test, melyben egy akarat él és mely szerveket képes kifejteni azon akarat alapján. Föltéve tehát, hogy az akarat észszerű, az ilyen társadalom a szerves kifejlésnek aránylag magas fokára képes emelkedni rövid idő alatt.

Legkiválóbb fontosságát pedig onnan nyeri, hogy a társadalmi szellemnek a másik irányban való kifejlődése kezdetleges viszonyok közt csak fölötte ritkán képes megadni a további szerveződés és terjeszkedés föltételeit és pedig azon oknál fogva, mivel a polgári öntudatnak fölébredésén kívül, az utóbbi által élesztett törekvéseknek sikere olyan értelmi erőt is föltételez, mely a kultúra kezdetleges fokán, a kivételek közé tartozik.

Sőt példátlanak mondható, miszerint az, mit az »összetartozóság öntudatos érzetének« vagy egy későbbi állapotoktól kölcsönzött kifejezéssel »polgári öntudatnak« neveztünk; képes lett volna egy, a társadalom egyedei nagyobb számánál fogva nélkülözhetlenné vált összetett szervezetet közvetlenül létrehozni és ez által meggátolni a felbomlást több olyan szervezetű társadalomra, minő az elébbeni egész volt, a melyet mint a politikai szerveződés második fokát vázoltunk és kétszervi társadalomnak nevezhetünk. A felbomlást meggátolni képtelen, de túlélvén annak beálltát, meggátolja a nemzetszeretet, hogy

a keletkezett egyszármazású társadalmak közötti viszony ellenségesse váljon. Minthogy pedig a további terjeszkedés szükségé mégis tovább működik, ez kapcsolatosan az összetartozás érzetével, az illető rokon társadalmak körén túl fog irányozni minden külső cselekvést, mely így a dolgok ereje által közössé válik. Ezen ponton azután nyílik alkalma az élesebb észnek egy *szövetségi szervezet* megadása által, és az összetartozás érzetének ismét politikai alakot kölczönözve, létrehozni azon társadalmi szervezetet, mely a kényurival egyetemben foglalja el a felállított fejlődési fokozat harmadik polczát.

De habár kénytelenek vagyunk genetikusan egymás mellé helyezni ezen két ellentétes alakzatot, mégis hatásuknak — úgy kifelé, valamint a társadalomra vissza intellektuális és kulturális tekintetben, és végre a további társadalmi fejlődésre gyakorolt hatásuknak — megítélésében mindig szem előtt kell tartani a következőket. Az egyik forma közvetett alkotása egy, a társadalom első csirájának kifejtésére bár nélkülözhetlen, de értelmileg alárendelt, és az állatokkal közös hajlamnak. Illetőleg e hajlamnak olyan kifejlődésével azonos, melyhez az értelmiségnek, különösen a személyek közti közlekedést s az anyagi (ipari) haladást illető értelmiségnek gyarapodása, csak a külső lehetőséget adta meg, a nélkül hogy cselekvőleg hozzájárult volna; tehát a nélkül, hogy részt vett volna annak kifejtésében, azon passzív részvéten túl, melylyel a legelső társadalmi szervezet kifejtéséhez is hozzájárult, midőn megadta a közlési képességnek beszéddé való emelése által a lehetőséget reá, hogy a csupán példája által, habár öntudatosan vezető megkülönböztetett egyénből parancsokat osztó főnök legyen. A másiknak létrehozásában, habár szintén innátus hajlam által ösztönözve, de mégis cselekvőleg vesz részt az értelem, vesz most legelőször részt a társadalmi kötelék átalakításában.

Ha tehát a két-szervi társadalom a természeti viszonyok által tagjai szaporodásában vagy szomszédai által területi terjeszkedésében nem gátolva, erősebben megnő, mint a szerveződés ezen fokával összeegyeztethető, szükségképen bekövetkezik egy a három eset közül:

1. Megoszlik több olyan kétszervi társadalomra, melyek

közt, minthogy a nemzeti összetartozóság érzete náluk túléli a politikai egységet, szövetségi szervezet jön létre.

2. Mielőtt a felbomlás szüksége előidéztenék, az elszaporodás által, megkezdődván az átalakulás kényuralommá, mint ilyen szerveket fejtve ki, ez által veszi elejét a szaporodás bomlasztó hatásának.

3. Felbomlik kétszervi társadalmakra, melyek nem képesek szövetségi szervezetet létrehozni. Míg a két előbbeni a fejlődésnek, ez az egy fokon való veszteglésnek esete.

Az elsőt létrehozza és jellemzi az értelem hozzájárulása a társadalmi fejlődésben cselekvőleges tényezőkhöz, vagyis a politikai szellem kifejlődése; a másodikat létrehozza és jellemzi a társadalmi szervezetet csirájában megalapító tulajdonnak olyan megerősödése, melyet azon önkénytelen hajlamlak az értelem általi felfogásából, de exageráló s a célzt elhibázó felfogásából eredőnek kell tekinteni; a harmadik az őskorban valószínűleg leggyakoribb eset, melyhez amazok csak mint kivételek viszonyúlnak, ered egyszerűen onnan, hogy az előbbieneket előidéző két tényező közül egyik sem jön létre. De a veszteglés vagy elmaradás gyakorisága nem gátolja meg, hogy az ilyen társadalmak el ne tűnjenek, a fejlettebbeknek terjeszkedése folytán; minthogy ezek ha ritkábban, nagyobb időközben jönnek is létre, de nagyobb életképességüknél, állandóságuknál fogva idővel mégis tért foglalnak, a mikor mellettük alsóbb szervezetek meg nem maradhatnak.

Áll mindkettejére nézve azon új formáknak, melyek a fejlődés harmadik fokát töltik be, hogy további szerveződésük öntudatosan eszközöltetik; a szövetségi szervezetekben élő társadalmaké a fölébredt polgári vagy politikai öntudat, a kényuraságiaké pedig az uralkodó személyes érdeke által, mely a társadalomban a tények által igazolva, tulajdonát ismeri fel. Itt az uralkodók egyéniségétől függ nagyrészt, hogy a tulajdon gyarapíttatni s biztos alapra fektettetni fog-e vagy ellenkezőleg gondatlanság, fecsértés által tönkremegy-e. Főlöszleg talán mondani, hogy végzetes hibák nem csak itt, de a szövetségi szervezetek kezelésében is fordulhatnak elő.

Ez utóbbiak fennállásának principiuma (a mennyiben befolyásolhatlan eseményektől eltekintünk) a társadalom politikai

eszélye; amazoké a fejedelmeknek, eshetőleg a nevükben uralkodóknak uralkodói tehetsége.

A társadalmak politikai alkatának azon négy osztálya, melyeknek genesisét az eddigiekben adni igyekeztünk, magában foglalja mindazon formákat, melyeket kezdetleges művelődésű népeknél a jelenben s — a mennyire ezt ismerjük — a múltban feltalálunk. Erről meg fog győzni az ilyen fennálló és fennállott társadalmak fölött tartandó szemle, minek még azon eredménye is lesz, hogy reájövünk az okokra, melyek elhatározzák, hogy a fejlődés harmadik fokára emelkedő társadalmaknál mi dönti el, hogy az e fokon egymás mellett álló típusok melyikét öltik.

Megjegyzendő egyébiránt, hogy szemlénkben az ethnographiailag egyszerű társadalmakra szorítkoznunk elvileg, mint-hogy a hódítás általi képződése különböző, egymás fölébe helyezett, és ethnographiailag elkülönített társadalmi rétegeknek vagy meghódított társadalmaknak függésben tartása, a hódító általi vezettetése, későbbi és pedig nagyfontosságú momentumok a társadalmi alakulásban, melyekre épen mivel későbbiek, ezen, a csirából fejlődésre s a legelső alakulásokra szorító elméleti fejtegetésekben ki nem terjeszkedhetünk. Nem tartoznak ide azon esetek, mikor valamely törzs egy másik, túlnyomó részében kiirtottnak utolsó maradványait magába beolvasztja; ez legfőlebb is fajvegyületet okoz, de a társadalmi szervezetet nem érinti.

A mező, melyre itt lépünk, roppant kiterjedt, a tér pedig, melyre ez értekezésben szorítkoznunk kell, aránylag szűk. E nehézség talán kimentheti a kivitelt hiányait.

Legelőbb is Éjszak-Amerika vonja magára figyelmünket, melynek ősnépei azon időben, mikor az európaiak megismerkedtek velük és mielőtt egy magasabb kultúrával bíró túlhatalmas ellenségnek desorganizáló hatása társadalmi állapotaikra nézve megkezdődött volna, igen kedvező tárgyat képeznek a kezdetleges társadalmi fejlődés vizsgálására. Föltételeztük volt, hogy az ősemlernek, mielőtt a beszéd tulajdona kifejlődhetett volna és mikor következőkép csak definit közösségben élhetett, csupán a példa által vezettetve, föltehetőleg birpia kellett már a legkezdetlegesebb kő- és faeszközöket és hogy

már hajlékot is volt képes magának készíteni. A vázolt közösségi állapottól a harmadfoku társadalmi képződésig messze van; az átmenet sok időt és sok küzdelmet föltételez, melyek az emberi fejlődés minden kategóriáiban főtényezők, és ennél fogva ha nem is lehetetlennek — mert különleges viszonyok ezt is megmagyarázhatnák — de abnormisnak kellene nyilvánítani azon esetet, ha az ipari viszonyokban is ne volna haladás észlelhető oly népeknél, melyeknek egy része a harmadfoku társadalmi képződésig eljutott. Az amerikai ősnépek a kő- és faeszközök készítésében oly jelentékeny fokig jutottak, minőt a nyíl feltalálása föltételez és, a mi ennél sokkal több, nagy részük túl volt a kizárólagos vadászéleten, természetvéen némely fontos tápnövényt. Értelmi tekintetben azon tulajdonok magas foka jellemzi őket, melyek nélkül az ősember meg nem küzdhetne az élet nehézségeivel. Végre a tágas kontinens, melyen éltek, lehetővé tette, hogy a számos törzs között, mely rajta megfér egymás mellett, a körülmények által engedett minden fejlődési eltérések létesülhessenek (pedig tudjuk, hogy a variabilitás előföltétele a természetes választásnak) a mellett megengedve a kölcsönös érintkezést és behatást és az életképesebbeknek csaknem indefinit terjeszkedését. Könnyen belátható okoknál fogva a nagy kontinenseken az emberi fejlődés sokkal inkább képzelhető normálisnak, vagy is az itteni fejlődési módok tekinthetők inkább normalisoknak mint a szigeteken létesülők, hol a tér korlátoltsága s az elkülönződés, a környezet sokfélesége általában és másrészt egyugyanazon társadalomra nézve annak változatlan egyformasága, mindenütt specialitásokat engednek létrejönni és fennállani.

Tudva van, hogy a sziklahegységtől nyugatra lakó népek általában az értelmi fejlettségnek jóval alacsonyabb fokát mutatják, mint a kontinens keleti részét elfoglalók. Ezzel összhangban első fokú társadalmakról csak is ezen részen van határozott tudomásunk, noha lehetséges, hogy voltak ilyenek azon kisebb törzsek közt is, melyek a kolonizáció történetében a délkeleti államok mostani területén említettnek és melyeknek csak neve jutott reánk, minthogy legkorábban elvesztek. A sziklahegység és a Mississippi közt eredetileg honos törzsek egynemelyikéről sem tudható határozottan, hogy minő szervezetűek.

A végső nyugaton élő cseinukokról mondatik, hogy minden falunak külön főnöke van s a falvak és a főnökök, kik hol örökösök, hol választatnak, egymástól teljesen függetlenek; teljesen egyenlők a viszonyok Uj-California népeinél, csakhogy itt a főnöki tisztt úgy látszik, rendesen örökös. Még alacsonyabban állanak társadalmilag az ó-californiai indiánok, a kik állítólag semminő politikai szervezettel nem bírnak, tehát definit közösségben élnek. Mindkét California lakossága különben a legalsóbb mivelődési és fajtypuszt mutatja, melylyel Éjszak-Amerikabir.

Feltünőbb, hogy a navajoknak, kik iparilag a legfejlettebbek közé tartoznak, csak háboru idejére választott főnökeik vannak. Azok, melyek a cseinukok mellett laknak Oregonban, emezeknél magasabb, azaz másodfokú szervezetet mutatnak; így a szelisek, kiknek főnökeiről és egy legfőbb fejéről tétetik említés, utóbbinak méltósága örökös, a többieké személyes lévén; egy további lépést a társadalmi haladásban képez, hogy a hadjáratok és vadászatok vezetőjét évenként újból választják; ez békében az örökös főnöknek teljesen alá van rendelve, de az expedíciókon igen szigorú fegyelmet gyakorol, minden engedetlenséget megfenyítve. Ezen nagyobb fejlettség talán a tőlük a sziklahegység által elválasztott fekete lábakkal való folytonos ellenséges érintkezésükre vezethető vissza, a kik az algonkin népcsaládhoz tartoznak, mint Új-Anglia ősnépei és egy öt törzsből álló szövetséget képeznek. Hasonlókép másodfokú a szelisek szomszédainak a Coeurs d'Alènes-nek szervezete, kiknél a személyes kitünőségeik által kijelölt főnökök választanak egy közös fejet.

Az általános örökösség által consolidált másodfokú társadalmak példáit mutatják Új-Anglia kihalt népei u. m. a narragansettek, a wampanoagok és a new-hampshirei indiánok, minden nép élén egy örökös fejedelemmel és az egyes falvak élén szintén örökös főnökökkel. Különben az örökösség daczára, hatalmuk még sem kényúri; alattvalóik beleegyezése nélkül hadat nem indithattak; a terület fölött, melyen a törzs lakott, rendelkezhetek, tetszésük szerint osztva ki azt adózás fejében alattvalóik közt, de viszont olyan kötelmeik voltak, mint az özvegyek, árvák és általában a szükségét szenvedők segélyezése. Némely más algonkin népeknél két-két választott

főnököt találunk, egyik a béke, a másik a háború teendőire, mi, ha csak több ilyen törzs szövetséget nem képezett, úgy tekintetű, mint az első foknak szerencsés módosulata.

Harmadfokú ellenben a Powhatan birodalma, mely a 17-ik század elején Virginiában állott fenn és harmincz, kényűri hatalom által összetartott törzset foglalt magába: az uralgó akarat törvény, ő legfőbb bíró, udvartartása fényes volt. Úgy látszik, hogy a szomszédos Carolinákban még néhány kisebb kényuralom állott fenn. Határozottan theokratikus jellegű kényuralom állott fenn Louisiánában a naceszeknél, kik kultúráilag minden, tőlük éjszakra és nyugotra lakó népeknél előhaladtabbak voltak.

Szövetségi szervezetet és pedig úgy látszik fejlettebbet találunk a vitéz és nemes Creek törzseknél, kik szintén valamivel magasabb kulturával bírtak, mint az északibb népek; hasonlóképen az egykor hatalmas delavároknál, öt népből állót, melynek szervezetéről azonban keveset tudunk, minthogy ez korán megsemmisült a hatalmasabb irokézek csapásai alatt. Annál jobban ismerjük ez utóbbiakét, a legfejlettebb társadalmi szervezetet, melyet Éjszak-Amerika, Mexicót kivéve, felmutat. Eredetileg öt közel rokon, bár különböző dialektust beszélő nemzetből állott. Bár egy közös feje volt a szövetségnek, és egy főhadvezére, a kormányzat mégis az ötven főnök által képezett, állandó gyülekezési helylyel bíró szövetségi testület kezében volt, melyben szavazás döntött; és pedig úgy, hogy minden népnek egy szavazata (noha képviselőinek száma különböző) és vétője volt. E főnökök méltósága örökös volt. A szövetségi kormányhoz hasonló volt az egyes népeké; itt is egy kormányzó főnök és egy hadvezér; az elébbeninek hatalma azonban korlátozva egy kormány-testület által; ez utóbbi tagjainak méltósága örökös volt az illető családokban, de úgy, hogy a család tagjai közt választás útján tölthetett be és eshetőleg a család el is veszhette azt. A szövetségi, valamint az egyes nemzeti kormányok határozatai egyhangúság alapján hozattak, melynek elérése végett a főnökök több osztályt képezve, előlegesen tanácskoztak. A kormányzó főnökök engedelmességre számíthattak mind az öt nép tagjainál.

Az egyes népek ismét nemzetségekre oszolván, az utób-

biak élén birói tisztet gyakorló két-két főnök állott és minden falunak külön községi kincse — minthogy nem lehet mondani pénztára — volt, melyből a nyilvános kiadások fedeztettek. Az örökös főnökökön kívül érdem alapján választottak is voltak, kiknek hatalma — mint mondatik — később aláasta a szövetségi szervezetet. Az írókézek intézményei mintájára rendezték szövetségi szervezeteiket a csirokik, csippevék és más népek is.

A kezdetleges mívelődési körülményekhez arányosítva kitűnő szervezetnek valamint a politikai értelmességnek, mely azt teremtette, köszönhatték az írókézek túlnyomó hatalmukat egyéb benszülött törzsekkel szemben, hadi sikereiket és területi terjeszkedésüket azok rovására. Ok maguk világosan érezték, hogy erejük alapja egységük. Politikai szervezetük — ha a gyarmatosítás ketté nem vágja e népek fejlődési fonalát — bizonyosan hosszú időre megszerezte volna nekik az uralkodó állást a Mississippi s az atlanti tenger közt és uralmuk állandósága, valamint tanusított szellemi tulajdonaik jövő magasabb mívelődés alapjául szolgáltak volna.

Feltűnő és egyszersmind tanuságos, hogy a nevezett területen, melynek népei fajjelleg és mívelődési fok tekintetében annyi analogiát, habár nem is teljes egyformaságot, mutatnak, a kezdetleges társadalmi fejlődésnek mind három fokát megtaláljuk közvetlenül egymás mellett és egyidejűleg. Ez korántsem bizonyít az ellen, hogy a jelzett politikai formák fejlődési fokozatok lennének, melyek egyugyanazon társadalomnál korszaki rendben követik egymást, a miben talán kételkednénk, ha a biológiából meg nem szoktuk volna az egymásmellettben felismerni az egymásutánt; a magasabb fejlettségi formák mellett fentartják magukat az alacsonyabbak addig és a mennyiben amazok túlsúlya által el nem nyomatnak végleg. Igaz, a népek története kevesebb alkalmas, mint bármely más fejlődési történet, az alacsonyabb formák konzerválására a magasabbak szomszédságában; időt azonban itt is kíván a létért való küzdelem, hogy a nagyobb homogeneitást az egymás-mellettiekben létrehozza. A hol oly különeműségét látjuk az egymásba átmenő formáknak, ott biztosak lehetünk, hogy a fejlődés igen gyors volt és a magasabb formák még

nagyon fiatalok. És valóban a területről, mely figyelmünket magára vonta, tudjuk, hogy népei társadalmilag a legrohamosabb evolúció közepette voltak, midőn a gyarmatosítás azt félbeszakította. A 17-ik század elején élt Powhatan, birodalmát nagyrészt maga alapította és az öt irokéz népnek szövetsége legfeljebb a 16-ik század elejére megy vissza; annak előtte minden népe politikailag külön állhatott, másodfokú társadalmat képezve. Legfeljebb két vagy három százada lehetett, hogy a magasabb formák első példányai létrejöttek; ennyi idő nem volt elég, hogy az alacsonyabbak rovására minden tért befoglaljanak, annnyival kevesbbé, minthogy amazokból egyidejűleg több is keletkezett, közvetlen szomszédságban s ezeknek természetzerű vetélkedése kiválólág egymás ellen hívta ki erőfeszítéseiket; így a delavároknak szintén ötös szövetsége, az irokéznek leghatalmasabb vetélytársa, csak a 17-ik század közepén győzetett le véglegesen. Az erősebbek vetélkedései és tusái képezik pedig a történelemben mindig és mindenütttagyengébbek létföltételét. A nevezett időpont után a szomszédos népek nagyrészt hódolati viszonyba léptek az irokézekhez, mi által számos első- és másodfokú társadalom megszűnt létezni, amazok szövetsége pedig tulajdonképen már egy, a harmadfokú szervezeteknél is magasabb képződéshez való átmenet stádiumába lépett.

Ugy vélekedem, nem szükség többet mondani azon nézet támogatására, hogy a szemle alá vett szervezetek valóban csak többé-kevesbbé gyors fejlődés fokozatainak tekinthetők.

Délamerika népei közül a karibok háborúban főnököket választottak, béke idején pedig definit közösségben éltek, kivéven a nyugot-indiai szigetekre átjutott törzseket, melyekről mondatik, hogy királyok, azaz örökös főnökök alatt éltek. Braziliának igen alacsony értelmi fokon álló őslakóinál, a guaráni és tupi népeknél, minden falunak külön, teljesen független főnöke volt, kinek méltósága atyáról fiúra szállott; Waitz¹⁾ azt mondja, hogy hatalmuk korlátlan, de hozzá teszi, hogy a hadi vezetők választattak és hogy a főnököt elhagyni minden-

¹⁾ Athropologie der Naturvölker. Leipzig, 1862. III. köt. 424. l.

kinek szabadságában állott; a földet számára alattvalói mívelték de a vadászati zsákmány elosztásánál előnyt sem egyéb kitüntetést nem élvezett. Az otomákok, botokudok, valamint Brazília egyéb kisebb népei az értelmi, valamint társadalmi fejlődés legalacsonyabb fokain állanak. A Guaycurukról csak annyit tudni, hogy főnökeik vannak, kiknek tisztje firól-fira száll; másodfokú szervezetig úgy látszik, nem emelkedtek. Az abipónoknak, noha ipari tekintetben aránylag magasban állanak, a mennyiben pamutszöveteket készítenek, mint némely brazíliai népek is, csak háborúban vannak főnökeik, azonkívül a vitézség érdeme ad bizonyos nemesi rangot, mely azonban csak tiszteleti kiváltságokra jogosít. Másodfokú szervezetig emelkedtek a pampas-indiánok különböző törzsei, kiknek két osztályú főnökei békében — a mi elég különös — korlátlan hatalommal igazgatják a törzs ügyeit, míg a háború ügyeire hatalmuk nem terjed ki; nem mondatik azonban, hogy erre külön vezetők választatnak-e; hadizenetre a nép gyűlése van feljogosítva. Szövetségi szervezetet találunk végre az iparilag és szellemileg, minden más eddig megnevezett dél-amerikai népeknél jóval magasabban álló araucanoknál, kik annyi nehézség és dicsőséges harczban megőrizték függetlenségüket a spanyolok irányában. Az araucanok, ha az idevágó adatok helyesek, nemzetségek, törzsek és népek szerinti három osztályú örökös főnökök alatt állottak és a valódi hatalmat az összes főnökök gyűlekezete gyakorolta, háború és béke iránt határozván. A legfőbb főnökök hatalma, úgy látszik e gyűlekezet egybehívására szorítkozott. Adót a kormány nem szedett és engedelmességet csak háborúban követelt.

Az araucanok földével határos perui birodalom épen úgy, mint az északi kontinensen a Mexico területén létezett államok, már nem tartoznak a kezdetleges társadalmakhoz, mert hódítások, különböző népeknek rétegekben egymás fölé helyezése és főleg a politikai, ipari s általában a társadalmi tevékenységnek sokoldalú különböződése által, vagyis kifejlett munkafelosztásnál fogva a magasabb társadalmi szervezetek közé sorolandók. Ezt előre bocsátva, kiemelő mindazáltal, hogy a harmadfokú társadalmak kényurasági típusához csat-

lakoznak, ennek fejlettebb viszonyok között visszatérő formáit képviselve.

A legnagyobb mértékben kényúri jellegűek voltak az önálló és aránylag magas kulturával dicsekvő chibcha-nép által képezett társadalmak is, melyek a spanyol foglalás előtt a mai Uj-Granada területén fennállottak. Az uralkodó itt alattvalóinak élete és vagyona fölött szabadon rendelkezhetett és személye olyan tisztelet tárgya volt, mely bálvány-imádásnak nevezhető.

Közép-Amerikában, hol különben a művelődési viszonyok hasonlóak voltak mint Mexicóban, tehát a kezdetleges fokokat meghaladták, — csak kisebb-nagyobb kényurakat találtak a spanyolok, kik pazar szokások által különböztették meg magukat alattvalóiktól. Szabad népeknek, kik főnökeiket választják, vagy a kikenél a főnököknek bár örökös méltósága inkább a társadalom iránti kötelmek, mint előnyök élvezete által lett volna körülírva, ily törzseknek itten semmi nyoma, annál kevesbbé ily törzsek szövetkezeteinek.

Afrika népei az ipari fejlettség tekintetében sokkal magasabban látszanak állani az ősembert jellemző foknál. A földmivelés általánosan el van terjedve, habár nagyon kezdetleges eszközök használatával és az éghajlati s növényzeti viszonyok által szerfölött megkönnyítve. A pamut termelése és szövése, ha nem is oly általánosan, de szintén nagyon terjedt. Végre, a mi legfontosabb, az afrikaiak általánosan vaseszközöket és vasfegyvereket használnak, melyeket maguk kovácsolnak, és melyek nyers anyagát, kezdetleges olvasztó és fuvó szerkezetek segélyével, maguk termelik. E tények azonban mint elszigeteltek és anomálok tűnnek fel, ha egyéb társadalmi és kivált ha értelmi viszonyaikkal vetjük azokat egybe. Ez anomaliának fölösleges egyéb magyarázatát keresni annál, hogy Afrika belseje bár évezredek át mintegy átláthatatlan körfal által elzárva volt Ázsia és Európa culturvilága elől, de elszigetelve azoktól korántsem volt. Mióta a földközi tenger partjain phönik-gyarmatok keletkeztek és a Szaharán át kereskedő karavánokat küldtek Szudánba, mióta az egyiptomi faraoók és talán a meroei királyok is fegyvereiket a fehér Nilus

vidékére hordozták, mióta a jemeni és ománi arabok kereskedővitorlásai az ind Ocean partjait látogatták, a világrész szélei érintkeztek a külvilággal; mi csoda, ha szélein át néhány csak utánzási képességet igénylő mivesség annak legbelsejéig hatolhatott az évezredek folyamában? Ez annál kevesbbé látszhatik talányosnak, mivel e világrész népei folytonos vándorlások, egyes harcias közösségek lavinaszerű rohamlása és növekedése és épen olyan lavinaszerű szétbomlása és olvadása által, mint az utóbbi századok ismertebb történetéből tudjuk, folytonos keveredésben voltak, lakhelyeiket változtatva, cserélve, s ekkép áradást és visszaáradást okozva a szélek és a közép közt. De ha némely kézmívességek, melyeknek haszna is kézzelfogható és tehát nem igényel értelmi felfogást, kapilláris uton behatolhattak is mindenüvé, de viszont azt föltételezni, hogy a kultúrvilág társadalmi, vallási vagy aesthetikai eszméi a néger, és a kaffer fejlődésére befolyást nyertek volna, senki nem fogja, ki e fajok életéről és szokásairól az újabbkori utazók leírásai után magának fogalmat szerzett. Daczára aránylag ügyes kovácsainak, a néger valódi primitív ember, törzsei legnagyobb részében az értelmi fejlődésnek legalacsonyabb fokán, nélkülözve azon szellemi és erkölcsi tulajdonokat is, melyek bár alacsony kategóriájuk, mégis intenzivitásuk által bizonyos bámulatot költenek az éjszakamerikai indiánok iránt, és melyeket p. o. a régi germánoknál és saját őseinknél sejtethetünk.

A tulajdonképeni négerék társadalmi mind ugyanazon jelleget mutatják; a harmadfokuak kizárólag kényuriak, a másodfokuak pedig leginkább csak az egyszerűbb szervezet által különböznek ezektől, míg a főnök és alattvaló közti viszony csaknem ugyanaz. A fehér Nilus vidékén találunk törzsfőnököket, kiknek hatalma mintegy száz falura terjed ki s minden falu élén, mint alfőnök, egy-egy fiuk áll; e helytartók kormányzati főfeladata a tetszetősb hajadonokat kiszemelni az atyai hárem számára. Világos, hogy az ilyen társadalmakat a dahoméi királyságtól csak a kiterjedés csekélyebb volta, a magasabb, azaz kevesbbé patriarchaszerű és osztályozottabb politikai szervezetnek és a katonás szellemnek hiánya különbözteti meg. Az átalakulásra minden elő van készítve és ez

csak attól föltételeztetik, hogy egy kivételesen kevesbbé tunya szellemű törzsfőnök megadja reá néhány harci siker és a terjeszkedés folytán szükséges igazgatási reform által az impulsust.

Igazolásul és netaláni ellenvetés czáfolatául álljanak itt Waitz*) szavai, ki csak annyiban nem elfogulatlan a négerrek irányában, a mennyiben nekik sokban tulságosan kedvez:

»A néger népek politikai szervezetét gyakran, mint általában korlátlan monarchicust jelezték; ez azonban aránylag csak kevesekről mondható, habár teljesen igaz, hogy legnagyobb részük teljesen despotikus kormányzat alatt áll; mert az uralkodó hatalma csak kevés néger államban korlátozatlan teljesen a törvény értelmében; de a hol nem is az, mégis gyakran oly hatalmat képes az uralkodó szerezni, a mely előtt minden meghajlik, minthogy az állapotok többnyire rendezetlenebbek, az állami erők fejletlenebbek és szervezetlenebbek, semhogy állandó és sikeres ellenállás volna lehetséges a hatalomnak túlkapásai és visszaélései ellen, bármely oldalról.«

A tényezők, melyekben Waitz az uralkodói hatalomnak legalább formasierű, ha nem is hatásbeli korlátozását látja, a másodfoku társadalom szervei és ezeknek maradványai, a harmadfokuban: az egyes falvak és kisebb kerületek gyakran örökös főnökei, kiknek élete azonban az uralkodó egy hunyorításától függ, hogyha ellenállás, azaz lázadás által nem képesek az adott esetben vagy megelőzőleg megóvni azt.

Kevesbbé mint az előbbbenire nézve érthetünk egyet Waitz azon felfogásával, hogy a néger társadalmakban az uralkodó család gyakran ugyanazon viszonyban állt a néphez, mint a családfő a családtagokhoz. Ez csak annyiban igaz, a mennyiben a családfő is gyakorol bizonyos hatalmat s emnyiben ez minden állami uralomra nézve áll. A néger fejedelem alattvalói vérét és életét a tényleges körülmények által igazoltan tekintheti úgy, mint szeszélyei játékszerét; ez majd kivétel nélkül áll és nehezen egyeztethető a fenti felfogással.

Jellemzésére a néger népek közt uralkodó társadalmi szellemnek, álljon itt néhány adat:

*) I. m. II. 126,

A widahi négerekről beszéli Bosmann (Waitz, i. m. II. 127. l.), hogy minden magasabb állásu egyén előtt rabszolgailag megalázzák magukat, térdet hajtanak előtte és megcsókolják a port, a nők a férfiak előtt, testvérek az elsőszülött gyermekek a szülők előtt. Bornuban a ki alázatosan köszön, fejére port hint, melynek mennyisége az ekkép megtiszteltnek rangja szerint, kisebb vagy nagyobb. A dahomeyi király pálczája előtt, melyet királyi parancsok vivői hordanak, meg szokás csókolni a port. Hasonló módon tisztelik meg a jolofok egy fejedelmét a cayori Damelt. Darfurban és a nagyobb néger birodalmakban csak négykézláb mászva szokás közeledni a királyhoz. Némelyekben új király trónralépténél, azok, kik vele egy nevet viselnek, megváltoztatják azt; ez hagyján; de Bossa Ahadi, Dahomey királya, mikor trónját elfoglalta, czélszerűbbnek vélte megöletni mindazokat, kik a Bossa nevet viselték. Dahomeyben és Loangoban nem illik a királyt evés' ivás közben látni; a kin ez véletlenül megtörténik, életét veszti. Beninben csak az ország nagyjainak szabad a királyt látni s vele beszélni. Korlátlan hatalmuak a jolofok fejedelmei, csakhogy itt egy évi ünnep alkalmával mindenki, tehát a király ellenében is szabad epigrammatikus hibáztatást kifejezni. Haussa, mielőtt a fuláhk elfoglalták, egészen despotikus uralom alatt állott.*)

Ashantiról azt írja Waitz, hogy a király hatalmát gögös és kiváltságaira féltékeny aristocratia korlátozza. Ez azonban csak egy példája, mint annyi más, a megoszolt despotizmusnak; hogy a társadalmi szellem azért nem szabadabb, bizonyítja azon adat, mely szerint a király kedvencz rabszolgáinak oly kivételes állásuk van, hogy bíróság elé semmi esetben nem idézhetők. Mintaképe a kényuraságnak s a fentartásához szükséges népjellemnek Dahomey. »Fejem a királyé s ha elküld érte, kész vagyok azt odaadni«; ez itt az alattvalói öntudat jeligéje. A király halálakor beálló bünmentes anarchia okát illetőleg nagyon találóan jegyzi meg Waitz, hogy kényúrilag kormányzott államokban a király személyében központosul minden törvény, s ezért annak halá-

*) Waitz, i. m. 128—137. l.

lával a törvény is megholtnak tekintetik. Kongoban a királynak hűbéres területi főnökök léteznek; de bármily nagy területtel birjon is valamelyik, annyira kezében van a királynak, hogy ez rabszolgául is eladhatja. Nyoroban kényúrilag kormányoz a király, kinek szava törvény.*) Ugandában Speke**) leírása szerint, minden tisztviselőnek legszentebb kötelessége a király udvaránál lehető legállandóbban jelen lenni; ha ebben hibáznak, földeiket, asszonyaikat és minden tulajdonukat elvesztik, melyek lefoglaltatnak és más, méltóbb egyénnek adományoztatnak; mert föltételeztetik, hogy csupán alávalóság és rossz indulat lehet az ok, melynélfogva hosszabb időre önkényt lemondhatnak róla, hogy az uralkodót szemtől-szembe lássák. Csinosság az öltözkében megkívántatik; a ki ezt elhanyagolja, fejével játszik. A király minden cselekedete jótétemény, melyért köszönet jár s így minden, a mit alattvalójával tesz, úgy tekintetik, miut kegyadomány — nem véve ki a birságot és a botozást is, mert ez által az illetők jobb emberekké lesznek —; a hála kifejezése bárminemű kegyadományért, a földön való csúszás és rángatódzás, vinyogó hangoktól kísérve, melyekkel az alattvalók a kutyának jókedvű szükölését igyekeznek utánozni. A király bírása is népének s a bűnügyi perrendtartás igen egyszerű: a vád előadása után a király rögtön kimondja az ítéletet, — mely többnyire kinos halál — s az rögtön végre is hajtatik, többnyire a vádlott kihallgatása és vizsgálat nélkül. Az udvari illemszabályok megsértése rögtön halállal büntetetik. Speke és Grant ottlétének ideje alatt alig mult nap, melyen ilyes vétség miatt valamely királyi háremhölgy ki ne végeztetett volna. Az ekkép a palotában támadó hézagok betöltése nem szenvedett nehézséget, miután az adó naturálékban foly be, a melyek közt nagy tért foglalnak a nép leányai.

Miután ezekkel a kényúri szellem nagyon általános terjedtsége eléggé ki van emelve, nem szabad elhallgatni, hogy kivételek mindannak dacára fordulnak elő a néger társadalmak közt

*) *Baker*, The Albert Nyanza, London, 1866. I. köt. 385. l.

**) *Speke*, Discovery of the source of the Nile, London and Edinburgh, 1863.

is. Így a mandingóknak mostani kicsi, csak másodfoku társadalmában a király hatalma tényleg csekély, s a szedett adó nagysága személye népszerűségi fokától függ. A sereriek apró köztársaságokat képeznek. A Gambiától délre élő apró népek a legeltérőbb politikai szervezeteket mutatják; kényuralmak mellett demokratikus köztársaságok és anarchicus demokratiák, oligarchiák és katonai uralmak. Némely helyen a nők részt vesznek a közügyek tárgyalásában, a törvényhozásban, a bírói tiszt gyakorlatában. Valódi patriarchai állapotok találhatók a kruknál. Mindezen abnormitások aránylag korlátolt területen a Szenegál és a Niger torkolatai közt, egymás mellett fordulnak elő, a mi arra mutat, hogy e vidéken az alattvalói öntudat csorbát szenvedett, a nélkül, hogy valami más erkölcsi tényező pótolta volna, mely más irányú társadalmi fejlődés alapjává lehetett volna, mert nem ilyenek, hanem ellenkezőleg csak elfajulásnak és hanyatlásnak képét tárják fel az itteni állapotok. Hogy mennyire jogosult a felfogás, mely ezekben visszás fejlődést, vagyis a társadalmi kötelék bomlására irányuló elfajulást lát, ezt élénken illusztrálja az, miszerint a nevezett területen élő balantoknál a tolvajlásnak mesterei léteznek, kik jól honoráltatnak.

Bizonyos mindenesetre az, hogy Afrikában, más mint kényúri társadalom, nagyobb politikai jelentőségre soha nem emelkedett.

A kaffer népeknél, a mennyiben a társadalmi fejlődésnek csak második fokán állanak, a főnök hatalma gyakrabban és általánosabban szolgál a törzs javának előmozdítására, mint a négereknél; a nép szelleme, a szokás itt inkább ró arra kötelmeket, míg amazoknál csak kiváltságokkal, szeszélyeik kielégítésére, ruházza fel őket. De a társadalmi fejlődés harmadik fokát, ezek is csak egyik formájában érhették el; szövetségi szervezet példáját nem mutathatják fel és a hol hatalmasabb politikai állásra vergődtek, ott a legkegyetlenebb katonai despotizmus árán történt, mint a zuluknál és matebeleknél. Az előbbiek királyai világ teremtményének és a mennyek királyának czimeztetnek; a hatalom, melylyel legalább alattvalóik irányában birnak, megfelel e czimeknek, de

a modor, melyben azt használják, inkább a poklok királyának czimére jogosítaná őket.

A galláknál és fajrokonaiknál kivételesen a kényurságnak nincs nyoma; különben társadalmi viszonyaik nagyon kezdetlegesek; az adatok, melyek szerint valami szövetségi szervezethez hasonló állana vagy állott volna fenn náluk, bizonytalanok. Egyébiránt e nép úgy a négerektől, mint a kafferektől messze áll származás tekintetében, tartozván a kaukázi vagy mint újabban nevezik, földközi fajnak hámi ágához, melynek bölcseje az arab félszigeten és az ezzel közvetlenül határos területeken u. m. Syriában s az egyesült Eufrat-Tigris mindkét partján keresendő. Minthogy a galláknál mondák tartották fenn magukat, melyek szerint jelen hazájuk nem az ősi, és hogy oda vándorlásukon egy nagy vizen keltek át, mely a Veres tengerre magyarázható, azt lehetne következtetni, hogy bevándorlásuk nem szerfölött régi, nem az ázsiai népek történeti korszakát megelőző időbe esik. Összevetve azzal, hogy ez a velük egy eredetű szomálikkal és danakilokkal egyetemben talán az egyetlen nép Dél- és Közép-Afrikában, mely nem áll kényúri kormányzat alatt, és melynél, hogy szövetségi szervezet állott volna fenn, nem bizonyítható ugyan be, de némi jelekből következtethető, fontosságot nyer azon körülmény, hogy az a négerrel és kafferrel nem csak nem rokon, hanem aránylag új a lakott földrészen és így talán azon szervezetet is régi hazájából hozhatta magával.

A szomálik és danakilok főnökei, bár méltóságuk firólfira száll, csak névleges hatalommal bírnak, mert közügyekben a nép maga dönt többség alapján.

Első fokú társadalmakon nem emelkednek túl a hotjentották és a busmanok, részben pedig, főleg az utóbbiak, definit közösségben, sőt magánosan is bolyonganak a vadonban. Különben lehetséges, sőt valószínű, hogy egykor valamivel magasabban állottak, és hogy társadalmaik a kafferek erőszakos előnyomulása által dezorganizáltattak.

Nem ereszkedhetünk itt azon kérdés taglalásába, hogy Ausztrália lakosai szintén a társas életnek magasabb fokáról sülyedtek-e le, mit következtethetni vélnek a náluk előforduló osztályozásból, egyrészt nemzetségek, másrészt rangfokozatok

szerint. Ez utóbbiak különben csak kivételesen a Port-Es-sington körül lakó pár törzsnél fordulnak elő és semmi jelentőséggel nem bírnak, minthogy jogilag és egyébkép teljes egyenlőség uralkodik köztök; a korlátot az emeli, hogy házasságok nem kötöttek a különböző osztályok közt. Waitz az általa felhasznált számos forrás alapján azt írja, hogy főnökök úgyszólván sehol sem léteznek; de, miután az elég számos kivételt felsorolta, hozzáteszi, hogy azok, a kik a többi törzseknél közönségesen főnököknek neveztetnek, csupán idősb emberek, a kik hadi tettek, nagyobb varázslóképeség és más effélék folytán általános tekintélyben állanak, hatalmuk az évekkel gyarapszik és bizonyos külsőségekben, megkülönböztető jelek viselésében kiváltságaik vannak; de parancsot nem osztanak, csak tanácsot adnak, mert a családfő hatalmát tekinteten kívül hagyva, minden ember teljesen szabadnak mondható; ez egyének, kiknek jogai természetesen nem örökösök, minthogy személyes érdemeken alapulnak, a különböző törzsek közötti tárgyalásoknál, mint közvetítők, majd mint vezetők szerepelnek és perlekedésekben mint bírák határoznak. A funkciók, melyeket Waitz itt felsorol, elegendőnél többek arra, hogy ez egyénekben felismerjük a legkezdetlegesebb társadalmi fejlődés szerveit, a főnököket azon értelemben, mint az első fokú társadalom alakulását vázolja fennebb, azoknak állását felfogtuk; mert a nagyobb hatalmat, úgy mint az örököséget, (melyek különben szintén előfordulnak Ausztráliában) úgy tekintjük, mint érettebb fejlődési stádiumokat, habár még mindig az első fokú társadalom határain belül. E megjegyzés szükséges azon nézetünk igazolására, hogy oly emberfaj, mely teljesen társadalmi szervezet nélküli állapotban élne, nem létezik. Ennek az sem mond ellent, hogy úgy a busmanoknál, mint Ausztráliában egyes családok, társaiktól elszakadva, bolyonganak a vadonban; ezek természetesen minden társadalmon kívül élnek; de ez anormális állapot, mint azon számkivetetteké, minők a legfelsőbb rendű társadalmak mellett is élnek, a törvényen kívül. Ausztrália őslakóinál a talaj és a természet végtelen mostohaasága, egybekötve a földmivelés és állattenyésztés teljes hiányával, okozza, hogy némely időben és némely helyen

már kisebb ember-csoport sem találván annyi tápot, melyből megélhetne, — családonkint elszakadozva kénytelen az ember nyomorú eledelét keresni, mely magába foglal rovar-lárvákat, kétélűtüek tojásait, egereket, patkányokat, kigyókat, gyíkokat, gyanta-nemeket, és egy földnemet. Némely helyt a víz is oly szűken van, hogy egy fának gyökeréből kénytelenek azt szerezni. Ily körülmények közt csak úgy élhet meg egy-egy család, ha pár négyszegmértöldnyi területen egyedül keresi a tápot.

Az Ausztráliát kelet és éjszak felé közvetlenül környező fekete lakosságú szigeteken, az úgynevezett Melanéziában a politikai szerveződésnek eltérő fokaival találkozunk, általában pedig azt tapasztaljuk, hogy e foknak magassága a tápszerek bőségével, a földmivelés fejlettségével jár együtt.

Uj-Caledoniában terem ugyan kokosz, bánán, cukornád, táro és néhány csekélyebb értékű tápnövény és a táró-földeket helylyel-közzel öntözik is, de kenyér-gyümölcsfa csak igen kevés van, a házi állatok teljesen hiányoznak. Az aratás eredményét a lakosság igen hamar el szokta költeni, a mikor aztán a jövő aratásig inség uralkodik. A főnökök állását illetőleg, az utazók adatai eltérnek egymástól. Forster és Labillard szerint azoknak kevés tekintélyük és semmi hatalmuk; mindamellett az ajándékokat, melyeket a lakosok európaiaktól kapnak, e főnökök rendesen elszedik. Turner szerint ellenben élet és halál fölött van hatalmuk, utódaikat (rendesen testvért vagy fiút) maguk nevezik ki és a tabu-jog folytán zsarnokilag uralkodhatnak. Ez inkább egyezik az amazok által említett eltulajdonításokkal. Föltehetőleg ez ellenmondások onnan erednek, hogy a nagy szigetnek számos apró törzsnél eltérők a viszonyok.

A Loyalty-szigeteken, Uj-Hebridákon és a Nitendi csoporton kenyér-gyümölcsfa, jam és számos egyéb tápnövény járul a fentebb nevezettekhez; azonkívül a kutya és a sertés húsa szolgáltatnak tápot. A főnökök hatalma és tekintélye itt különböző; némely törzsnél vagy faluban, több egyén is osztozik a hatalomban; többnyire azonban csak egy főnökük van; másodfokú szervezetig alig emelkednek.

Valóban magas fokot csak a Fidzsi szigeteken ért el a földmivelés, mihez járulnak, mint házi állatok, a kutya, sertés

és tyúk. Ennek megfelelőleg a népesség sűrű; az anyagi kultúra is, mint a házak, eszközök, edények stb. minőségében nyilvánul, aránylag magas. A főnökök hatalma korlátlan, személyük bálványkép tiszteltetik. Előbb a különböző törzsek több király alatt állottak; később az egész csoport egy király hatalma alá került, kinek személye természetesen még sokkal szentebb mint a többi fejedelmeké, bár ezek előtt is leborúl, hozzájuk csak a földön csúszva közeledik és ének-hangon szól a közönséges ember; testrészeik, házaik, feleségeik és minden cselekedeteik más szóval jeleztetnek, mint ugyanaz a közönséges embernél; a mit megérintettek szent, és joguk van az alattvalók minden tulajdonára. A király és királyné után ezen fejedelmek vagy főnökök következnek, kik azonban az őket uráló terület fontossága szerint különböző ranguak; utánok jó a papság, melynek olykor meglehetősen politikai befolyása van, de azért mindig nagy függésben áll a fejedelmektől, majd a királyi funkcionáriusok (hírnökök, adóbehajtók stb.) osztálya, azután a kitünőbb harcosok habár alacsony származásuak és az ácsok és halászok előljárói. A király istenítésének daczára a főnökök mégis meglehetősen önállóak, mint az egymás közt folytatott háborúk bizonyítják. »Ezen villongásokból megmagyarázható, írja Waitz*), hogy Hale 1840-ben különböző pártokat talált, a király és a megbukott uralkodó család pártfeleit; ehhez járultak a függetlenebb főnökök és a halászok törzse vagy kasztja, mind olyan tényezők, melyek határozottan körülvonalozott despotizmust lehetetlenné tettek, különösen a folytonos háborúk mellett. Minthogy azonkívül az alsóbb főnökök és a királyi hivatalnokok is nem csekély befolyásuak voltak, Hale az állam-szervezetet inkább köztársaságinak mint monarchikusnak vélte. Azonban ez csak lazult despotizmus, mely minden egyes dologban egész erejét megtartotta.« Waitz felfogása kétségtelenül helyes. Ha többen gyakorolják is a kényúri hatalmat, ez nem emeli a többiek önérzetét és nem involvál azok részéről kevesebb hódolati hajlamot. A fidszik politikai szervezete egy 3-adfokú társadalomé, az ide számítható legfejlet-

*) I. m. VI. köt. 660. l.

tebb szervezetűek közül. A kényuri intézményeket még a 2-ik fejlődési fokról hozta át, melyet nem régen hagyott el, és hol a legfőbb urnak még nem volt elég ideje vagy ereje, hogy a hatalmat teljesen központosítsa. Nem annyira az egész hatalomnak egy kézbe való összefoglalása, mint annak erkölcsi határai, az t. i., hogy mit és mennyit tehet egy ember másokkal szemben, valamint továbbá a hatalom gyakorlásának módzatai és rugói, az t. i., hogy mily tért foglalnak az elhatárolásokban egymás mellett az egyéni és a társadalmi tekintetek, ez az, mi véleményem szerint a kényurit megkülönbözteti a szabad vagy polgári társadalomtól.

Fidzsi fejlett politikai szervezetének kiképzésére, mely által az annyira megkülönbözteti magát a többi Melanéziától, úgy látszik befolyást gyakorolt, mint egyéb tekintetben is, a szomszéd Polynesia. Itt mindenütt ugyanazon kultusz a felsőbb osztályok iránt az alsók részéről és amazoknak hasonló despotikus hatalma, úgy a másod, mint harmadfokúaknak tekinthető társadalmakban; a kényuri szellem daczára a központosítás itt sem volt végrehajtva, habár véres harczok folytak, melyeknek célja ez volt. A főnökök és fejedelmek mellett itt nemesi osztályt is, és általában komplikált osztályrendszert találunk, és sok tekintetben kivételes viszonyokat. A tongaszigetek egy politikai egészet képeztek számos főnök alatt, kiknek egyrésze a többieknek, felsőbbeknek alá volt rendelve, míg valamennyi fölött egy fejedelem állott, ki isteni származásának tekintetett, megfelelő tiszteletben részesült, de a fölfedeztetés idejében a többi főnökök felett politikai hatalmat nem gyakorolt; de kétségtelen, hogy régente valódi királya volt a szigetcsoportnak; midőn a többi főnököknek hatalma megszerezte nekik az önállóságot a királyival szemben, mely nem volt képes azt ellensúlyozni, a király legfőbb egyházi főnökévé alakult át a szigetcsoportnak. Később a leghatalmasabb főnöknek sikerült az egész világi uralmat magához ragadni s a valódi királyságot helyreállítani, anélkül hogy rögtön megfosztotta volna a régibb uralkodó házat attól, mi ekkor egyedüli osztályrészét képezte.

Tahitiben, valamint Polynesia nagyrésztében a király és a fejedelmek vagy főnökök alatt egy kiváltságos földbirtokos

osztály állott, a köznép pedig szabadokra, jobbágyokra és rabszolgákra oszolt; a főnököket két osztály szerint megkülönböztetni fölösleges, minthogy a másodranguak többnyire a valódi territoriális fejedelmek ifjabb testvéreit és családtagjait foglalták magukban, kik amazok területeiből egy kisebb vagy nagyobb részlet jövedelmét húzták, minek fejében bizonyos szolgálatok teljesítése, bizonyos funkciók voltak rájuk ruházva. Kasztoknak ez osztályok nem tekinthetők, minthogy egyikből a másikba való átmenet, kivéven talán a rabszolgákra nézve, lehetséges volt. A király hatalma névlegesen ugyan korlátozatlan, de mindamellett politikailag jogtalan csak a köznép volt, míg a fejedelmek területeiken ugyanannyi hatalmat gyakoroltak mint a király saját közvetlen területén és engedelmességük korántsem föltétlen volt. Úgy látszik azonban, hogy régibb időkben az állami kötelék szorosabb volt s a királyi hatalom sülyedése erélytelen uralkodók alatt állott be, kik nem tudták hűbéreseik visszaéléseit fékezni, mire a szokás hatalmánál fogva a lazult viszony szabálylává lett. Később Pomaré király kiméletlen erélyének sikerült a hatalmat ismét központositani. A kiváltságos osztály politikai jelentőségét onnan nyerte, miszerint az a hadsereg zömét és javát képezte.

Hasonló osztályozását és tagozatát a társadalomnak találjuk Havaiben, csak hogy itt a királyi hatalom korlátlan-sága kevesbé névleges, s a főnökök sokkal inkább függőségben voltak. Mindamellett különösen fontos ügyekben itt is elfogadta a király a főnökök gyülekezetének határozatát. A köznép a felsőbb osztályok kegyetlen despotismusa alatt görnyedt.

Eltérők voltak a viszonyok Számoában. Az itteni társadalmi rend, mielőtt felbomlott volna, szövetségi szervezethez hasonlított, azon különbséggel, hogy egy politikailag jogtalan osztály létezett itt is. Az úgy látszik igen nagyszámu kiváltságos vagy nemesi osztály családjai a családfőket választották; családfők választották keblükből a falu főnökét, a falvak főnökei pedig a kerületi főnököket, a milyen összesen tíz volt; ez utóbbiak közül kettőnek vagy háromnak befolyása az egész szigetcsoportra kiterjedt, ők képezvén a központi szervet. Mindenrendű főnökök hatalma különben gen korlátolt volt, mert fontosabb ügyekben a családfők

gyülekezete, illetőleg a kerület főnökeinek gyülekezete határozott. Ujabban a létező tíz kerület között minden kapocs elveszett, mindegyik egész különállóvá lett s az innen eredő folytonos villongások okozták, hogy e szigetcsoport lakossága idegen kormányhoz folyamodott felsőségének reá való kiterjesztéséért, mely kérést az Egyesült-Államok 1877-ben teljesítettek is. Bizonyos nyomok arra mutatnak, hogy egykor itt is monarchikus kormány állott fenn és így a fejedelmi hatalom fokozatos sülyedésével fejlődött volna ki a leirt állapot.

Az új-seelandi maórik, kik mostoha természeti környezetben, sanyarú anyagi viszonyok közt éltek, első, kivételképen talán másodfokú társadalmakat képeztek. Valódi főnökeik nem voltak örökösek, vagy legalább nem rendszerint, hanem a legderekabb harczosok közül váltak ki. Örökös méltóságot viseltek némely családok tagjai azon czímmel, mely Polynesia egyéb szigetein a fejedelmeket illeti meg, de minden politikai befolyás nélkül és egyedül a tisztelet jelei által megkülönböztetve. E körülményből következtethető, hogy a maórik valamikor a többi polynesiai népekhez hasonló társadalmi szervezettel bírtak. A foglyokból, melyeket a törzsek folytonos harczaikban egymástól szedtek, rabszolgák osztálya képződött, mint Polynesiában úgy szólván mindenütt.

Minthogy elkerülhetetlen volt, hogy ezen utóbb nevezett intézmény szóba jöjjön, szükségesnek látszik ezennel jelezni, hogy az bár fontos momentumot képez a társadalmi szerveződésben, de jelentőségét túlnyomólag annak ipari vagy gazdasági ágában érvényesíti s ennélfogva mulasztás nélkül elhanyagolható ezen, a politikai szervezet alakulását tárgyaló értekezésben a mi a terjedelmének szabott határoknál fogva is kívánatos. Csak annyit szükséges itt megjegyezni, hogy a politikai szervezetnek minden szemügyre vett formái létesülhetnek és fennállhatnak a rabszolgaság intézménye mellett vagy a nélkül, és hogy ez utóbbinak létrejötte vagy nem jötte a politikai szervezet kérdésétől független és tisztán a gazdasági viszonyoktól függ. Nem foglalkozunk itt ezekkel, valamint sok más, a társadalomnak már kezdetleges állapotaiban szükségkép fellépő tényezővel, minők a rejtett vagy természet fölötti erők működésében való hit, valamint a jogfogalmak kifejlődése s e

kettővel kapcsolatosan az ethikai rendszer, minthogy ezek roppant társadalmi jelentőségük daczára még sem lényegét képezik a társadalmi rendnek; ezt képezi a politikai szervezet. Amazok valamelyike nélkül társadalmat képzelhetünk, politikai szervezet nélkül nem; amazoktól abstrahálva vehetünk szemügyre egy társadalmat, a politikai szervezettől abstrahálva nem, mert általa lesz a társadalom társadalommá, bármily fontossággal birjanak is aztán ennek életében, magát a politikai szervezetet is hathatósan befolyásolva, a fenn nevezett kategoriák. Ezt megjegyezni szükségesnek tartottam annak igazolására, hogy a »társadalom keletkezésének« czíme alatt egyedül a politikai szervezet létrejöttét és első fejlődési fokait tárgyalom; a társadalom keletkezése valóban ezen szervezet kifejlődésében áll, habár a társadalom élete azon egyéb tényezők működésének összehatásából alakul.

A tulajdonképeni Polynesiától nyugot-éjszakra elterülő tengernyi apró szigetnek, az úgynevezett Mikronesiának a polynesiaival rokon eredetű lakossága despotikus hatalmat és tekintélyt élvező nemesség uralma alatt állott, mely nemességnek az illető sziget királya csak legkiválóbb tagja volt: azonkívül, hogy elnökölt a nyilvános gyülekezeteken, melyeken a közügyek intéztettek és háboruban vezérelt, nagyobb hatalom nem különböztette meg őt a többi nemesektől, csak nagyobb megtiszteltetés. A szigetek egymástól mind függetlenek, de egy-egy azonos törzsű lakosság által lakott szigetcsoportnak szigetei szövetséget képeztek, melynek élén úgy látszik a legelőkelőbb főnökökből álló gyülekezet állott. Ez volt a mariánok szervezete és hasonló létezett még néhány más szigetcsoporton. Különböztetett itt Mikronésiában fordultak elő olyan szervezeti különlegességek, melyekre fölösleges kiterjeszkedni, mint hogy kivételességük szembeszökő és létrejöttük csak az általános befolyású tényezők hatásának felfüggesztésével hozható kapcsolatba. Itt valamint a Csendes-tenger szigetein általában is, sok olyan esetleges képződés fennállhatott, melyet másutt, hol a különböző társadalmak egymásra közvetlenül nyomnak, csakhamarmegsemmisített volna a létért való küzdelem.

A tulajdonképeni malájok, kik Szumatrában és Malakában laknak, kezdetleges társadalmi képződések tárgyalásá-

nál nem veendő tekintetbe, minthogy ezeknél mióta történetük ismeretes, azaz mintegy a 10-ik század óta, fejlettebb állami élet létezett és mert legalább is ugyanez időtől kezdve idegen befolyások alatt állottak kulturviszonyaik, mely befolyások közt a chinai mint a legrégebb, az arab mint a legbelterjesebb említendő. Korábbi társadalmi viszonyaik nem ismeretesek. A mostani állapotok hanyatlás, bomlás által előidézeteknek tekintetűek. A malájszigetek többi, ugyancsak a malájfajhoz tartozó igen alacsony művelődési fokon álló népei a batták, dajákok, alfurók stb. első és másodfoku társadalmakat képeznek, kivévé a menyiben némelyeknél mint a batták egy részénél, a maláj szomszédállamok befolyása alatt komplikáltabb társadalmi, kivált jogi viszonyok fejlődtek, de a nélkül, hogy a politikai szervezet megfelelő átalakulást tapasztalt volna. A malaj archipelagus némely szigetén létező vagy létezett államok malaj gyarmatosok által alapítottak, kikhez utóbb arabok is járultak.

Miután ezzel befejeztük az európai jelen civilizációval egykoru kezdetleges társadalmak fölötti szemlét, egy tekintet kell még vetnünk az ókori népek állami képződéseire. Mert ezek ugyan, már azon időponttól kezdve, a melyen a történet kezdődik, a társadalmi szerveződésnek tekintetében is a kezdetlegesnél részben magasabb fokot foglalnak el, épen úgy, mint a művelődésnek minden ágában. E mellett azonban e népeknek majd mindegyike azon két időpont közt, a melynek egyikén története számunkra kezdődik és a melynek másikon politikai erőnyilatkozatai tetőpontjukat érik el, oly nagy különbséget tüntet fel a művelődési állapot tekintetében s története folyamában oly hathatós fejlődési képesség tanújává tesz, miszerint az ismeretből következtetve az ismeretlen közelmúlta, alig lehet kételkedni, hogy kevéssel a történet kezdete előtt ott állott a kezdetleges művelődés fokán, melynek nyomai könnyen felismerhető maradványai s olykor vallásos kegyelettel őrzött ereklyéi felismerhetők némely szokásaikban, részben tradícióikban. Ez oknál fogva politikai szervezetük is bizvást tekinthető úgy, mint a történetelőtti korszakban megvetett alapon tova fejlesztett, mely ha szervek tekintetében gazdagodott is, de mely gazdagodásnak daczára és gazdagabb formákon keresztül, az eredeti alapnak főjellege fel lesz ismerhető. Így

a nagyobb állami képződések közül a legrégebbek Egyptom, Babylon, Assyria a harmadfoku társadalom kényuri nemének csak kiképzettebb formái, melyek a kezdetlegestől csupán a társadalom nagyobb kiterjedése és a magasabb kultúra mellett nélkülözhetlen s ezek befolyása által létrehozott nagyobb szervi fejlettség által térnek el.

A nép, mely a nevezett kényuri társadalmakban kifejlett mivelődésnek reá átszármazott részeit felfogva, ezen kölcsönzött magból oly kulturát nevelt, minőt más egy sem, a görögök teljesen más társadalmi szervezettel birtak. A mythikus vagy hősi korszak királyságai sem mutatják a kényuri jelleget. A király hadvezére és bírása népének, de sohasem birtokosa. Bár a későbbi kor mondái és költészete szerették azon őskori királyok származási fáit isteni magzatokra visszavezetni, de e költészetben, e mondákban sincs nyoma, hogy azon királyok nagyobb, mint emberi tiszteletben részeltettek volna. A királyok hatalmában, korlátolva ezt, osztoznak az anaxok vagy alkirályok, főnők vagy nemesek; hogy mily nagy lehetett ezeknek ebbeli osztályrésze, mutatja a túlsúly, melyre a későbbi korban mindenütt emelkedett a nemesi osztály, az anaxok ivadéakai, az eupatridák, midőn a monarchikus kormányformát az oligarchikus helyettesíthették egy időre, hogy aztán kényszerülve a demokrátiának engedték át a tért. A hőskorbeli társadalmak királyaikkal, főnökeikkel másodfokuaknak tekinthetők, minek bizonyítékául idézzük itt az angol történetíró Grote szavait, ki a görög mythikus korszak elbeszéléseinek semmi történeti jelentőséget nem tulajdonít ugyan, de a mythosok keletkezését (a Homér korát) közvetlenül megelőző korszak társadalmi és kulturállapotainak hű tükrét látja bennök, egészben igen helyesen, habár a főszemélyeknek a tömeg rovására való kiemelése a költői eszményítés rovására teendő.

»A hőskorbeli társadalom kormányzatában kevés vagy semmi terv vagy rendszer nem ismerhető fel, annál kevesbbé a kormányzottak iránti felelősség eszméje; — a nép részéről való engedelmességnek főrugója azonban a nép személyes érzeteiben s a főnök iránti tiszteletében áll. Legelőbb és első helyen a király tűnik szembe, azután alárendelt királyoknak vagy főnököknek egy korlátolt száma; ezek után az egész tö-

mege a fegyveres, szabad férfiaknak, gazdáknak, kézműveseknek stb. A királyt a többi főnököktől nem választja el széles és áthághatlan választófal, s ez utóbbiaknak mindegyikére éppen olyan jól alkalmazható a basileus cím, mint ő reá magára A harcban ő a vezér és személyes vitézsége által a legkiválóbb, a ki minden hadi mozdulatot intéz; békében pedig ő általános oltalmazója a sérelmet szenvedőknek és elnyomottaknak, ő teljesíti azon imákat és áldozatokat, melyeknek célja az összes nép számára megszerezni az istenek kegyét Ilyenmő a király állása Görögország hőskorában — mint az egyetlen személyé (ha kiveszszük a hirnököket és papokat, kik mindketten különlegesek és alárendeltek), ki akkor egyéni hatalommal felruházottnak tűnik fel, ki a társadalom által szükségelt, ekkor igen csekélyszámu minden végrehajtási funkciókat vagy teljesít vagy elrendel.« *)

E vázlat a másodfoku társadalomnak, úgy mint annak fogalmát a megelőzőkben megállapítottuk, mintaképeül szolgálhatna. Hogy pedig a szellem e társadalmakban kényuri nem volt, ezt Grote is kétségtelenül beismerné, noha ő igen erősen kiemeli a királyi túlsúlyt; de éppen a módor, melyben ezt teszi, és hogy azon túlsúlyt a személyes tulajdonok által költött tisztelettől elválaszthatlannak tekinti, bizonyít a jelzett felfogás mellett,

»A király egyéni túlsúlya legszembeütőbb vonás a képen. A nép hallgat szavára, javaslatait buzgalommal fogadja és parancsainak engedelmeskedik; nem csupán az ellenállás: hanem cselekedeteinek bírálata is általában gyűlöletes szempontból vannak feltüntetve, s erről valóban nem is hallani, kivéven egyik vagy többje részéről a neki alárendelt fejedelmeknek. Hogy azonban az ilyen érzületet elevenen tarthassa és igazolhassa a király, neki magának különböző szellemi és testi tulajdonokkal nagyobb mértékben kell birnia. Vitéznek kell lennie a csatamezőn, bölcsnek a tanácsban és ékesen szólónak az agorában (népgyűlésben); az emberek közt kell hogy legyen különböztetve testi erő és tevékenység által, ügyesnek kell lennie testi gyakorlatban, tapasztaltnak a művészekben

*) Grote Geschichte Griechenlands. Aus dem englischen v. N. N. Meiszner. Leipzig, 1850.

stb. Az önkéntes engedelmesség föltételei a főnökbén: jeles családi származás, személyes erő és felsőbbség, szellemi úgy mint testi, egybekötve az istenek kegyével; *) egy elaggott főnök, mint Peleus vagy Laertes nem tarthatja meg állását.«

»A bulé, vagy is a vezetők, főnökök vagy gerontok tanácsa (mert ugyanazon szó jelzi görögben a koros embert s a magas ranggal és tekintélylyel bíró) írja tovább Grote, — a bulé tisztán tanácskozó testület, melynek nincs hatalma a királynak vészthozó elhatározásait peremptorikus módon feltartóztatni, hanem egyedül értesítésül, tanács általi vezetőül szolgál neki.« Ez így tűnik fel Homérban, de a költői felfogásra vezethető vissza, mely szükségkép a cselekvő személyek eszményítésére törekszik, mert az éposz eszményítése épen az egyéniségnek és hatásainak felmagasztalásában áll, messze azon mértéken túl, mely azokat a realitásban megilleti.

Épen ilyen az agoráról való felfogása is, melynek a király elő szokta terjeszteni szándokait, miután azokat a főnökökkel megbeszélte. A hirnökök össze hívják a népet, rendbe ültetik és csendet eszközölnek, mire azután egyike a vezetőknek vagy gerontoknak szót intéz a néphez. E formák teljesen egyeznek azokkal, melyeket Tacitus mint a germánoknál fennállókat leír; de szerinte a népgyűlés hangos jelekkel nyilvánítja, hogy a mit hallott, megnyerte-e tetszését vagy sem; és csak ha igen, lesz az határozattá. Ha e vonást átviszszük a görög agorára, talán hívebb képét nyerjük annak, mint ha Homérrel föltételezzük, hogy a nép mindig igent bólintott és hogy szavazásnak, határozathozásnak helye nem lehetett. Egyébiránt lehetett e részben különbség a kettő közt, mert a görögök előhaladtabb stádiumában voltak a társadalmi fejlődésnek, mint a Tacitus idejebeli germánok, kiknek törzseinél a főnöki méltóság csak akkor kezdett örökössé válni egyes családokban, míg a görögöknél az elsőszülöttségi jog alapján már állandósítottnak találjuk azt, midőn a monda föllebbenti ismeretlen őskorokról a legelső fátyolt. Így lennénk a germánokkal is, ha csupán saját emlékeikre lennénk utalva,

*) Más szóval szerencse az életben,

Grote sem föltétlenül realitásnak fogadja el Homér képét az agoráról: »Természetesen nem tekinthetjük a home-rosi leírást egyébnek, mint a valódi realitást megközelítő eszményképnek. De ha mindent megengedünk is, a mit e korlátozás megkövetel, az agora mégis úgy tűnik fel, mint a király s a nép tömege közötti közlekedésnek s mint a nyilvánosságnak speciális közege inkább, semhogy az előbbeni részéről az utóbbi iránt felelősséget, vagy utóbbi részéről korlátozást involválna, habár közvetve ilyen következmények is eredhettek abból.«

A hatalomnak felelősség általi korlátozása valóban sokkal későbbi fejlődési korszaknak fogalma, semhogy kezdetleges állapotokra való alkalmazásáról szó lehetne. Mindamellett a közlés szokásának ténye is föltétlenül kizárja a vak engedelmességet s a legfőbb méltóság fentartásához nélkülözhetlen, az egyéni tulajdonok által közvetített népszerűség föltétele előleges biztosítékot állít fel, mely ha meghazudtolta magát, elveszett kétségtelenül a népszerűség s az ezen alapuló tekintély is.

Ezért nincs igaza Grotenak, ha Aristoteles egy mondására reflektálva, tagadja, hogy e királyok hatalma korlátolt lett volna, és tagadja ezt, daczára annak, mit, mint az agora közvetett következményeiből eredhetőt, elismer. Tagadását pedig azzal indokolja, hogy Agamemnonnak joga volt egy engedetlen katonát halállal büntetni. Ez a hadvezérnek, a ki legfőbb hadbíró is, általános joga; ezzel birnak némely amerikai törzsek azon hadi főnökei is, kik csak a hadjárat tartamára választatnak, béke idején pedig olyan magánemberek, mint minden más. Sőt a polgárisult nemzeteknél ennyi joghatalommal van a csatamezőn felruházva minden subalternus tiszt. A királyi hatalom korlátlanságát ebből következtetni tehát erős tévedés.

A mig tehát nézetünk szerint a politikai erkölcsök jellege ezen másodfokú görög társadalmakat illetve kérdés tárgya nem lehet, másrészt nincs ok kétségbevonni a hagyományok hitelességét, a mennyiben azon másodfokú társadalmak önkénytes összetartásáról tesznek tanúságot, mely összetartás egy a Peloponnesusban székelő uralkodó család általános tekintélyében megtalálta volna, egy időre központi szervét, a

hellén törzseknek, ha nem is összességét, de tulnyomó és társadalmilag fejlettebb részét úgy tüntetve fel, mint harmadfokú társadalmat, mely nagy vállalatok közös keresztülvitelére elegendő organicus összefüggéssel birt. E vállalatokat sejtethjük a trójai háború symboluma alá foglalt biztos valódiságu eseményekben. A szövetségi szervezet létrejöttét megelőzték, mint föltételezhető, ideiglenes és kevesebb általános szövetségek a törzsek egy része közt, valamint közös vállalkozások, melyek emlékét a hét fejedelem Theba elleni háborújának s az argo-hajózásnak mondáiban őrizte meg a hagyomány. Később azon uralkodó család kebelében támadt véres viszályok meggyengítván annak hatalmát s tekintélyét, a szövetségi szervezet megbomlott, kevésbé később pedig a dór törzsnek, (mely a fennállott szövetségi szervezetnek úgy látszik nem volt tagja) terjeszkedése által egészen halomra döntetett. Ezzel a görög törzsek társaságába egy új elem jött, mely teljesen felforgatta a geographiai felosztást, és a többiek által félelemmel és sokáig idegennek tekintetett. *) A míg a viszonyok újra nem consolidálódtak, a szokásokban és kultúrállapotban való eltérések némileg el nem mosódtak, a szövetségi szervezet újraalakulása, egy közös politikai szervnek keletkezése, lehetetlen volt. A jelzett processus századokat igényelt; midőn valamennyire be volt az fejezve, akkor azon alakulásra már késő volt az idő. Ugyanis a szerencsés külviszonyok mellett, semmi túlnyomó hatalom terjeszkedése nem fenyegetvén ez időben a görögök önállóságát, az egyes társadalmak nélkülözhatték a kölcsönös támaszt és így gyors és egymás behatásától teljesen független szervezeti fejlődésnek indultak, némelyek maguk is harmadfoku, azaz szövetségi szervezetű társadalmakká alakulván át, mit a sűrűbb népesség előmozdított, mint Bóotia, Achaja és némileg Arcadia; míg mások még magasabb formákat öltöttek; így Athenä és Argos erős közponosítás és ezzel összefüggő komplikáltabb szervi tevékenység, így Sparta a hódítás által. Ehhez járult ez utóbbinál, ha

*) Ezt bizonyítja (Herodotnál) az Athene papnöje által Kleomenesnek adott válasz, mely hagyománynak kifejezése, s egy régebben általános hangulatnak elszigetelt maradványa.

nem is mint magasabb fejlődési fokozat, de mint annak hatását a rögtön jelzendő irányban fokozó momentum, a fennálló társadalmi állapotok olyan erős consolidációja, a törvénynek illethetlen magasságba helyezése által, mely minden további társadalmi fejlődés lehetőségét megszüntette.

A politikai szervezeteknek létrejött egymás közt szerföltött eltérő formái nem engedhették többé, a nemzeti összetartozóság nagyon élénk érzetének daczára sem, hogy egy általános foederatív politikai szervezet fejlődhessék ki; valóban a társadalmak szervezeti roppant heterogeneitása által ennek még gondolata is ki volt zárva és tudtommal soha nem is pendítettett meg. Egy olyan önkénytes összetartás által egybekapcsolt politikai egésznek létrejötté szükségkép föltételezi az alkotó társadalmaknak politikai szervezetük tekintetében való homogeneitását, a minővel birtak tényleg minden ismeretes confoederatiók létegei, bárhová tekintünk, hol ilyenek fennállottak, Italiában, Germániában, Amerikában; itt mindenütt nagyon egyszerű volt az egyesülő társadalmak politikai szervezete, s ezért könnyen lehetett homogén, mert az egyszerű formák csak kevés neműek lehetnek, csak keveset térhetnek el egymástól. Valóban Athenét és Spartát, belső politikai szervezetük megtartása mellett, mint egy közös központi vezetés alatt álló összetett, de egységes államtest részeit képzelni, olyan képtelenség volna, a minőnek tekintették volna az atheneiek, ha valaki a spartai államszervezet elfogadásának javaslatával lepte volna meg őket, vagy viszont a spartaiak, ha ősi fel fogásukban örök időkre szóló társadalmi alkatuk elejtése s az athénei intézmények utánzása insinualtatott volna nekik.

Minél komplikáltabbakká lesznek valamely nemzet közös származásu törzseinek egymástól befolyásolatlanul fejlődő politikai szervezetei, annál több lehet azokban az eltérés és annál inkább elvesz a képesség politikai egészet képezni, legyen bár az összetartozóság érzete, az összetartási hajlam még oly erős. A görögöknél ez tudvalevőleg erős volt, mert a különböző államok vetélkedései és azon kölcsönös gyűlölet daczára, melylyel politikai szerveik, mint ilyenek, voltak eltelve, (s így a nép is, mikor mint politikai szerv működött) egyéb társadalmi intézményeik, melyekben az összes nép oly élénk részt vett s a nép maga, midőn

a politikai szervezet befolyása a népeletre szünetelt, át voltak hatva a minden hellénre kiterjedő nemzetszeretet által.

Ez érzet élénksége a helleneknek a külfölddel való érintkezéseiben sokáig képes volt pótolni a politikai szervnek hiányát. Alapját s eredetét képezte a közös származás és a nyelvnek csak dialektikus eltéréseket mutató közössége, és a szokásokban, életmódban és felfogásokban való számos analogia, mely utóbbiaknak, valamint általában az összetartozóság érzetének fentartásában, mint másodrendű tényezőknek igen nagy részük volt némely közös társadalmi intézményeknek; másodrendűeknek vagyis secundäreknak nevezzük ezeket, minthogy maguk és főleg közösségük már az összetartozóság érzetének productumai. Ilyenek voltak az állandó helyhez kötött és meghatározott időszakban ismétlődő nagy nemzeti játékok, melyek hírnév és dicsőség szerzésére nyujtván alkalmat, serkentőül szolgáltak a test és a szellem tulajdonainak egy közös nemzeti irányban való kifejtésére, azonkívül, hogy a különböző görög társadalmakból közönség gyanánt összegyűlő tömegben a fajrokonokkal való érintkezés is ellene hatott a közös eredet elfelejtésének. A kik Olympiába eljártak, azok társadalmaiknak rendesen vagyonosabb és befolyásosabb egyénei közé tartoztak, és így midőn haza tértek, róluk átszármazhatott körükre a mit ott a hellenizmus általánosságából belélegzettek.

A közös eredet öröksége volt a közös vallás is, azaz a közös isten-alakok, melyeknek tisztelete kiválólág bizonyos helyekhez, állandó szentélyekhez volt kötve és közös áldozatok útján teljesített. Ilyen szentélyek, melyek a törzsek egy részére, a görög társadalmak bizonyos csoportjaira nézve voltak közösek, számosabban léteztek és ezek reávezettek az úgynevezett amphiktyoniák alakítására, melyekben bizonyos számú város egyesült közös isteni tiszteletnek (áldozatoknak) időszakonként valamely istenség szentélyében való megtartására midőn aztán az illető templom közös tulajdonná lett és közös oltalom alá jutott. A képviselőtestületek, mely az ekkép vallásos együletet alkotó államok által meg voltak bízva a szentélyre és a szertartásokra való felügyelettel s az ebből az egyes társadalmakra háramló kötelezettségek fentartásával, amphiktyonoknak neveztettek. Legfontosabb volt ezek közt

az, mely közelebbi jelzés nélkül amphiktyoni szövetségnek nevezetett. Görögország leghiresebb szentélyének a delphii Apollo-templomnak biztosságára, érdekeire és kincseire felügyelni volt feladata, a legfontosabb görög törzseket, mint a doriakat, ioniakat, böotokat, thessálokat, achäusokat, lok-rokat és fokokat magában foglaló egyesületnek s kiküldött szervének. Az utóbbi tagjainak kiküldöik nevében tett esküjében benfoglaltatott, hogy az amphiktyonokhoz tartozó várost nem fognak elpusztítani, mi azonban nem gátolhatta meg, hogy fölötte elkeseredett háborúk ne folyjanak ide tartozó államok közt. Politikai jelentőségét Görögországra nézve az egyesület csak egy nyilvános, ünnepélyes szentesítésben részesült közös érdeknek teremtése és elismerése által nyerte.

Grote helyreigazitván Cicero tévedését, ki az amphiktyonokat így nevezi: »commune Graeciae consilium«, hozzá teszi, hogy ha ilyent, türhető bölcseséggel és hazaszeretettel felruházottat birt volna Görögország, és ha a görög szellem tendenciái képesek lettek volna ahhoz hozzá alkalmazkodni, úgy Macedónia királyai mindig csak figyelemreméltó szomszédok maradtak volna és az egyesült Hellas saját, sőt tartományi területét is megoltalmazhatta volna Róma hódító legiói ellen.

A megvont következtetésnek nincs mért ellentmondanunk; arra nézve pedig, hogy a felállított föltétel miért nem jöhetett létre, már elmondtuk saját nézetünket. A korábbi korszak alatt, a központi vezetés hiánya folytán, az egyes társadalmakban beállott, egymásétól erősen elütő fejlődési irányok, miután ez értelemben consolidálás jött létre, később már nem engedték a központi szervnek, tehát a politikailag szervezett nemzeti egésznek megalakulását, mely maguknak a létegeknek szervezetében nagyobb homogeneitást föltételez. Az ez irányban egyes államok részéről tett törekvések, ha ilyenekül tekinthetők azok, melyeket saját hegemoniájuk elfogadtatására tettek, csak súlyosbították a hiányokozta bajokat. Mert bár kifelé való hatás tekintetében a görög nemzet fénykorát képezte Agesilaos kis-ázsiai hadjáratainak ideje, Sparta vezetése mégis annyi lealázót foglalt magában a többi álla-

mokra nézve, hogy felháborodásuk, mely azon sikereknek végét vetett, érthető volna a perzsa pénznek közreműködése nélkül is. Másrészt Epaminondas a csapások által, melyekkel megbénította a vezetésre legképesebbnek bizonyult Spartát, valóban a macedóniai királyok előmunkáját végezte.

Midőn ezekben kimutattuk, hogy Hellas a történeti korszakban miért nem képezhetett egységes szövetségi szervezettü társadalmat, mint képzett volt a mythikus korszak vége felé; másrészt konstatálandó, hogy az összetartozóság érzetének, valamint a politikai értelem fejlettségének azon fokát, melyet mint a nevezett társadalmi képződés előfeltételét állítottunk fel, Görögország törzseitől elvitatni nem csak nem lehet, hanem, hogy ellenkezőleg ez kiváló jellemvonásuknak tekintendő. Az akadály, mely nem engedte, maga is összefügg a politikai értelem nagyságával, minthogy az egyes társadalmaknak igen gyors szervezeti fejlődésében ismertük fel azt, mely olyan korszakban létesült, midőn minden külső nyomásnak szünetelése folytán a társadalmak egymásra utalva nem voltak, sőt midőn a tengernek minden irányban szabad pályája, a földközi, ádriai és fekete-tengernek nyitva álló mérhetlen hosszaságú partvonalai, hol mindenütt csak még kisebb és fejletlenebb társadalmak ellen kellett küzdeni, még a terjeszkedést is lehetővé tették az egyes államok részére, együttes működés nélkül is.

Ha éjszokról délnek sorra vesszük Itália népeit, ugy a mint a római uralmat megelőző századokban találjuk azokat, legelőbb a ligurokra nézve kell idéznünk egy olasz író*) szavait, ki az e népkörre vonatkozó adatokat épen oly nagy szorgalommal gyűjtötte, a mily kritikai tehetséggel feldolgozta, és kit ezekre nézve követünk:

»Az ókor írói megegyőzőleg dicsérik a ligutokban szenvedélyes szabadságszeretetüket, lelkük szilárdságát és bátor erélyét, mint kemény, sanyarú életmódjuk természetes következményeit. Élelmüket hálátlan, legnagyobbbrészt erdőkkel

*) *Micali*. L'Italie avant la domination des Romains; traduit de l'italien sur la 2-e édition. Avec des notes et des éclaircissements historiques par M. Raoul-Rochette. Paris. 1824.

borított talajból lévén kénytelenek meríteni, csak igyekvő szorgalom és makacs munka mellett lehetett megélniök. ¹⁾

A ligúr törzsek, kik Micali szerint konfederációt képeztek, egész a római hódításig elkeseredett harcokat vívtak az etruszkok ellen, mivel ezek területük egy részét elfoglalták volt.

Ezen utóbbiak eredetileg 12 szövetséges törzsre oszlottak, mindegyiknek élén egy főnökkel, kit a latin írók királynak neveznek, de kinek állása nem felelt meg a fogalomnak, melyet e szóval szoktunk egybekötni. Ezek közül szabadon választotta a 12 törzs legfőbb főnökét, ki egyszersmind főhadvezér is volt. Strabo megjegyzése szerint az etruszk szövetség hatalma addig tartott, míg ez intézmény fentartatott, azaz míg közös feje volt. Később a vezetés központosítása megszűnt, s ekkor az egyes társadalmak egyenkint elnyomattak szomszédaik által. A főnököknek, vagyis az etruszk elnevezéssel lucumóknak, hatalma korlátolt volt és hogy az is maradjon, arra az eredetileg szabadságszerető nép annyi súlyt fektetett, hogy midőn a 12 állam egyikének, Vejinek tetszett lucumóját rendkívüli hatalommal felruházni, a többiek e várost kitagadták a szövetségből. ²⁾

Latium a történeti kor elején egy idegen népfaj : a siculok által volt hódítólag megszállva. Ezeknek elűzetése után »az ekkor már a latinok közös nevét viselő őslakók minden törzse élt jogával szabad és független társadalmat képezni. E törzsek mindegyike, miután területeik határai változhatlanul meg voltak állapítva, valamely főbb helység nevét vette föl; ezen főbb helyek, melyek mindannyian magaslatokon feküdtek, természetes erősségeket képezve, utóbb városok rangjára emelkedtek és hatóságukat kiterjesztették az illető törzsnek egész területére . . . Mind ezen törzsek közt a közös eredet kapcsánál még erősebbet képezett a közös istentisztelet és egy általános szövetségnek politikai köteléke, mely legfőbb erejük és biztosságuk volt.«

Az ariciai és ferentinumi szent berkekben gyülekeztek évenként meghatározott időben a latin városok küldöttei, közös áldozattal megpecsételendők szövetségüket. Összetartásuk

¹⁾ I. m. I. köt. 110. l.

²⁾ II. köt. 9. és köv. l.

mellett leghatalmasabb záloga volt fennállásuknak, Micali szavai szerint, erkölcsiségük erélye, »mint kiválón pásztor és harczos nemzeté, mely edzve volt a fáradság ellen, szokva kevésből megélni s idejét megosztani a vadászat, az eke és fegyverek közt.«¹⁾

Hasonló szokásokkal s erkölcsökkel, valamint politikai szervezettel is, mint a latinok, birtak Latium többi népei, a hernikok, aequok és volskok is. Ugyanez áll a sabinokra nézve, valamint a tőlük eredő picenumiakra, kik egy jeles köztársaságot képeztek Italia déli részében.

A latin, valamint az aequus és sabin törzsek úgynevezett királyai és dictatorai, kikről a római írók tesznek említést, ényleg csak legfőbb tisztviselői voltak az illető társadalomnak, kiknek tekintélye mindig meghajolt a népé előtt.²⁾

Az apenninek legmagasabb fekvésű és legridegebb vidékein lakó kis népeknek, a vestineeknek, marrucinoknak, marsoknak és pelignusoknak lelki és testi erejükről, vitézségükről, erényeikről és kivált szabadságszeretetükről fényes tanúságot tesz a történet. Ezen közös származásu, közös nyelvet beszélő négy nép egy szövetséget képezett.

Ennél nagyobb kiterjedésű, számosabb és politikai tekintetben sokkal fontosabb volt a samnit törzseknek, u. m. a pentrusok, caudinusok, hirpinok, caracénok, és frentánok szövete. E nagy törzsek mindegyike ismét több kisebb, és egymással szorosabb szövetségben álló törzset foglalt magában. E nagy és harczias szövetség a hódítás pályáján is megindult, elvéve az etruszkoktól Campániát és terjeszkedve minden irányban.³⁾

E nemzetenél is, úgy mint az etruszkoknál és a sabinoknál, léteztek bizonyos fényes nevű családok, melyeknek örökös jogok ismertettek el a főnöki állás betöltésénél, mi azonban semmikép sem támadta meg az illető társadalmaknak, mint valóban szabad politikai szervezetűeknek jellegét,

¹⁾ I. m. I. köt. 194 és köv. l.

²⁾ I. m. II. 12. l.

³⁾ I. m. I. köt. 237—249. l.

annyira sem, mint a római köztársaságra nézve folya ez az ottani kiváltságos osztály állásából.

A lucánok szövetséges törzsei csak háború idején választottak egy királyt vagyis egy legfőbb tisztviselőt, ki ilyenkor a polgári és a katonai hatalmat egyesítette személyében.

»Mindezen ó-itáliai népek, írja a többször idézett író, a szövetkezeti kormányt fogadták volt el és közgyűléseiket ünnepélyes módon szokták megtartani, állandóan meghatározott időben és helyen.... Ezen nemzetgyűlések teendői közé tartozott a legfőbb tisztviselők választása, az adók szabályozása, idegen államok követeinek fogadása, a háború és béke ügye, szóval mindaz, mi kiválólag érdekelte az állam szabadságát és biztonságát. Noha a közvédelmet illetőleg a legfőbb hatalmi joggyakorlat a szövetkezethez tartozó törzsök összeségét illette, de másrészt egy hibás politikai elv folytán ugyanazon jog meghagyatott minden törzsnek is, különleges érdekei tekintetében, a mi zavarok és viszálykodások forrásává lett Ez alaphibának tulajdonítandó, hogy a szövetségi kötelékek utóbb megtágultak.«¹⁾

A germánok törzsei azon időben, midőn a rómaiak közelebbről megismerkedtek velük, részint választott főnökök alatt éltek, részint pedig ezek fölébe már örökös fejedelmeket vagy királyokat emeltek volt. Ez leginkább nehánynál a keleti és éjszaki törzsek közül történt volt meg, Tacitus idejéig. Némelyeknél e királyság keletkezése történetileg kimutatható, a hol erre Tacitus reá is utal; másoknál, mint a gótoknál és skandinávoknál a történet előtti időbe esik az. Az elébb nevezett népről a római történész azt mondja, hogy valamivel szigorúbban kormányoztatnak, mint a többi germán törzsek, de korántsem annyira, hogy azért szabadságvesztetteknek lennének tekinthetők. Szabadság jellemzi társadalmi szervezetüket általában; akár király vagy főnökök vagy egy hadi parancsnok álljanak élükön, ezek mindig csak úgy tűnnek fel, mint a kiket a társadalom összesége

¹⁾ I. m. II. 5.

hatalmának egy részével, bizonyos feladatok teljesítésére felruházott.

»A királyok hatalma nem korlátlan és nem is ellenőrizetlen; a főnökök inkább példa mint parancs adása által vezetnek; tekintélyük attól függ, ha derekak, ha a többi közül kiválnak, ha a csatában elől harcolnak. Különben sem büntetni, sem dorgálni joguk nincs; ezt kizárólag a papok tehetik, és ezek a csata folyamában, a harcot igazgató isten rendeletéből.¹⁾

A chattok harcias nemzete csak választott hadvezetők parancsának engedelmeskedett.

A közügyek elintézésének rende a germánoknál nagyon hasonlított ahhoz, mely a hőskorbeli görögöknél uralkodott, főleg ha föltételezzük, a mint lehet, hogy a népgyűlésnek Homér által kiosztott nagyon is passiv szerep, abban találja magyarázatát, hogy a költő hősei nimbuszának kedvéért festette így az állapotokat.

»Csekélyebb ügyek iránt a főnökök tanácskoznak, fontosabbak iránt mindnyájan; úgy azonban, hogy a melyeknek eldöntése a népnek van fentartva, azok is előbb a főnökök tanácsában tárgyaltnak. Tanácskozásra összejönni ujhold idején vagy holdtöltekor szoktak, ha csak valami váratlan vagy véletlen közbe nem jön.... A szabadsággal járó baj, hogy nem egyszerre, nem mint parancsra jönnek össze, hanem a gyülekezők késedelmezésével két, három nap is eltelik. Mikor azt vélik, hogy elegendő számmal vannak, fölfegyverkezve összeülnek. A papok, kiknek erre kényszerítő joguk van, csendet parancsolnak, mire a király vagy a főnök, vagy a kit erre kora, származása, harci dicsősége vagy ékesszólása feljogosít, előadja a dolgokat, rábeszélőleg inkább, mint parancsolólag; a hallott vélemény iránti tetszését vagy nem tetszését a tömeg hangosan nyilvánítja.«²⁾

Peres dolgokban részint közvetlenül ítélték e gyülekezők, részint pedig közvetve kezelték az igazságszolgáltatást, a mennyiben itt választattak azon főnökök, kik a kerületekben

¹⁾ Tacitus. Germania, VII. fej.

²⁾ Ugyanott XI. fej.

és falvakban birói tisztet gyakoroltak, ebben száz-száz férfiből álló testület tanácsa és tekintélye által támogatván.

Szokás volt a törzseknél főnökeiknek önkénytes és fejszámszerint megállapított adományokkal, és pedig barmokkal és gabonával szolgálni, a mi tiszteletjelkép fogadtatott, habár úgy látszik nélkülözhetlen volt azok állásának fentartására.

A királyság, mely alatt csak egy nagyobb törzs örökös főnöki méltósága értendő, a Tacitus korát követő századokban a népvándorlásig mind több tért nyert, azaz mind több népnél létrejött, de a nélkül, hogy ez intézménynek és a társadalomnak politikai jellege változott volna. Mert míg egyrészt a nép szabad választása mellett jött az létre, másrészt a király hatalma és állása egy legfőbb tisztviselőé, egy főhatóságé maradt a nevezett időpontig. A körülmények, melyek létrejöttét előmozdították, melyek elterjedését okozták, mindig a politikai viszonyok olyan komplikációjában ismerhetők fel, melyek hathatósabb politikai szervezetet tettek nélkülözhetlenné, így különösen több törzsnek szorosabb egyesülése a külviszonyok nyomása alatt, továbbá hódítások, véres és hosszadalmas háborúk, valamint nagyobb vándorlások folytán beállott változásai a létviszonyoknak. Ilyenkor éreztetett, a hatalom nagyobb és állandósított központosításának szüksége, mely királyválasztásra vezetett, a mely öntudatos cselekvény, meg volt könnyítve az intézménynek más törzseknél fennállása s ottan szemlélhető hatása vagy vélt hatása által. Ha egy szorongatott törzs hatalomban és virágzásban látott egy más ilyen állandó jellegű politikai szervvel bíró törzset, igen természetesen ez utóbbinak tulajdonította a tapasztalt prosperitást, — a miben gyakran nem is csalódott — és ennél fogva reá szánta magát az adott példa követésére. Ez volt a királyság eredete a nomád élet után megtelepedett hébereknél is. A példa hatalmas tényező minden társadalmi alakulásnál s a politikai öntudatosság fölbredését előmozdítja. Ez azonban nem zárja ki, hogy a főnöki méltóság örökössé váltának vagyis a királyságnak első eredete ne az legyen mindenütt, ne az lett legyen a germánoknál is, melyet ez értekezés első részében föltételeztünk, t. i. a főnök egyéni tulajdonai által költött

olyan rendkívüli tiszteletnek és ragaszkodásnak eredménye, mely magának a személynek kultuszában már nem talál kellő kielégítést s átviszi azt annak vérére. Hogy ez által talán szilárdabb, a küzdelmekben inkább sikert ígérő szervezetet nyer, e gondolat a priori nem merülhetett fel, azon kezdetleges társadalomban, mely példát nem ismerve a maga körében legelőbb és eredetileg honosította meg ez intézményt, megvetve annak eredetét; példája és későbbi virágzása által, ha ez bekövetkezett, utánzásra bírva a vele érintkezésben álló népeket. Azon germán törzseknél, melyeknél történetelőtti időben jött létre a királyság, csak az lehetett eredete.

Különben a germánoknál a királyi méltóság örökössége nem egy meghatározott örökösödési rendhez volt kötve, hanem csupán a vérhez vagy származáshoz; a fejedelmi család tagjai közt választás lévén fentartva. E mellett azonban a király papi jogokkal is fel volt ruházva és személye szentnek tekintetett. Politikai teendői és jogai közé tartozott a nemzetgyűlés egybehívása, az ezen való elnökölés, a bírák és a kerületi előljárók kinevezése, mi előbb a közönséget illetve (l. fenn az idézetben); háborúban természetesen teljhatalmu főparancsnok, ellenben kétséges, hogy a nemzetgyűlés előleges meghallgatása és beleegyezése nélkül háborút izenhetett. Az ellenségtől állandón elfoglalt területben tetemes részzel osztott s az innen eredő gazdagság természetesen hozzá járult tekintélyének és hatalmának növeléséhez, de viszont velejáró azzal a vendégszeretet nagymérvű gyakorlatának és számos kíséret tartásának erkölcsi kötelezettsége is, s épen csak ezek által lett azon korban a gazdagság, tekintély és hatalom forrásává.*)

A felhozottak kétségtelenné teszik, hogy a germánok kezdetleges társadalmában akkor is, ha ezek élén királyok állottak, a kényúri szellemnek nyoma sem létezett, hanem viszont az összetartozás érzete s a politikai öntudatosság aránylag erősen ki volt fejlődve. Ezzel összhangban az is bizonyos,

*) A germán királyság keletkezésére nézve l. *Sybel*: Entstehung des deutschen Königthums. Frankfurt, 1844. és *Wittmann*: Das altgermanische Königthum. München, 1854.

hogy a harmadfoku szervezet szövetkezeti neme náluk megtalálta talaját. Így a semnonoknak a suevek egy nagy törzsének földén egy szentelt erdőben évenként összegyűltek a suevek minden törzsének követei, összetartozásuk érzetét emberáldozattal pecsételvén meg. Később pedig a 3-ik századtól kezdve a suev törzsek egy része alamannok neve alatt képezett hatalmas szövetséget. Különböző, elébbeni időben saját neveik alatt a történetben szereplő törzsek szövetségének tekinthető a nagy frank nemzet is, mely a 3-ik és 4-ik században merül fel egyszerre s utóbb Galliát birtokába ejtve, magas foku társadalmi szervezet alkotójává lesz.

A keltáknál a királyi hatalom épen oly mérsékelt volt mint a germánoknál, sőt ezen nemzet örökké forrongó, állhatatlan jelleménél fogva, tulajdonképen még korlátozottabbnak tekinthető itt. Ellenben a mig amazoknál a szabad férfiak összesege osztozott a politikai jogok gyakorlatában, a keltáknál azok egészen egy kiváltságos, bár nagyszámu katonai osztály kezében voltak.

»A kardot viselő kelták tesznek ki mindent az államban,« írja Stohaeus. Caesar szerint a druidák mellett csak egy politikai jelentőséggel bíró osztály létezett, a lovagoké, azaz a harcosok osztálya. A nem harcos köznép politikailag jogtalan volt és többnyire jobbgáyi viszonyban állott a harcosokhoz habár fölötte állott is a tulajdonképeni rabszolgáknak, minők mint a germánoknál úgy itt is léteztek. A hadi erőt a lovagokon kívül csak ezeknek a köznépből, azaz a szabadok közül választott csatlósai képezték. E lovagokból állott itt a populus, a civitas, a többiek képeztek a plebset, melyről Caesar írja, hogy közügyekben semmi figyelembe nem vétetett (nullo adhibetur consilio). A civitásról mondatik Caesarnál, hogy az ugyanannyi kényszert gyakorol a fejedelemre (kinek méltósága családjában örökös), mint ez reá, s ekkép itt erősen megszokott hatalom példája áll előttünk, mely nem engedi, hogy e társadalmak a kényuriak közé soroztassanak, habár egy számos osztály teljes jogtalansága erre hajlandóvá tehetne.

Ha a felsorolt harmadfoku társadalmakat a geographiai fekvés szempontjából akarnók csoportosítani, legott feltűnne azok két nemének, főleg a nagy kontinenseken igen eltérő el-

oszlása a szélesség fokai szerint. Amerika ősi társadalmainak szemlélete az, mely ez észrevételre vezet, míg a többiek azután megerősítik azt. Hogy miért épen Amerikában kell e jelenségnek feltűnnie, ez nem okozhat fejtörést. Az átlagában aránylag keskeny kontinens a szélességnek minden fokán, az éjszak jeges vidékeitől a tropikus zónán át terjeszkedik a déli félgömb hideg régiójaig, s ezáltal az égalj befolyásainak szemléletére, a hol ezeknek helyük van, oly kitűnő tárgyat képez, minőt egy más világrész sem. A régi Mexico despotikus monarchiái mint Tenochtitlan, Tezcuco, Tlacopán és Mechoacan, a guatemalai és közép-amerikai kisebb-nagyobb kényuraságok, valamint a chibchanép három kényuri állama a mai Uj-Granada területén és végre az inkák nagy birodalmának törzssországa az éjszaki és déli szélességnek 22-ik fokai közt terülnek el, habár az utóbbiak hódításaikat később a déli szélesség 30-ik fokáig is kiterjesztették. A jelzett két parallela közt Amerikában a harmadfoku társadalom másik nemét, a szövetségi szervezetet hiába keresnők. Legközelebb az egyenlítőhöz találunk ilyent Florida félszigetén, és ettől éjszakra a szomszédos kontinensen; ez a creek és seminol törzsek szövetsége, melynek határai a 25-ik és 35-ik szélességi fokokat érintették; valódi hazájuk e törzseknek azonban csak a 30-ik foktól éjszakra kezdődik, honnan leterjeszkedve délnek harcz nélkül elfoglalhatták a nevezett félszigetet, minthogy ez laktalan volt. Az araucanok szövetségének aequatorialis határa mintegy a 33-ik fok. A delawarok szövetségének területe a 39-ik és 42-ik fok közt nyult el, és végre az irokézek lakhelyei a 41-ik és 43-ik fokok közt feküdtek. Még messzebb éjszakknak a 47—54. fok alatt találjuk a fekete lábak politikai szövetségét. Kényuri társadalomról, az imént nevezetteken kívül, még csak kettőről van határozott tudomásunk, u. m. a Natchez-államról Louisiánában és Powhatan uraságáról. Az elébbeni a 30. és 33. fok közt, régen fennálló konszolidált theokratikus királyság, az utóbbi a 37. és 39. fok közt, egy vállalkozó szellemű és szerencsés férfi alkotása, mely rövid tartamú volt s életképességét nem bizonyíthatta be. Ha ez alapon ezen utóbbi esetet kivételesnek tekintjük és tekintetbe vesszük a két Carolina területén egykor létezett kisebb kényuri társa-

dalmakat, azt mondhatnók, hogy az ilyen képződések poláris határa Amerikában a 36. szélességi fok, a melyen túl a harmadfokú társadalmak közül sikeresen csak szövetségi szervezetek állhatnak fenn, míg a 24. és 36. fok közötti zóna neutrálisnak, átmenetet közvetítőnek tűnik fel, melyen mindkét forma előfordul egymás mellett.

Ez észrevételek szükségkép felkeltik azon kérdést, vajjon véletlen játékának kell-e tekinteni a tapasztalt, — ezt föltételezve csak látszólagos — szabályosságot; vagy pedig valamely természeti törvény kifolyását láthatjuk-e abban.

Az utóbbi föltevés mellett bizonyít, miszerint ha egyéb világrészek kezdetleges társadalmainak geographiai elosztását vesszük szemügyre, nem csak ellentétet nem tapasztalunk az Amérikában észleltekkal, hanem ellenkezőleg mindenütt hasonló eloszlást látunk, habár az a kontinensek eltérő alakjánál, valamint a chronologikus eltéréseknél fogva is nem oly szembeszökő. A kezdetleges mivelődés foka az ó-világ részeiben évezredekkel különbözik s itt nem lehet egyidejű állapotokat összevetni, mint Amerikában, a hol az összehasonlítás tárgyai térben mint időben szorosan egymásmellé vannak rendezve.

Láttuk, hogy Afrika, mely egész kiterjedésében forró égáljú, számtalan első- és másodfoku társadalom mellett, egyetlen kifejlett szövetségi szervezetet sem, de elég számos, részben kifejlett szervezetű kényuri társadalmat mutat fel a multban és jelenben, mint p. o. a mandingok, a jolofok, a fuláhk birodalmai, Dahomey, Ashanti, Bagirmi, Bornu, Vadai, Monbuttu, Unioro, Uganda, a Kaszembe és a Muata Janvo birodalmai, a zuluk és a matebelék katonai uralmai és mások.

Forró éghajlat alatt virágoztak azon kényuri társadalmak is, melyekből lettek a világtörténetet megnyitó Egyptom, Babylon és Élam. Az ókori történet, mely a távolabb délen ezeket tárja fel előttünk, a mérsékelt éghajlatú, telet ismerő Dél-Europában a legrégebb szövetségi szervezetekkel ismertet meg, melyeket a görögök és Itália régi népei alkotnak, valamint messzebb éjszaknak a germán népek, a mennyiben a másodfoku társadalmi léten fölül emelkedtek.

A csendes tenger lakóinál, némely különlegességek mellett, azon fölötte nyomós megerősítését találjuk e szabálynak

hogy a míg a tropikus fekvésű szigetek társadalmait egyesek és osztályok despotismusa jellemzi, a hideg és rideg Uj-See-landban, noha ennek lakói a tropikus szigetekről származva, erkölceiket és szokásaikat magukkal hozták oda, az örökös főnököknek nemcsak kényuri hatalma, de minden politikai befolyása teljesen elenyészett, úgy hogy az égalj befolyása alatt a nép visszasülyedettnek látszik a legkezdetlegesebb társadalmi fokokra.

Noha a mérsékelt és hideg égalj alatt az uj, valamint az óvilágban talált elég számos eset tanúsága szerint a szövetségi szervezet nem épen valami ritka és semmi esetre sem kivételes képződés, mégis azon föltételezett szabály alól, mely szerint a forró égöv alatt az elő nem fordul, hiába keresünk olyan határozott kivételt, mely az eset tisztasága iránt kétséget nem enged, habár lehetséges, hogy az onnan ered, miszerint számos népnek társadalmi állapotai iránt ismereteink nagyon hiányosak. Teljesen bizonyos azonban, hogy a politikai jelentőségre emelkedett társadalmak közt ilyen nem volt. És ez is jelentős. A galláknál egykor állítólag létezett szövetségi szervezet iránti adatok bizonytalanok, habár tudjuk is, hogy sem náluk sem szomszédos fajrokonaiknál despotizmusnak nincs nyoma. Láttuk azonban, hogy a négereknél már a másodfoku társadalmak igen határozott kényuri szellem által vannak áthatva, noha mint számos egyéb példából tudjuk, ilyen egyszerű formák fennállhatnak a nélkül, hogy akár a polgári akár az alattvalói öntudat közreműködjék ebben, és csupán azon öntudatlanul ható tényezők alapján, melyek a társadalmi alakulás csiráit hozzák létre. Azon észrevételben különben nincsen semmi meglepő; ellenkezőleg a szellemnek, mely nélkülözhetlen, hogy a kényuri szervezet létre jöhessen, szükségkép meg kell azt előznie. Ezen szellem megadja a lehetőséget, de nem mindig lesz egyén, ki képes azt rögtön felhasználni. Ha már most ennek folytán a fenti hypothetikus szabályt akkép akarnánk formulázni, hogy: a forró égalj társadalmi a kényurasági szervezetek előfeltételétől az alattvalói öntudattól vannak áthatva, — a kivételek, melyek ez állítást megczáfolják, rögtön szembe-
tűnnek. Ha nem lehet állítani, hogy a nomád arabok vagyis a beduinok társadalmi a szövetségi szervezetekhez számitha-

tók, ellenben bizvást ki lehet mondani, hogy azokban a kényurasági szellemnek nincs nyoma. A beduinok nagy törzsei mindig több alosztályra, mondjuk nemzetségre oszlanak; ezen utóbbiak élén egy sejk áll és hasonlóképen a törzs élén is. E méltóság többnyire, talán mindég örökös valamely családban s olykor a családnak két tagja is osztozik benne. De ezen dynastikus intézmény daczára a beduin szabad ember, forma és tény szerint. A törzsnek legutolsó férfitagja is nevén szólítja a nagy sejkhet és jelenlétében kínálatlan leül. Egyetlen népszerűtlen vagy önkényes cselekedet feloldhatja az engedelmességet s a törzs férfiai más, igazságosabb vagy bizalomra méltóbb vezért keresnek maguknak, a míg lehet ugyanazon család tagjai közt. Habár a sejk által kívánt adózást teljesítik, midőn véleményük szerint a törzs becsülete vagy biztossága követeli ezt, de arra nézve, hogy e szükség fenforog-e valóban, maguk ítélnek egyedül. Ilyen a vándor szémi törzsek társadalmi élete évezredek óta, ilyen volt Izrael törzsée is, minekelőtte Khanán termékeny földén megtelepedett volna.

Nem oly biztos, de némely jelenségekből következtethető, hogy Irán népei, mielőtt nagyobb államokat képeztek, hasonló viszonyok közt éltek. A mit Herodot mások után elbeszél, hogy a médoknak Dejokes előtt nem volt politikai szervezetük, sem vezetőik, sem bíráik, csak az egykori szabadság emlékezetéből eredhet olyan módon, hogy ezen állapot és a teljes anarchia közt, a kemény kényuri pálczát megszokott ivadékok nem lehettek képesek különböztetni. Az assyriai történet-forrásokból tudjuk, hogy a médok azon korban számos apró törzsre oszoltak, melyek élén főnökök állottak, kik közül egy okmány huszonkettőt névszerint felsorol. A perzsák törzseit Herodot megnevezi; e nép még tovább megtartotta egyszerű szokásait, mint a médok, kikkel különben közel rokon volt s kiknek politikai fejlődését nyomban követte; nem hihető, hogy régibb társadalmi szervezete is amazokétól elütött volna. Valószínű, hogy e népeknél a kényuri szellem csak az első hadi sikerek, az első hódítások után, a katonai szellemmel egyszerre vert gyökeret.

Ha már most a tapasztalt tünemény magyarázatára, ezen népek, t. i. az arabok, médok és perzsák közt egyrésztől és az európai és amerikai mérsékelt s hideg földöv népei közt

más részről, a viszonyoknak egy olyan analógiáját keressük, mely azokat együttvéve szembe állítsa Afrika és a forró Amerika népeivel, valamint a déli Ázsiának egyéb vidékein a prehistorikus idők homályából elkészülve kibontakozó kényuri társadalmakkal, nem találunk mást, mint a természeti viszonyoknak, nevezetesen a táplálatiaknak mostohább voltát. Ez első tekintetre paradoxonnak tűnhet fel, minthogy Itália áldott vidéke is azok közt van, melyek oly társadalmaknak bölcsőül szolgáltak. Azonban eszép föld, enyhe éghajlata daczára épen úgy mint Görögország, a primitiv embernek nem sokat kínált; a gyümölcsfajok legnagyobb része és legfontosabbjai, a gabbaneműek mind nem honosak, hanem honosítottak; vadászat és halászat lehettek a kizárólagos tápforrás s a kenyérterményeket, midőn meghonosultak, sanyarú munka árán kellett megszerezni. *)

Ha azon területeket tekintjük, melyekben a korai kényuralom virágzott, és pedig első helyen Afrikát, azt látjuk, hogy a természet ennek legnagyobb részében teli marokkal szórta adományait, melyeket részben munka nélkül is, részben igen csekély munkával szerezhet meg az ember. Mindenekelőtt említendő e világrész roppant gazdagsága ehető vadban. A legkülönneműbb növényevő állatok sokaságától hemzsegnék Közép- és Dél-Afrika őserdői, valamint kövér mezői, a hol a termékeny föld, a nagy hőség és sok nedvességnek összehatása alatt buján kifejlő növényzet korlátozatlan tápforrásokat nyit ilyeneknek. De nem csak ezeknek; az embert is képesíthették volna Afrika tápnövényei, hogy még a vad hiányában is megéljen munka nélkül. Általában azt mondhatni, hogy a hol a majom megél, ott az ember is megélhet a nélkül hogy termeljen vagy vadászson. Nagyon csekély és nagyon kezdetleges munkával már sokszorozhatók voltak a tápforrások.

Afrika belsejében jelenleg nagyon általánosan el van terjedve a banánnak mivélése, úgy a musa paradisiaca és a musa sapientum ázsiai eredetű, valamint egyéb specicséké. Némely

*) L a n g e az itáli népjellem állandóságát a mindennapi sanyarú munkával hozza összefüggésbe. R ö m i s c h e A l t e r t h ü m e r. Berlin, 1876. I. köt. 61. l.

vidékeken az egész táprendszer alapját képezi a banán gyümölcse. Habár a nevezett két faj Dél-Ázsia adománya, de épen azon vidékeken hol a banán képezi a legfőbb tápforrást, több utazó más fajokat észlelt, melyeket Hartmann *) biztosan úgy tekint, mint az Afrikában honos és vadon termő, de művelésre is alkalmas *Musa* ensete vagy Enzeth és rokonfajaiból variálás által támadt formákat. A jelenleg vadon termő *Musa* ensete csak szárának belében szolgáltat táplálékot, mely főzve olyan ízű mint a friss búza-kenyér. De valamint gabnaneműünknek is kellett valamikor vadon teremniök, noha jelenben sehol nem találtnak, úgy szükségkép föltételezendő, hogy a musacéának is léteztek vadon gyümölcsöző fajaik; másképp megmagyarázhatlan, hogy az ember miért adta volna magát művelésükre; bizonyára nem találhatta ki, hogy kultúra által idővel, nemzedékek multával hasznossá fognak válni és ha előre tudta volna is, a mi lehetetlen, akkor sem szánta volna reá magát a munkára, melynek gyümölcsét késő unokái voltak élvezendők. A primitív ember, úgy mint típusát Afrika s a csendes tengeri szigetek lakóiban ismerjük, még a holnappal is keveset gondolt. Innen a gyakori éhínségek a természet által megáldott vidékeken.

Szükségkép föltételezendő tehát, hogy a banánnak valamely gyümölcsöző faja, Afrikában honos volt s vadon termett, midőn e világrészbe az ősember bevándorolt. Ez maga nagy jelentőséggel bír, mert minden növény közt ez az, mely egyenlő területen legnagyobb mennyiségű tápanyagot szolgáltat. **) A datolyapálmának is több, ehető gyümölcsöt termő fajtát (*Phoenix spinosa* seu *humilis* és *Phoenix reclinata*) sorolja fel Hartmann az idézett helyen, mint Közép- és Dél-Afrikában vadon termőt. A dóm pálma (*Hyphaene thebaica*), melynek gyümölcse szintén fontos tápszer, most is csak keveset műveltik, mert vadon is bőséges terméssel szolgál az embernek. Hasonlóképen a Deleb-pálma (*Borassus flabelliformis* var. *Aethiopum*) is, mely minden ápolás és felügyelet nélkül vadon bujázva

*) Die Nigritier. Berlin, 1876, I. köt. 116. l. és köv.

**) Egy hektáron teremhet 200,000 kilogramm.

borít el nagy területeket. Előfordul vadon, habár művelése évről évre terjed, az olajpálma (*Elaeis guineensis*) is. Csak kivételes művelésben részesül a nagyon elterjedt borpálma (*Raphia vinifera*). Vadon teremnek ezeken kívül, habár helylyel közzel művelésben is részesülnek, a Nebeq (*Zizyphus*) két neme, fügefajok, *Balanites*, *Cordia*-fajok, az *Adansonia digitata* vagy is majomkenyérfa és mások. Igaz, hogy ez utóbbiak némelyikének gyümölcsei a nagyobb táptartalmú és izletesebb kulturnövényekhez szokott ember számára csekély beccsel bírnak. De az ősebernek emésztési szervei okvetlenül képesek voltak a tápanyagot könnyen kivonni olyan formákból is, melyek a koncentráltabb táptartalomhoz alkalmazkodott gyömornak, csaknem hozzájárulhatnak, és ezért számos, jelenleg is becses tápnövény mellett, amazok is jelentőséggel bírhattak reá nézve. Baker a fehér Nilus vidékén, az obbo nép földén számos jóízű és tápértékkel bíró, vadon termő gyümölcsöt talált; ugyanitt a jamnak is több vadon termő varietását észlelte, melyek így is roppant terméseket adnak. *) Az idézett utazó, valamint Speke és Schweinfurth, megegyező adataiból kitűnik tovább, hogy Afrikának azon kiterjedt részében, mely az Ukereve és Mvután tavak körül terül el, a banán képezi az ottani sűrű lakosság kifogyhatlan tápforrását. A Speke munkájához **) utazótársa Grant által mellékelte növénytani jegyzékben hat, addig egészen ismeretlen gyümölcstermő erdei fa soroltatik fel a benszülöttek nyelvein való neve alatt, azonkívül még egy ismeretlen herbacea, melynek minden része ehető és egy articsókaszerű gümös növény.

Egyiptomban, valamint az alsó Eufrat és Tigris vidékén, a datolya-pálma szintén honos. Tudva van, hogy e fának gyümölcse sűrű népeiséget képes táplálni. Midőn — talán épen a datolya-pálma ültetése által közvetítve — a nevezett vidéken azután elterjedt a tápnövények művelése, a búzatermelés, fogalmaink szerint, mesésen gazdagon jutalmazta a reáfordított munkát, mely aránylag csekély volt, mivel a cso-

*) B a k e r: The Albert Nyanza. London, 1866. I. köt. 310—311 ll.

**) S p e k e: Discovery of the source of the Nile. Edinburgh and London, 1863.

dás termékenysegű talaj felületes művelés mellett is bő terméseket adott.

Mexico és Közép-Amerika is kitűnnek a tápnövények sokasága által, talán még inkább mint Afrika, minek folytán az itteni őslakosság tulnyomón növényevő is volt, noha hús-tápszem hiányzott itt. Honosak, azaz megelőzték a kulturát a rop-pant fontosságú banán, továbbá az agáv, mely nemcsak ételt és italt, hanem ruhaneműeknek, papirosnak, köteleknek és czérnának való anyagot és tűket is szolgáltatott; azután a czukornád, kasszave, mániok, kakaó, hüvelyesek és tökfajok. A tengeri már a lehető legkezdetlegesebb művelési mód mellett is bő terméseket ad. A növényzetnek ilyen gazdagsága a kedvező éghajlat és talaj mellett könnyen megszerezhető tápszerek, annyival is hathatósabban előmozdították a népesség sűrűsödését, mivel az emberek itt — mint forró égalt alatt igen gyakran — aránylag kevés mennyiségű tápszerrel beérték.

Peru a Mexicóban is termő növények közül a tengerit, banánt és agávot s ezeken kívül több nagyon nemes gyümölcs-fajt, minő p. o. a querimolia; a hidegebb vidékeken a burgonyát és a quinoát birta. A földművelés itt nagyon régi időben meggyökerezhetett, mert a fölfedezéskor a trágya alkalmazása (guáno, hal és egyéb állati trágya) általánosan el volt terjedve, valamint a földöntözés is. Fontos volt itt táplálási szempontból a házi állatkép tenyésztett láma s annak vad rokonai is.

Polynesia magas szigeteinek termékenysége és tápnövényekben való gazdagsága ismeretesebb, semhogy szükséges volna azt különösen kiemelni.

Mindez országokhoz képest mostoháknak tűnnek fel Italia és Hellas is, ha úgy tekintjük, a mint az első kultúra találta ezeket, azaz a tápnövények csaknem teljes hiányában, mire nézve talán egyetlen kivételt képez a *quercus esculus*. Még inkább áll ez a tőlük éjszakra fekvő területekre, Gallia nagy részére, az erdőkből és mocsárokból álló Germániára és Britanniára nézve. Midőn ez országokban a keletről származó tápnövények elterjedtek is, azok itt sokkal fáradságosabb művelést igényeltek, mint a meleg Egyiptom

és Chaldea kövér alluviumában és hasonlíthatatlanul csekélyebb terméseket adtak. Teljesen ugyanaz áll Amerika mérsékelt és hideg vidékeire; a gazdaságnak a növényzetre való állapítása erős akadályokba ütközött itt az ismert és meghonosítható tápnövények csekély számában s az éghajlat szigorában, minél fogva a földművelés, habár kezdetei meg voltak is, mégis csak mellékes maradt a vadászathoz képest, mely pedig aránylag csak ritka népességet táplálhatott, annnyival is inkább, mivel Éjszak-Amerika vadbősége nem is hasonlítható Afrikáéhoz.

Bár a pusztaságok, melyekben a beduin tanyáz és Irán fensíkja forró nap alatt fekszenek, azért nem kevesebbé mostohák az emberre nézve. A sovány legelők, melyeken a beduin folytonosan vándoroltatni kénytelen nyájait, hogy tápot találjanak, csak ritka népességet táplálhatnak s kérdés, hogy fog-e valaha segíthetni ezen a magasabb kultúra is, mely éjszakongyőzedelmeskedett a természeti viszonyok mostohaságán. Ugyanez áll Media és Persia földére nézve is, hol a termékeny területek mint szigetek emelkednek ki a körülöttük tengerkép elterülő homok, szik- és kő-sivatagból. Honos tápnövényekben Irán ezen része koldus-szegény.

Ez észleletek eredményét következőleg vélem összefoglalhatni: a harmadfokú társadalmak rendszerint kényuraságiak ott, hol a természeti viszonyok sűrű népesség létrejöttét engedik meg, a művelődésnek már igen alacsony foka mellett vagy annak teljes hiányában is; — rendszerint szövetségi szervezetűek pedig ott, hol a természeti viszonyok folytán a kezdetleges társadalmat képező ősembereknek aránylag csak korlátozott száma élhet meg egy adott területen és hol sűrű népesség csak a magasabb fejlődés korában, a művelődés hatálysabb eszközeinek közreműködése mellett jöhet létre.

A következőkben megkíséreljük felderíteni az okozati összefüggést a természeti viszonyok jelzett eltérései s a korrespondáló társadalmi alakulások közt.

Ki volt fejtve már az elébb mondottakban, hogy a kényurasági szervezet és az ezt előfeltételképen megelőző kényurasági szellem abból eredeztethető, ha a főnök által gyakorolt tekintély s az irányában való tisztelet és engedelmesség a körül-

mények folytán belterjesebb jelentőséget nyernek, mely mindinkább áthatja a társadalmi s egyéni életnek minden ágát. A körülményekben, melyek erre vezetnek, az idézett helyen a priori is biztosan, habár egész általánosságban természeti, faji, személyi és történeti vagy eseményi viszonyok összehatását véltük kereshetni. A tények és adatok, melyeket összehasonlítólág felsoroltunk, valóban kétségtelenné tették, hogy a természeti viszonyoknak túlnyomó részük van e hatásokban közvetlenül; valamint lehet közvetve is, az által hogy a fajjelleget hosszas, állandó befolyás által szintén ezek alakítják meg. A személyi és történeti viszonyokat, melyek »in abstracto« amazokból folynak »in concreto« pedig véletlenek, mint másodfokúakat (secundäreket) egyelőre tekinteten kívül hagyhatjuk.

Ha az ősemler kevés erőfeszítéssel megszerezhető gazdag tápforrásokot talál, ennek szükséges következménye számbeli szaporodása lesz. Aránylag sűrű népességnek kelendő létrejönnie, minekelőtte a létért való küzdelem ember és ember közt elkerülhetlenné válna, illetőleg élesebb alakot öltene. A sűrű népesség továbbá létre fog jönni a nélkül, hogy a tápszerek beszerzésének nehézségei azon erőfeszítésekre vezessenek, melyek az értelmességet erősebb próbára teszik, gyakorolják és növelik. Az értelemnek fejlődésére befolyással lesz az is, hogy hiányozik a mi annyira hivatva van azt élesíteni, t. i. a létért való küzdelem ember és ember közt.

Kétségtelen, hogy ha valamely terület első megszállásának időpontjától számítunk azon időpontig, midőn a küzdelemnek ember és ember közt élesebb alakot kell — a népességnek a hozzájárulható tápforrások mértéken túli szaporodása folytán — öltenie, hosszabb korszak fog eltelni azon esetben, ha a tápforrások sok ember számára elegendők, mint ha kevesebeket képesek ellátni. Minél hosszabb a relativ béke ezen korszaka, annál több idejük lesz a megelőző fejlődési korszakból átvett s általában az egyszer meglevő társadalmi tényezőknek eredeti formáikban megszilárdulni s illetőleg, — a küzdelem esélyei és szükségai által mozgásban nem tartatván — megőrizni azokban. Az értelemnek növekedése, az észnek élesbedése sem, — melyek a létért való küzdelemhez vannak kötve — adván más irányt az első társadalmi szervet meg-

alkotó hajlamnak, létre jöhet mit a szervezkedési principium túltengésének neveztünk, létre jöhet a főnöki tekintélynek azon túltengése, mely által az a kényuri hatalom és imádtatás eredetivé és előfokává lesz. A hajlam a túltengésre, vagyis az egyszer megkezdett irányban mind tovább és az organikus célszerűség határain túl való haladásra meg van a szerves természetben mindenütt és analogonját találja a szervtelen világ erői közt azon törvényben, a melynek folytán egy megkezdett irány a végtelenben tartja fenn magát, ha zavaró befolyás nem jön létre. A főnöki tekintélynek notioja itt nemzedékről-nemzedékre száll, vagyis a gyermeknek, a külvilág benyomásai által formálódó lelke, úgy ismerkedik meg azzal, mint minden egyéb a természetben meglevővel; a felnőtt kezdetleges ember pedig okát és eredetét épen oly kevésbé kutatja ennek, mint bármi másnak a mit előtalált azon világban, a hol világra jött. Magas értelmi fokon kezd az ember gondolkodni a megszokottak s ezeknek okai fölött; kezdetleges fokon csak az költi fel figyelmét, mi a megszokottal ellenkezik. A főnöki tekintély, ha a társadalmi viszonyokban számos nemzedéken át semmi más változás nem fordul elő, mint az, hogy a társadalmat alkotó egyének száma belfajzás által szaporodik, s a népesség bizonyos területen sűrűbbödik azon határokon belől, melyeket a tápforrások tűznek ki; a főnöki tekintély ily körülmények közt nem csak, hogy fogatkozás nélkül fenttarthatja magát, hanem gyarapodni fog, mert annak előtalált foka minden nemzedéknél oly tiszteletet költ, melynek visszasugárzása által gyarapítva örökli át azt a következő nemzedék. Minden nemzedék, minden egyén hozzá ad s így adja tovább; ez csak akkor nem történik, ha minden nemzedék és minden egyén leró abból, mely evolúció azonban más körülményeket jellemez. A tekintélynek ezen módon való gyarapodása pedig, ilyen békés, eseménytelen korszakban, midőn a célok, melyeket az első és másodfoku társadalmi szerv keletkezésekor szolgált, csaknem egészen elesnek, s midőn tehát a szervnek funkcionálása látszólag megszűnik — szükségkép úgy tünteti fel azt, mit társadalmi szervnek nevezünk, mint e névre tovább nem méltót és mint elősdi képződményt. Ilyenül tekinthető valóban minden szerv, melynek funkciói elvesztek. Mindazáltal az alattvalói öntudatnak ekkép kifeje-

lődött kezdetei a társadalmi kötelék egyedüli fentartói lévén, fontosak. A személyes tulajdonokon alapuló főnöki tekintély itt aligha képes volna e feladat teljesítésére, minthogy a körülmények azon tulajdonok érvényesítésére alkalmat nem szolgáltatnak. Így a társadalmak, melyekben azon principium ki nem fejlődött volna, fel fognának bomolni, s mint ilyenek megszűnnének létezni, mi nem járhatna létegeiknek más társadalmakba beolvadása vagy később, midőn a létért való küzdelem az elszaporodott népességben ismét megindul, kiirtásuk nélkül.

A népesség sűrűsödése, addig míg a jelzett fokon túl nem megy, nem képez — mint már ki volt emelve — olyan változást, mely megzavarhatná az addig tevékeny tényezőknek egyszer elfoglalt formáikban való megrögzését. Ellenkezőleg, számban nagyobb társadalmakat enged az létrejönni egyszerű szervezet mellett. A kezdetleges szervezetű társadalmaknak elszaporodás esetében való felbomlása több kisebb társadalommá, nagyrészt a térben való terjeszkedés következménye a nagyobb távolságok nem engedvén a személyes tekintélynek közvetlen hatását működni s helyi szervek kifejtésére vezetvén. Ha azonban a szaporodás nem terjeszkedés, hanem ugyanazon területnek sűrűbb benépesedésében nyilvánul, a távolság bontó hatása s illetőleg a tökéletesebb szervezet kifejtésének ebből eredő szüksége elmarad. A mellett a hagyományos tisztelet fentartása nincs is kötve egyéni érintkezéshez s így a tisztán örökölt tekintély inkább is fentartja hatását a távolba, mint a többé-kevesebbé személyes tulajdonokon alapuló. Ekkép nagyobb létszámú társadalmak képződése az egyszerű szervezet megtartása mellett, kétszeresen mozdítatik elő.

A természeti viszonyok által növelt azon szellem, melyet jobbagyi vagy alattvalói öntudatnak neveztünk, idők folyamán a jelzett módon úgy megerősödik, hogy fentartja magát akkor is midőn a viszonyok átváltoznak. Ezen változás beáll, mihelyt a népesség elszaporodik azon számon túl, melynek a tápforrások teljesen megfelelnek s a különböző társadalmakban előáll a hajlam túlterjeszkedni addigi határaikon, mi a szomszéd társadalmakkal összeütközésre vezet. Az előálló

küzdelmekben nem az alattvalói öntudat belterjessége lesz az, mi dönteni fog, mint dönthet szabad társadalmak közt a polgári öntudaté, hanem egyrészt az egyedek tulajdonai, nagyobb vitéségük, hol e tekintetben különbség van, azután pedig a nagyobb szám. De kiváló fontossága lesz e tekintetben annak, ha a harczba elegyedő két társadalom egyikének élén álló korlátlan hatalmú főnök egyénisége erősen fölötte áll az illető emberek átlagának, a mi ugyan mindig kivétel, de az idők folytában a szervezetek variabilitásánál fogva s a variabilitás szabta egykorú eltérési határokon belől, mindenütt előfordulhat. Itt személyes viszonyok nyervén fontosságot, a véletlen játékának nyílik tér, mert képtelenség volna, ha általános okokból akarná valaki megmagyarázni, hogy tiz vagy száz homogén társadalom között mért épen egynek s mért épen ennek élére született egy organizatorius tehetségekkel bíró vállalkozó szellemű férfi, a kihez hasonló talán a többi társadalmak alsóbb rétegeiben lappang ismeretlenül, ön maga előtt is ismeretlenül s érvényesíthetlenül.

A társadalmak, melyeknek a küzdelmet megelőzőleg vagy a közben is, tökéletesebb szervezetet ad egy ilyen férfi akarata, állandón megtartják e szervezetet, melyre alattvalói öntudatuk átvizsi a főnök iránti hagyományos engedelmisséget és ezen körülmény alacsonyabb szervezetűekkel szemben rendszerént biztosítja nekik a győzelmet, a szervező halála után is.

A harmadfoku társadalom fejlődési törvénye ezek alapján következőleg formulázható: a létért való küzdelemnek felfüggesztetése az anyagi viszonyokban való állandó prosperitás által felfüggeszti az értelmi fejlődést is, és ezzel kapcsolatban alattvalói öntudattá alakítja át azon hajlamot, mely már a definit közösségben a kiválóbb egyének megkülönböztetését eredményezte, és mely eredetében a különböztetési képességgel esik össze. Ezzel meg lévén adva előfeltétele a harmadfoku társadalmak kifejlésének, midőn a szünet letelte után ismét életbelép a létért való küzdelem, ez a kényurasági szellem által áthatott társadalmak közt a szervezetileg fejlettebbeknek biztosítja a fenmaradást, ekkép előmozdítva mind magasabb szervezetűek alakulását.

Az alattvalói öntudat bár eredete értelmi pangással függ össze, később, midőn a létért való küzdelem újra megkezdí hatását, nem akadályozza az értelmi foknak emelkedését. Az alattvalói öntudat, mély meggyökerezése folytán, ekkor — a mívelődésnek mindig kezdetleges fokait tartva szem előtt — nincs is többé veszélyeztetve az értelemnek gyarapodása által. Ezen illethetlensége az alattvalói öntudatnak azonban egyszersmind involválja, hogy tényleg korlátot szab az értelmi fejlődésnek ezen egy tekintetben. Valóban bármily magas fejlődést érjen az értelem egyéb tekintetben, az alattvalói öntudat, mikép egy benszülött ösztön, fölötte áll az ész kritikájának mely hozzá nyulni nem merhet, teljes szabad röptében tehát akadályozva van. Ennek következtében mindaddig, míg e részben forradalom nem áll be, mely eshetőleg csak azon társadalmi alakulás körén kívül fekvő tényezők által idéztethetik elő — a társadalmi fejlődésnek minden olyan módozata, mely nem az alattvalói öntudaton alapul, lehetetlen itt, s a fejlődés a politikai szervezetnek, csak új közegekkel való szaporítására s ennek a megkezdett irányban való tökélyesbitésére szorítkozhat.

Ha ekkép az alattvalói öntudat kifejlődését értelmi vesztegléssel hoztuk összefüggésbe, ez mint szükséges föltétel csupán a politikai értelemre vagyis az értelemre politikai dolgokban korlátozandó, valamint, hogy ezen veszteglés a politikai állandó szélcsend következménye is. Egyéb tekintetben nincs kizárva minden értelmi haladás a létért való küzdelem újra megindulta előtt is. Kedvező anyagi körülmények közt élő sűrű népességnek sokszoros, a nyelv által előmozdított érintkezése, a táp beszerzése körül felmerülő kisebb, a társas összeműködés által legyőzhető nehézségek, a munka-elosztás egy bizonyos fokát és a kezdetleges technika fejlődését eredményezhetik. A játszóság szelleme, mely magasabb állatokkal, különösen az ifjúkorban közös tulajdon, és mely a vázolt *kedvező anyagi viszonyok közt különös élénkséget kell, hogy nyerjen az embernél*, mit a néger példája szembeszökő ténynyel is bizonyít, — a játszóság szelleme összehatva a beszéd tulajdonával s a viszonylag magasabb értelemmel általában, létrehozza a művészetek első kezdeteit a tánczot, az éneket, az érzelmek rögtönzött, majd hagyományúl megőrzött kifaka-

dásaiban a költészetet, a tárgyak körvonalainak utánzásában a festészetet és szobrászatot. Végre kifejlődhet ezen gazdasági és politikai viszonyok közt — olyan módozatok mellett, melyek részletesebb taglalást kívánnak, semhogy itt csak érintetők is volnának — kifejlődhet a hiteknek korlátatlan eszmévilága s ezzel kapcsolatban a legfeltűnőbb természeti tünetmények megfigyelése, mint a tudomány kezdeteinek előfoka. Mindezek együtt új eszmeképleteknek, a nyelvben szót kívánó és teremtő fogalmaknak sokaságával töltik be az értelmet, mely e behatások alatt tágul s e tágulással egyetemben közbenső választó vonalak képződnek, osztályokat alapítva, melyekben a kategoriák foglalnak helyet. Az eszmékben ekkép gazdagodott, és összetett fogalmak alkotására képesített értelem azután, mikor a létért való küzdelem újra beáll, ismét nagyobb kritikai élt is fog kifejteni, azon korlátokon belől, melyeket a meggyökerezett hagyomány képez, már most nem csak a politikai szervezet, hanem a hitek tárgyában is.

Ekkép lesz megmagyarázható az is, hogy a kultúra magasabb fejlődése mindig kényuri társadalmakban indul meg, és hogy a szabad vagy szövetkezeti társadalmak bármily haladást mutassanak is utóbb, ezt csak az előbbeniektől kölcsönzött szellemi tőkének szaporítása által érik el.

Ha a kényuri társadalmak keletkezésének s a gazdagabb természettel való összefüggésüknek ezen magyarázata helyes, úgy azok után, melyek a szövetségi szervezetek eredetéről már elmondattak, ezeknek összefüggése a szegényebb természettel igen kevés magyarázatot igényel.*) A létért való küzdelem felfüggesztését, minthogy ez a politikai szerveződés legfőbb rugója, ennek szempontjából úgy kellett tekinteni, mint anormális állapotot, mely pathologikus alakulást eredményez. Avagy nem jogosan tekinthető-e ilyennek azon processus, mely a saját érdekek teljes és föltétlen alárendelését egy

*) *Montesquieu* már észrevette ez összefüggést, ráutalván, hogy a terméketlen és hegyes vidékeken a szabadsági érzet erősebb, mint a nagy termékenységű síkságokon, mit azzal magyaráz, hogy ezen helyeken a szabadság az egyetlen birtok, mely megérdemli, hogy védelmeztessék. (*Esprit des Lois*, XVIII. 2.) A helyes észrevételnek ezen magyarázata természetesen nem kielégítő.

más, lényénél fogva közönyös egyénnek nem csupán érdekei, de kénye és szeszélye alá eredményezi, és magasabb szellemi kifejlésében ezen alárendelést mint legfőbb ethikai követelményt tünteti fel? Ez az öntudatos lény természetének önmagából kivetköztetése, és nem föltétlenül volna elítélhető azon nézeti melyszerint ha az egyéniségnek önfeláldozása magasabb, mint egyéni célokért úgy tekinthető, mint fölülemelkedés a csupán egyéni érzést és érdeket ismerő állatokkal szemben, viszont azon a természettel ellenkező lemondás a saját önzésről egy idegen önzés előnyére, sülyedést képezne azokkal szemben. Mindazáltal e fogalom nem találhat illetékes alkalmazást. Az egyéni érzet ugyanis fentartja magát egész erejében a legfelsőbb meggyőződésű kényuri jobbágynál is és az, mi észrevétlenül nőtt annak fölébe, mint mulaszthatlan kötelem, ez a hagyomány, egy társadalmi és művelődési tényező. Pathologikusnak azonban ismételjük, jogosan tekinthető azon fejlődési irány. Így fölöslegesnek tűnhet fel, a normális fejlődés okait fürkészni ott, hol a viszonyok a politikai lét szempontjából normálisak, vagyis a hol a létért való küzdelem társadalom és társadalom közt csak mulékony felfüggesztéseket szenved. Ez folytonos tevékenységben tartván a politikai szervezetet, nem engedheti annak parazitikus irányban való fejlődését. A vezérlet szüksége folytonosan követeléseket támaszt a főnök és képessége irányában, melyek nem engedik feledésbe menni, hogy hivatottság alkotta állását. Ennek öntudata, ha nem is gátolja meg, hogy idővel örökössé legyen a méltóság, de legalább is azt eredményezi, hogy a hol az örökösödési rend meg van állapítva, a rendszerinti örökös személyi alkalmatlanságának esetében, kivétel tétethessék s a méltóság közös egyetértéssel ugyanazon családnak más tagjára ruháztassék; gyakran pedig eleve választásra, egy nemzetség tagjai, az alapító ivadékaik közt korlátolja az örökösség jogát. Még gyakoribb azon megoldás, mely szerint az örökös főnök mellett egy választott hadi vezető szerepel, mikor aztán amannak hatalma s befolyása a béke idejére s a békés teendőkre szorítkozik, olykor pedig általános hanyatlást tapasztal vagy egészen el is vész, mikor pusztán tiszteleti állássá lesz az örökös főnöké. Ez utóbbi eset ugy látszik ott áll elő, hol a küzdelem az emberirtás legszélsőbb

alakját ölti a létviszonyok sanyarusága folytán, mint Uj-Seelandban, mely szélsőség a társadalmi fejlődésnek talán éppen oly kevésbé kedvez, mint a küzdelem teljes hiánya.

Itt közbevetve megjegyzendő, hogy a küzdelem társadalom és társadalom, nemzet és nemzet közt nem mindig közvetlen és parancsoló öntudatos szükség következménye. Igen gyakran az; a legkezdetlegesebb fokokon bizonyosan *mindig az*; de éppen ennek hatása folytán utóbb örökölt jellemi sajátossággá lesz a hajlam, más társadalmak rovására terjeszkedni a közvetlen szükségesén túl is, és minden ürügyet megragadva a harcra. A társadalmak növekedése szempontjából az ezen küzdelmekben kivitt előnyök éppen oly fontosak, mint a szükség által parancsoltak, mert ha nem is a létszám szaporodásából erednek, de ellenben ezt eredményezik. Az ilyen társadalmi cselekvény nem a népszám növekedése által idéztetik elő, hanem megszerzi a tért a későbbi növekedésre, a melyre való hajlam öntudatlan kifolyásának tekinthető. E mellett a társadalomban ekkép kifejlődő agresszív szellem gyakran lesz jövőendő nagyságának oka, különösen az által is, hogy a politikai szervezkedésnek igen hatalmas rugóul szolgál az. Ez nem zárja ki egyébiránt, hogy a sikerek által nevelt hódítási hajlamnak túlzása, hibás képződést okozhasson a politikai szervezet tekintetében. Sőt a mint e tünetenyre visszatérve, csakhamar látni fogjuk, a harcias foglalkozásnak túltengését a szükség határain túl, múlhatlanul követi a politikai szervezet czélelles átalakulása.

Ezen tényezők és hatásaik azonban már szinte túlvisznek a harmadfoku, azaz a kezdetleges társadalmak legmagasabb foku képződését illető határvonalon. Itt tekintet nélkül a hódítási hajlamnak most említett túltengésére a létfentartási szükség minden határán túl, egyelőre csak az emelendő ki, hogy a létért való küzdelem foglal magába más harcokat is, mint a melyek közvetlen szükség következményei, és a melyek ennek daczára éppen olyan sajátos részei ezen küzdelemnek, mint a közvetlen szükségből folyók. A mi eredetükről, vagyis az őket előidéző szellem eredetéről mondatott, megmagyarázza, hogy miért nem fordulnak elő ott, hol a táplálati viszonyok kedvező volta hosszabb időszakon át kizárta a küz-

delem szükségét társadalom és társadalom közt: minthogy a szükség által okozott küzdelem fejti ki azon sajátságokat, melyek azután a terjeszkedést előkészítő küzdelmeket idézik fel, ezen sajátságok sem fejlődhetnek ki, hol megelőzőleg fenn nem forgott a küzdelem szüksége; annál kevesebbé állhat elő azon sajátságoknak, sa az általuk megszabott cselekvési iránynak túlzása.

A folytonos küzdelem kétféleképen hat a politikai szervezet tökélyesbitésére; először közvetlenül, a mennyiben az egyedek kénytelenek folytonosan megkövetelni a szervezettől, hogy cselekvőleg s kedvezőleg működjék, ha pedig e követelésnek meg nem felel, kénytelenek azt mással felcserélni; másodszor pedig közvetve az által, hogy a'gyarlóbb szervezetű társadalmak elvesznek a küzdelemben és csak azok tartják fenn magukat, melyeknek politikai szervezete egyrészt az erőlesebb hadi tevékenység kifejtésére képesít, másrészt pedig inkább mint más, képes nagyobb társadalmi testeknek, a részek önsúlya által előmozdított felbomlását megakadályozni.

Két psychikus tényező, mely a harmadfoku társadalmi fejlődéshez szükséges, mindkettő a küzdalmi állapot folytonossága által jön létre. A küzdelmek élesebbé teszik a kifelé való elkülönződést, és a mi ezzel egyértelmű, növelik a szolidaritást, az összetartózság érzetét, mely az értelemnek fejlődésével mind öntudatosabbá válik, és az egyéni vonatkozásokon kívül a közös nyelvre s a közös szokásokra központosítva az affektív és altruistikus érzületeket, nemzetszeretetté fejlődik. Ez által az összetartózság érzete kiterjedhet a társadalom határain túl a törzsszrokonok társadalmaira. Épen oly közvetlen eredménye a társadalmak közt folyó harcoknak s az ezzel kapcsolatban némelyek közt szükségkép létrejövő, többé kevesebbé állandó véd- és dacz-szövetségeknek, a politikai észnek növekvése, mely a harci tulajdonokkal lépést tartva, fejlődik ki a küzdelemben az egyedek összeségénél, ott a hol az egyedek összesége is befolyásolja a dolgok menetét. A politikai ész és a nemzetszeretet azután, együtt hatva szükségképen megteremtik a szövetségi szervezetet, a hol ethnographiailag egy elemű, de elszaporodásuknál fogva több kezdetleges szervezetű társadalomra megoszolt emberek élnek egymás mellett.

Az ilyen szabad szövetségi szervezetek élete és esélyei

azután tömérdek alkalmat nyújtanak azon tehetségnek, mely őket létre hozta, t. i. a közügyeket illető értelmi tehetségnek mind magasabb kifejtésére. De viszont azon körülmény, hogy itt minden férfi életfogytig harczos marad, hogy életfogytig működik legalább gondolatban és érzésben, mint a politikai szervezetnek is egy létege és e mellett az aránylag sanyarú természeti viszonyok közt, saját és családja ellátása is elég gondot ad, a mukafelosztásnak akadályokat emel, valamint azt sem engedi, hogy sok idő és figyelem fordítassék olyan dolgokra, melyeknek az egyéni és társadalmi lét fentartására nincs közvetlen vonatkozásuk. Ezért az anyagi, különösen a technikai haladás, mely a természeti viszonyokban is kevés támaszt talál, lassú lesz, ha ugyan ebben önálló haladás általában létesülhet. A látszólag aprólékos dolgokat fenhéjázva megvetni, a velük való foglalkozást magához nem méltónak tartani fogja a társadalmi lét magasztos kérdéseiben gyakorolt ész, melynek egész fogékonysága is ezekhez fog alkalmazkodni. A feltalálások ennél fogva ritkábbak, kivételesebbek lesznek itt mint a kényuri szervezetű társadalomban, hol a politikai tevékenység, a mennyiben általában helye van*) egyes egyén vagy egy korlátolt számú osztály által gyakoroltatik, minél fogva az egyének zöme szellemi tevékenységében egészen aprólékos dolgokra lesz utalva. És bármily gyermekes legyen is azon szellem, bár annyira gyermekes, hogy az eszköz és játékszer lényege és céljai közt ne különböztessen, az idők haladtával és főleg ha a környező természetnek anyagokban és formákban való bősége és sokoldalúsága serkentőül szolgál, játszva, észrevétlenül, öntudatlanul gazdagítani fogja feltalálásaival azaz fokozatos javításaival az életet, habár mindenben ihlettség, magasabb szellemi emelkedés nélkül s e hiány bélyegét művein hátrahagyva. Nem művészek, hanem csak mesteremberek népévé növelheti társadalma létegeit a kényuri szervezet lelki békéje. Az eredmények évszázadok, évezredek folytában csodás kincsévé sommázódhatnak a művészeti és tapasztalati ismereteknek, de mindig a nélkül, hogy amazokból a

*) A létért való küzdelemnek, a társadalmak közti harc felfüggesztésének korszakában p. o. általában nincs helye.

conventiók közül kivetkeződő művészet, emezeknek inorganikus halmazából pedig a tudomány fejlődék ki. Hogy ez megtörténhessék, szükséges olyan értelmiségnek közbejötne, mely szabadabb járathoz szokva, bátor, sőt merész és conventionális korlátozást nem ismerő ítéletre nevelve, nem érzi magát kötve a minta által, melynek tökéletlensége az első kezdetbeli technika-hiány átörökitett s azért tisztelt hagyománya, hanem saját belseje sugallatára sértés félelme nélkül hallgatva és a természetben az ősmintákat felismerve, teremt tovább; — mely nem ragad meg a részleten, hanem a részletekből általánosságra emelkedik, az összefüggéseket felismerni és a következtetéseket megvonni nem idegenkedik. Ilyen teljes öntudatú értelmiség az, mely a társadalmi mozgalmak elfogulatlan szemléletében növekedett s ezért azoknak intézésében, mely reá volt hagyva, mindig kész volt alárendelni a hagyományt a czélszerűségnek; mely ítéletét gyakorolhatta az ember előtt ismeretes legmagasabb reálitásnak, a társadalomnak esélyein s a reá befolyó összetett hatásokon; és kereste, hogy bajokon segíthessen, az összefüggést ok és okozat közt, olyan viszonyokat illetetőleg, melyek sokkal magasabb rendűek, mint azok a melyek az egyéni létben felmerülhetnek. A szabad társadalom magas öntudatu tagja bár kész megvetni azon foglalatosságokat, melyeknek saját és társadalma létfentartására jelentőséget nem tulajdoníthat és melyek hogy a tapasztalatoknak évezredeken át való halmozódása folytán mit eredményezhetnek, ő előre nem látta, oly kevésbé mint a kényuri jobbágy, ki szerényebb és kevesebb öntudatos jelleme folytán megbarátkozva azokkal, öntudatlan tényezője lett ez irányban a haladásnak. De midőn a technikai és ipari mivelődés csodáiban azon tapasztalati sommázódások eredménye feltárul a szabad társadalom politikailag mivelt egyedei előtt, bámulat és elragadtatás foghatja el őket, valamint tisztelet a foglalatosságok iránt, melyek ily csodákat létre hoznak.

Természetes azonban, hogy a szabad politikai életben edzett értelmiség sem rögtön foghatja fel a kulturát, midőn az előtte feltárul, annál kevesebbé fejlesztheti, tovább, rögtön. Idő kell, hogy megértse, még több idő kell hogy elsajátítsa és csak ezután kezdhet a magasabb értelem a neki fenntartva

maradt magasabb kulturai feladatok megfejtéséhez, teljes öntudatában annak, hogy mit művel, míg az addigi fokozat öntudatlan tevékenység által éretett el. Így volt ez, midőn a déli kényuralmakban kifejlett művelődés befolyása alá jutottak a görögök. Igaz hogy gyér volt az érintkezés és szűkek a csatornák, melyeken át az újelem cseppenként szivárgott be a kényuri jármot soha nem ismert görög társadalmakba. Azon időponttól, midőn a hosszú veszélyes úton ritkán megforduló phöníciai hajók kezdtek hozni Egyiptom és Syria partjairól az ottani művességek első példányait, addig, midőn az önálló kulturai haladás a görög társadalmakban megindult, kerekén mintegy ezer év múlt el. De a következő néhány században a 6-iknak elejétől számítva a 4-iknek utolsó negyedeig a haladás nagyobb, mint a mielőtt a déli kényuralmak első ismert maradványaiak korszaka és elbukásuk közt, vagyis évezredek alatt mutatnak. És e haladás nem vezethető vissza, úgy mint az, mely Európában a középkor utolsó idejében kezdődve, hasonló gyorsasággal indult meg és messzebbre vitt, nem vezethető vissza, úgy mint ez a művelődés elért fokára, melyben benfoglaltatnak a későbbi siettetett haladás előfeltételei. Ha ez eset forgott volna fenn, úgy párhuzamosan hasonló haladásnak kellene észlelhetőnek lennie ott is, hol az alapok képződtek vala, melyeken a görögök tovább építettek.

E viszonyok futólagos érintésével már szinte túlmentünk a jelen értekezésnek megszabott keretén; azok már magasabb mint kezdetleges fejlődési fokok tárgyalásának körébe vágnak. De szükséges volt e kitérés, a szellemnek méltánylására, mely a szövetségi szervezeteket létrehozza s bennük tovább működik. Mindamellet még röviden jelezniünk kell, hogy más teljesen határozott és pozitív példát azon szellem ilyenén működéséről a kulturai haladás tekintetében, nem mutat a világtörténet. A jelenkori magas művelődés a görögök örökségéből indult ki, de itt azon kérdés volna felvilágosítandó, hogy a görögök miért nem létesíthették a mit örököseik létesíthettek minek tárgyalása pedig elválaszthatlan azon nép hanyatlásának okaitól. Az arabokról nem mondhatni, hogy a görögök szellemi örökségét szaporították, habár elsajátítani igyekeztek azt. Hogy miért nem tehették, ennek taglalásába sem ereszkedhetem, habár a több-

rendbeli ok igen világos. Csak egyet érintek a sok közül, mert általános jelentőségű és nem csupán más hasonló esetekben egyedüli magyarázatot képez, hanem a szabad társadalmak későbbi létfolyamának szempontjából általában fontos. A szabad társadalmakban, melyeknek éltető principiuma a létért való küzdelem, a harczias szellem sohasem hiányozhat, s ez a szabadságszeretettel, a politikai öntudatossággal teljesen megegyezik, sőt ez ama nélkül nem is állhat meg. De ha a küzdelemben kivívott sikerek nagyobb horderejűek, a közvetlen szükségén túlterjedők s ez által felébresztik az ingert további sikerek keresésére s a mindig kedvező eredmények a hódítás pályájára vezetik a társadalmat, midőn a küzdelem megszűn eszköz lenni a lét-fentartásra, a hadi siker czéllá, a harcz főfoglalkozássá lesz, ott ebben már kifejlődött a katonai szellem s a társadalom a katonai szervezetet veszi fel. Mi a katonai szellem a társadalomban? Épen az, mit jeleztünk; a harcznak és pedig a támadó harcznak egyedüli társadalmi czéllá való emelése s a társadalmi szellemnek ez átváltozás értelmében való átalakulása. A katonai szervezet pedig szorosabb értelemben a haderőnek azon szervezete, mely az állandó foglalkozás gyanánt üzött harczok folytatására a legalkalmasabb, és melynek legfőbb principiuma: föltétlen engedelmesség a parancsnok iránt; tágabb értelemben pedig s épen ezt tartjuk szem előtt, az egész társadalmi szervezetnek átalakítása ennek mintájára, vagyis a katonai szellemnek általános tulsúlyra emelkedett befolyása alatt az engedelmesség principiumának kiterjesztése a politikai szervezetre. Ekkép változnak át szabad társadalmak, bármely éghajlat alatt és bármely természeti viszonyok közt éljenek, midőn a hódítás pályáján haladnak, kényurasági szervezetekké és lesznek ennek s a katonai szellemnek kettős befolyása alatt rögtön vagy vártatva (a szerint, hogy a kényurasági szervezet többé vagy kevesbbé közvetlenül követi a hódítási hajlam sikereit) képtelenekké a magasabb kulturai és szellemi haladás művének folytatására. Ennek példáit mutatják a méd-perzsa és a római, részben az arabs birodalmak és némileg a hellenismus. Az abnormitásig korán, kezdetleges fokon kifejlett katonai szellem eredményének tekinthető a celták hibridus politikai szervezete is, azon rabló módra har-

czias, nyugtalan szellem eredményének, mely Gallia lakóit egész Kis-Ázsia szívébe vezette.

Azonban ha képtelenné lesz is az ilyen társadalom a magasabb művelődés fejlesztésére, miről a mellesleg felhozott példák tanúskodnak, nem következik ebből, hogy alacsonyabb fejlődési fokokon, melyekre mint ez értekezés egyedüli tárgyára visszatérünk, a jelzett módon keletkezett kényuri társadalom ne legyen képes a haladás azon fokainak közvetítésére, melyeket imént mint egyedül az ilyes szervezettű társadalmak keblében közvetíthetőket jeleztünk. Sőt ellenkezőleg, valószínű, hogy a hódítási korszak kezdete előtt szabadon fejtett értelem megtart erejéből annyit, hogy midőn a régibb kényuralomban felhalmozódott művelődési eszközök birtokába jut, azok használatára termékenyítőleg hasson, noha koránt sem azon mérvben és azon módon mint föltételeztük, hogy teszik a szabad társadalmak. A kezdetleges kulturállamok többsége megőrizte olyan inváziók hagyományát, midőn egy harczias, barbár, sanyarú ősi földét elhagyó s valószínűleg ekkor még szabad törzs hódítólag fölébe telepszik a természetileg gazdag ország benszülött lakosságának és annak kezdetleges kulturáját elsajátítva, új kényuralmat alapít a réginek romjain. Kétszer egymás után fordult elő ez eset a régi Mexicóban; a csicsimékek reá rontottak az első kulturát kifejtett tolték lakosságára a paradicsomi Anahuacnak; majd pedig az aztékek a sivár Sonorából vagy az épen oly sivár Uj-Mexicóból jöve s bizonyosan épen oly barbárok, mint az ott jelenleg lakó apácsék és navajok vagy mint az aztékek törzsrokonai a texasi comanchék, telepedtek az uralkodó csicsimékek ellen folytatott hosszas harczok után fölébe a már is vegyes lakosságnak s a birodalom, melyet alkottak, kényuri volt, katonai jelleggel.

A perui birodalom két főnépe közül úgy látszik az aimara volt a régibb kultúra alkotója, a quichua pedig, mely az inkák birodalmában az uralkodó politikai elemet képezte valószínűleg később szállott le hódítólag a Cordillerák magaslatairól a termékenyebb alvidékre.

A mi a legrégebb Chaldeaát illetőleg reánk maradt, az szintén két, sőt talán három ethnographiai elemet is enged

ott felismerni, rétegekben egymás fölébe rakodva. Legyen bár az ősbibb hámi vagy turáni, avagy hámi és turáni, annyi bizonyos, hogy a később jött s azóta uralkodó elem a szémi. Nemkülönben bizonyos, hogy a kultura eredete a régibb őslakosságnál keresendő, és hogy a szémi elem, mely annak fölébe telepedett, e kulturát amattól kölcsönözve, magasabb kifejlődésre vezette azt. Noha telepedésük előtt ezen szémiek, mint a szémi faj egyéb ágai nomád pásztorok lehettek és mint ilyenek, szükségkép szabad társadalmakban éltek, a birodalom, melyet alkottak, kényuri volt s a kultura, melyet tovább fejlesztettek, ezen politikai szervezetnek megfelelő.

Az egyiptomi történetnek reánk maradt okmányai semmi hasonló elemvegyülésnek nem őrizték meg emlékét és nem sokkal több pusztá konjekturánál, ha némelyek (p. o. Hellwald kulturtörténetében) egy eredeti afrikai azaz néger lakosságot föltételeznek itt, mely első művelte volna a Nilus által lerakott termékeny földréteget, előkészítve, későbbi ázsiai bevándorlók művelődését. Különben ha Pruner beynek a »Mémoires de la société d'Antropologie« ben közölt észleletei helyesek, az egyiptomi mumiák kétféle típuszt mutatnak, egyiket finomabb arczonások és testalkattal, a másikat durvábbakkal, — a mi a fentebbi föltevés mellett látszanék bizonyítani. Egyébiránt valószínű, hogy Egyiptomnak is volt őslakossága ugyanazon fajból, mint Afrika egyéb vidékeinek. Hogy pedig az egyiptomiak és a berberék, kiknek Ázsia szomszédos részében fajrokonaiak voltak, onnan származtak Afrikába, ez sokkal valószínűbb, mint az ellenkező, hogy t. i. amazok, a syriai chanániták és Eufratmelléki kusiták jöttek volna át Afrikából, habár az afrikai népek jeles ismerője, Hartmann*) vitatja is e nézetet. Hartmannt úgy látszik elfogulttá teszi tárgya iránti előszeretete, midőn minden eddigi vélemények ellenére, a berbereket, kikhez az egyiptomiakat is számítja, a négerekkel egy fajjá egyesíti és minden Ázsiából való bevándorlást tagad, kivéve természetesen azt, mely a mohamedanizmus korában történt.

Ezek daczára kétséges pont marad az, és épen nem

*) Die Nigritier, Berlin 1876.

őhajtom bebizonyítotttnak tekintetni, hogy: valamint a magasabb anyagi és technikai kultúra valódi szellemi és általános fejlődés alapjává csak az által lehet, ha a magasabb rendű kényuri társadalomtól, mely kiképezte azt, átszarmazik magasabb szervezetű szabad társadalomra, úgy az anyagi és technikai kultúra alacsonyabb fokairól a magasabbakra való emelkedés is alsóbb szervezetű kényúri és szabad társadalmak hasonló érintkezésétől lenne föltételezve, vagy legalább ettől várhatna gyorsabb előmozdítást. Ha e hypothesisnek érvényt akarnánk adni, ez megmagyarázná, hogy a közép- és délafrikai népek kultúrája mért maradt el oly annyira az amerikai és különösen ázsiai kultúrákhoz hasonlítva, mért nem emelkedett soha feljebb azon állapotoknál, minőket p. o. Dahomey mutat fel, és a melyeknél kivált ethikai és aesthetikai tekintetben annyiival szebbeket mutat p. o. az inkák birodalma, habár technikai tekintetben nem is emelkedik fölébe — kivévn az építészeti technikát s általában kőnemek feldolgozását. Valóban épen a nevezett tekintetek szempontjából, sokkal inkább mint a technikaiból, bir valószínűséggel, hogy a szabadban nevelt szellem közbejött, már a legkezdetlegesebb fokokon is kedvező befolyást gyakorolhasson.

Egyébiránt az afrikai népek elmaradása semmi esetre sem olyan talány, melyhez magyarázat ne férne; lehet az tisztán chronologikus, lehet a fajjellem által elhatározott végleges; mindkét esetben azon időszaknak rendkívüli hosszából származhat, melyen át az embernek ember ellen nem, hanem csak túlerős természet ellen kellett küzdenie; ebben már befoglaltatik megfejtése annak, hogy mért vannak azok néhány ezer évvel elmaradva, ha ez utóbbit föltételezzük. Másrészt pedig ugyanazon tartós szünetelése a serkentő befolyásoknak okozhatta azt is, hogy az értelmi szervek fejlődési képességüket elvesztették. Minél tovább él valamely faj változatlan létviszonyok közt, annál teljesebben hozzá alkalmazkodik az aktuálisokhoz, és annál kevesbbé lesz képes a változó befolyásokkal változni.

Még néhány rendhagyó esetről kell itt megemlékeznünk annak igazolására, hogy a társadalmi alakulást illetve felállított szabályokat meg nem czáfolják. Hogy a gallák egykor

szövetségi szervezetet képeztek, hogy ezek, valamint szomszédaik s fajrokonai a szomálik és danakilok, bár Afrikában élnek, kényurasági intézményekkel nem bírnak, hanem teljesen szabadok, ennek magyarázatául szolgálhat egyrészt, hogy Afrika azon része, hol megtelepültek, korántsem dicsekedhet olyan kedvező természeti viszonyokkal, minők e világrészt közepső és déli részének átlagában jellemzik. Hozzájárul ehhez azon magas valószínűség*), hogy e népek aránylag nem nagyon régen Arábiából költöztek át a szabad, patriarchai szervezetű vándorló pásztortörzsek, a beduinok ritka népességet tápláló hazájából.

Más anomáliákat, főleg eltéréseket egymás közt tüntetnek fel a Csendes-tenger tropikus fekvésű szigetei. Az itteni eltérések úgy tekinthetők, mint ugyanazon fejlődési irány különböző fokozatai. A szellem mindenütt a kényuri és jobbágyi, a nagyobb és termékenyebb szigeteken, illetőleg szigetsoportokon a harmadfokú szervezet mindenütt el volt érve, sőt a rangosztályok sokszorozódásában észrevehetővé válik a hajlam további szervezeti fejlődésre, mely azonban ez irányban termékeny nem lehetett, azaz a művelődési és hatalmi fejlődést elő nem mozdította, míg más irányu fejlődésre impulsus sehonnan nem érkezett ez apró világokba. A fejlődési hajlam meg lévén, míg a politikai vonatkozások szűk köre annak tápot nem adott, be kellett következnie a hanyatlásnak; vagyis a régi szervezet megtámadtatván azon destruktív elemek által, melyek a haladás előmunkáját végzik, míg ez utóbbira hiányoztak az elemek, desorganisatio állott be. Az út, melyen ez utóbbi haladt, következőleg jelezhető: a politikai hatalom kényuri gyakorlata, mely eredetileg kétségtelenül a legfőbb főnököt illette, kezdetben megoszolt az által, hogy a hozzá legközelebb álló osztály, a kerületek élén álló főnökök, kiknek a hatalom ő általa delegáltatott, ennek gyakorlatában önállókká, függetlenebbekké lettek, úgy, hogy a hatalom eleinte megoszolt két politikai szerv közt, utóbb pedig egészen a másodikra ment át az által, hogy ennek mind függetlenebbé válásával, a fejedelemnek csak czime és saját közvetlen területe

*) Hartmann nézetei ellenére is valószínű marad ez,

maradt meg s tényleg lesüllyedt az egyikévé azoknak, kiknek eredetileg általa volt delegálva a hatalom. Megállapodás ezzel nem következett be; a második vagy harmadik osztály, a nemesi, melynek kiváltságai még a fejedelmi hatalom korszakából származtak, és a melynek erején az első osztály hatalma, a kerületi főnököké alapult, fölébe nőtt ennek, vagyis levonta őket saját körébe, ugyanúgy, mint amazok a fejedelemmel tették s ekkép a hatalom már most egy kiváltságos osztály kezébe jutott, mely az alatta álló osztály létszámához képest oly nagyszámú, hogy oligarchiának semmi esetre, arisztokrátiának is alig nevezhető és melynek ha nem sikerül egy életrevaló politikai szervezetet teremtvé, erre központosítani a hatalmat, az elért állapot leghelyesebben anarchikusnak lesz nevezhető.

A politikai, eredetileg kényuri hatalom, tehát itt mind alsóbb és számosabb osztályok kezébe ment át, minek végső következménye, — hogy t. i. minden ember önálló ura cselekedeteinek, a társadalmi szervezet felbomlásával azonos.

Ez irányzat minden stádiumát feltalálhatjuk Polynésziában. Az itteni államok legnagyobbika Havai, az európai kultúra betolýásának kezdete előtt, mely más irányt eredményezett, a királyi hatalmat még csonkitlanul mutatja, azaz a nélkül, hogy a hatalomból a főnököknek delegált rész, az utóbbiak által elért önállóságnál fogva amabból, t. i. a királyi hatalomból lerovandó volna; itt a főnökök hatalma még integrans része a királynak. Tahitiban s a hozzá tartozó szigeteken, Pomarénak európai segély által könnyített föllépte előtt, a főnökök engedelmessége már megszűnt volt és kényükre s belátásukra volt bízva, hogy a király felhívásainak eleget tesznek-e, a mellett itt a nagy számú kiváltságos osztály, mely a király és a főnökök hadi erejét képezte, már nagy politikai jelentőségre vergődött. Tongában a szigetcsoport egykori legfőbb urának ivadéka viselte a »Tonga fejedelme« (Tui-Tonga) címét és rendkívüli tisztelet tárgya volt, mely állását úgy tünteti fel, mint egyházi főnökét, de világi hatalom tekintetében nem is első volt a főnökök közt; itt különben a bomlási irányzat egy időre véget ért azzal, hogy egy különösen hatalmas főnök, ki egyénisége által is hivatva volt politikai tettekre, magához ragadta a legfőbb hatalmat; de halála után az egyes fejedel-

mek ismét függetlenekké lettek. Legmesszebb haladt elő a bomlás a Samoa csoporton; itt a főnöki hatalmat is elnyelte már a kiváltságos osztályé s a szervezet, melyet ez utóbbi létrehozott, tarthatatlannak bizonyult, nem lévén képes meggátolni, hogy véres anarchia fejlődjék, melytől a szigetek népe nem tudott másképp menekülni, mint önkényes alárendelés által egy idegen hatalom alá.

Hogy a fennálló kényuri szervezetek Polynesiában ekkép menthetlen bomlásnak indultak, ez egy általános és egy különleges természetű oknak összehatása által magyarázható ki. Az általános ok az, hogy a hol egyszer haladás volt, a hol tehát megvan az erő, a hajlam változások előidézésére, ott megállapodás nem állhat be; e képesség, ha nincs, a mi azt paralizálja, mindig tovább működik, alkotólag a míg lehet s azután bontólag, habár a végleges bomlás után vagy előbb is az irány ismét alkotóra változhat át. Rendes viszonyok közt, a hol működésének nincsenek áthághatlan területi korlátok szabva, a politikai alakító képesség aktivitását, a létért való küzdelem és az általa nevelt hódítási hajlam kifelé fogják irányozni, átalakítására és beolvasztására idegen társadalmaknak, ekkép mind magasabb rendű, mind összetettebb társadalmi képleteket hozva létre, melyek a fajok vegyületénél, a néprétegek egymás fölébe helyezésénél, a geographiai területek egymástól függésénél fogva komplikáltabb politikai szervezeteket is fognak igényelni. Ha pedig ezeknek létesítésére a rendelkezhető erő nem elegendő, akkor azon bár eredménytelen törekvések legalább paralizálni fogják a jelzett hajlamot: ugyanezt fogja tenni a külső nyomás is, az ellenállás erőfeszítései, melyekre kényszerítenek más társadalmak terjeszkedési törekvései.

Mind ennek lehetősége Polynézia nagyobb társadalmaira nézve ki volt zárva. És ez, a geographiai helyzet, képezi a második, a különleges okot. Azon kis szigetvilágok kényuri politikusai bebizonyították, hogy képesek aránylag fejlett szervezetű és kiterjedt társadalmakat alkotni. A négy főcsoport: Havai, Tahiti, Tonga és Samoa, melynek eredetileg mindegyike számos apró társadalmat foglalt magába, harcok, szövetségek, alkudozások után egyesítve lett négy társadalommá. Ezzel a kifelé való hatás, a térben való társadalmi fejlődés lehetősége véget

ért, mert azon csoportok messzebb feküdtek egymástól, sem-hogy közöttük politikai actió, a létező közlekedési eszközök minősége mellett, az agresszív félnek roppant kockázata mellett létesülhetett volna. Havai királyáról az erélyes Tamehameháról mondatik ugyan, hogy szándékokat táplált Tahiti meghódítása iránt, de meg nem kísérelte. A kifelé hatás lehetőségével természetesen eszik itt a külső hatásoknak való ellenállás, tehát a politikai alakító hajlam ekkép paralizáltatásának kérdése is. Így a politikai alakító tehetség, miután létrehozta azon aránylag kiterjedt társadalmakat és fejlett politikai szervezetüket, mely különben a társadalmi osztályok túlszaporításában is kezdte már célelleses tevékenységét nyilvánítani — tovább élvén és működvén midőn alakítani már nem volt mit, rontólag és bontólag lépett fel, mignem azon szervezetet teljesen megsemmisítve, anarchiára vezetett; az átörökölt osztályszellem, az örökös villongásokat okozó uralomra vágyás, mely csak azt tüntette fel tiszteletreméltónak, kinek jobbágya van*) s az összetartozóság érzetének, a polgári öntudatnak hiánya egyszersmind meggátolván a szabad politikai szervezet fogalmának conceptióját, noha ilyennek alakítására az elavult intézmények tabula rasaja a legjobb alkalmat szolgáltatatta.

*) Samoában az anarchia idejében olyan szokás fejlődött, hogy csak azon törzsek tekintettek politikailag egyenjogúaknak, kik valamely más törzset háborúban legyőztek s ezt teljes meghódításra kényszerítették.